

**HELLENİSTİK DÖNEM AMPHORALARI IŞIĞINDA DOĞU AKDENİZ DENİZ
TİCARETİ**

Burcu Buşra BÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Bekir Sıtkı Alptekin ORANSAY

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2023

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Burcu Buşra BÜK'ın “**Hellenistik Dönem Amphoraları Işığında Doğu Akdeniz Deniz Ticareti**” başlıklı tezi **16 Haziran 2023** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalında**, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : **Doç. Dr. B. S. Alptekin ORANSAY**

.....

Üye : **Doç. Dr. Erkan DÜNDAR**

.....

Üye: : **Dr. Öğr. Üy. Dilek ŞEN**

.....

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

HELLENİSTİK DÖNEM AMPHORALARI IŞIĞINDA DOĞU AKDENİZ DENİZ TİCARETİ

Burcu Buşra BÜK

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2023

Danışman Doç. Dr. Bekir Sıtkı Alptekin ORANSAY

Bu çalışma kapsamında ilk olarak Hellenistik Dönem Doğu Akdeniz Tarihi ve Coğrafyası hakkında bilgiler verilmiştir. Bölge içerisinde en etkin yönetim şüphesiz Ptolemaioslardır. Ptolemaioslar'ın özellikle Mısır, Rhodos ve Anadolu'nun Güney kıyılarındaki hâkimiyeti ticaret üzerinde oldukça etkili olmuştur. Doğu Akdeniz coğrafyasında bölgedeki önemli ticaret merkezlerine baktığımızda ise Girit, Kos, Rhodos, Rhodos Peraiası, Lykia Bölgesi'nde Patara, Pamphylia Bölgesi, Kilikia Bölgesi'nde Nagidos, Kıbrıs Adası, Levant Bölgesi'nde Berytos kenti ve bunun dışında Mısır ve Kyrenaika Bölgesi aktif bir rol oynamıştır. Amphoralarda taşınan ürünlere baktığımızda zeytinyağı ve şarabı yoğun olarak görmekteyiz. Ayrıca özellikle kentin simgesi haline gelen ve ticari açıdan kazanç sağlama potansiyeline sahip ürünlerin pazar içerisinde ön plana çıktığı bilinmektedir. Doğu Akdeniz limanlarında amphoraların dağılımı ise Doğu Akdeniz merkezleri kapsamında batıklar, kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde tespit edilmiştir. Dönem batıklarının ağırlıklı olarak Marmaris yarımadası, Kos ve Rhodos çevresinde yoğunlaştığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Doğu akdeniz, Hellenistik dönem, Amphora, Deniz ticareti, Gemi batıkları.

ABSTRACT

EASTERN MEDITERRANEAN SEA TRADE IN THE LIGHT OF HELLENISTIC PERIOD AMPHORAS

Burcu Buşra BÜK

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2023

Danışman Doç. Dr. Bekir Sıtkı Alptekin ORANSAY

Within the scope of this study, firstly, information about the Eastern Mediterranean History and Geography of the Hellenistic Period was given. The most influential dynasty in the region is undoubtedly the Ptolemies. The dominance of the Ptolemies, especially in Egypt, Rhodes, and the Southern coasts of Anatolia, was very effective on trade. Among the important trade centers in the region in the Eastern Mediterranean geography, Crete, Cos, Rhodes, Rhodes Peraia, Patara in the Lycia Region, Pamphylia Region, Nagidos in the Cilicia Region, Cyprus Island, Berytus in the Levante Region, Egypt in the North Africa, Cyrenaica Region played an active role. Especially Cyprus and the island of Rhodes served as a crossroads in the trade between east and west. When we look at the products carried in the amphoras, we see that olive oil and wine are intense. In addition, it is known that the products that have become the symbols of the city and have the potential to make commercial gains come to the fore in the market. The distribution of amphorae in the Eastern Mediterranean ports was determined by shipwrecks, excavations and surveys within the Eastern Mediterranean centers. It has been observed that the shipwrecks of the period are mostly concentrated around Marmaris peninsula, Kos and Rhodos.

Keywords: Eastern mediterranean, Hellenistic period, Amphora, Sea trade, Shipwreck.

....../....../20....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

İmza

Burcu Buşra BÜK

TEŞEKKÜR

Lisans hayatım boyunca derslerini almaktan keyif duyduğum seramik alanını yüksek lisans çalışmamda da sürdürebilmem büyük şanstı. Keyif alarak tamamladığım bu çalışmam da bana büyük destekleri olan ve bu alana olan ilgime katkı sağlayan, çalışmamı hazırlama sürecinde gerekli kaynakları benimle paylaşması ve yardımları için Doç. Dr. Bekir Sıtkı Alptekin Oransay hocama teşekkür ediyorum.

Hem kaynak açısından hem de daha önceki deneyimlerini benimle paylaşan Uzman Arkeolog Bulut Cesur'a bu süreçte ve sonrasında yanımda olduğu için tüm destekleri adına teşekkür ediyorum.

Son olarak sevgili aileme, bu yaşıma kadar sağladıkları huzur ortamı için minnettarım. Annem Melehat Bük ve babam Şemsettin Bük, ablam Gözde Bük Bezenmiş, Hacer Bük Bektaş, ve kardeşim Umut Bük'e bana olan inançları ve destekleri için sonsuz teşekkür ediyorum. Bu süreci sağlıklı bir şekilde atlatabilmem adına göstermiş oldukları sabır ve desteklerini asla unutamam. Bugün eğitimimi daha iyi yerlere taşıyabilmem de bana olan güvenleri ve gayretleri benim için oldukça kıymetlidir. Ayrıca ablalarım, bana Atlas Bezenmiş ve Ahsen Leyla Bektaş'ın teyzesi olma şansını verdikleri için sonsuz teşekkür ediyorum. Daha nice başarılarımda sizlere tekrar teşekkür edebilme şansına sahip olacağım güzel günlere...

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
HARİTALAR DİZİNİ.....	xi
GÖRSELLER DİZİNİ.....	xiii
TABLolar DİZİNİ.....	xvi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
1. GİRİŞ.....	1
1.1.Amaç, Kapsam ve Yöntem.....	1
2. HELLENİSTİK DÖNEM’DE DOĞU AKDENİZ TARİHİ VE COĞRAFYASI..	6
3. HELLENİSTİK DÖNEM’DE DOĞU AKDENİZ DENİZ TİCARETİ.....	12
3.1. Doğu Akdeniz’de Önemli Ticaret Merkezleri.....	15
3.1.1. Girit Adası.....	15
3.1.2. Kos Adası.....	15
3.1.3. Rhodos Adası.....	16
3.1.3.1. Rhodos Peraiası.....	18
3.1.4. Lykia Bölgesi.....	18
3.1.4.1. Patara.....	19
3.1.5. Pamphylia Bölgesi.....	20
3.1.6. Kilikia Bölgesi.....	21
3.1.6.1. Nagidos.....	22

3.1.7. Kıbrıs Adası.....	23
3.1.8. Levant Bölgesi.....	24
3.1.8.1. Berytos.....	24
3.1.9. Mısır ve Kyrenaika Bölgesi.....	25
3.1.9.1. Mısır.....	25
3.1.9.2. Kyrenaika Bölgesi.....	26
3.1.9.2.1. Kyrene.....	27
3.1.9.2.2. Euesperides.....	28
3.1.9.2.3. Berenike.....	29
3.2. Hellenistik Dönem Ticari Ürünleri.....	30
3.2.1. Zeytin ve Zeytinyağı.....	32
3.2.2. Şarap.....	34
3.2.3. Tahıl.....	36
3.2.4. Otlar ve Baharatlar.....	37
3.2.5. Balık.....	38
3.2.6. Bal.....	38
3.2.7. Meyve ve Sebze.....	39
3.2.8. Diğer Ürünler.....	40
4. HELLENİSTİK DÖNEM’DE DOĞU AKDENİZ’DE AMPHORA ÜRETİMİ...41	
4.1. Güney Batı Anadolu Grubu (Ege).....	44
4.1.1. Girit Adası.....	44
4.1.2. Kos Adası.....	47
4.1.3. Rhodos Adası.....	49
4.2. Güney Anadolu Kıyıları.....	52

4.2.1. Lykia Bölgesi Merkezleri.....	53
4.2.2. Pamphylia Bölgesi Merkezleri.....	53
4.2.3. Kilikia Bölgesi Merkezleri.....	54
4.3. Kıbrıs Adası.....	55
4.4. Levant Bölgesi.....	58
4.5. Mısır ve Kyrenaika Bölgesi.....	58
4.5.1. Mısır.....	59
4.5.2. Kyrenaika Bölgesi.....	63
4.5.2.1. Kyrene.....	65
4.5.2.2. Euesperides.....	66
4.5.2.3. Berenike.....	66
5. DOĞU AKDENİZ LİMANLARINDA HELLENİSTİK DÖNEM	
AMPHORALARININ DAĞILIMI.....	68
5.1. Amphoraların Bölgesel Dağılımı.....	70
5.1.1. Güney Batı Anadolu Grubu (Ege) Buluntuları.....	70
5.1.2. Güney Anadolu Kıyıları Buluntuları.....	73
5.1.2.1. Lykia Bölgesi.....	73
5.1.2.2. Pamphylia Bölgesi.....	78
5.1.2.3. Kilikia Bölgesi.....	79
5.1.3. Kıbrıs Adası.....	84
5.1.4. Levant Bölgesi.....	85
5.1.5. Mısır ve Kyrenaika Bölgesi	87
5.2. Doğu Akdeniz Hellenistik Dönem Batık Buluntuları.....	94
6. SONUÇ.....	100

KAYNAKÇA.....	117
---------------	-----

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

HARİTALAR DİZİNİ

Sayfa

Levha 1. Harita 1. MÖ 3. yüzyıl Akdeniz Dünyası.....	136
Levha 1. Harita 2. Doğu Akdeniz coğrafyası genel görünüm.....	136
Levha 2. Harita 3. Girit Adası genel görünüm.....	137
Levha 2. Harita 4. Kos Adası genel görünüm.....	137
Levha 3. Harita 5. Rhodos Adası genel görünüm.	138
Levha 3. Harita 6. Rhodos Peraiası genel görünüm.	138
Levha 4. Harita 7. Lykia Bölgesi genel görünüm ve Patara konumu.....	139
Levha 4. Harita 8. Pamphylia Bölgesi genel görünüm.	139
Levha 5. Harita 9. Kilikia Gölgesi genel görünüm ve Nagidos konumu.....	140
Levha 5. Harita 10. Kıbrıs Adası genel görünüm.....	140
Levha 6. Harita 11. Levant Bölgesi genel görünüm ve Berytos konumu.....	141
Levha 7. Harita 12. Mısır genel görünüm.....	142
Levha 8. Harita 13. Kyrenaika Bölgesi genel görünüm.....	143
Levha 8. Harita 14. Kyrene kenti genel konumu.....	143
Levha 9. Harita 15. Euesperides ve Berenike konumu.....	144
Levha 9. Harita 16. Doğu Girit’de yer alan olası amphora üretim merkezleri.....	144
Levha 10. Harita 17. Rhodos Peraiası amphora üretim merkezleri.....	145
Levha 10. Harita 18. F. Braudel’e göre oluşturulan deniz rotası	145
Levha 11. Harita 19. Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz arasındaki olası önemli ticaret rotaları.....	146
Levha 12. Harita 20. Doğu Akdeniz merkezli Hellenistik Dönem amphoralarının dağılım alanları.	147

Levha 13. Harita 21. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen ve kargosunda Proto-Rhodos, Rhodos, Geç Rhodos, Kos ve Kıbrıs amphoraları bulunduran batıklar.....148

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Levha 14. Görsel 1. Amphora betimli Nagidos kenti sikkesi.....	149
Levha 14. Görsel 2. Arka yüzünde NA kısaltması bulunan MÖ 380-360'a tarihlendirilen Nagidos Kenti sikkesi.....	149
Levha 15. Görsel 3. Kyrene'ye Ait MÖ 300'e tarihlendirilen sikkenin arka yüzünde silphium bitkisi.....	150
Levha 15. Görsel 4. Fenike'ye ait MÖ 350-333 arasına tarihlendirilen sikkenin arka yüzünde murex tasviri.....	150
Levha 16. Görsel 5. Thebes'deki duvar resmi üzerinde bağbozumu sahnesi.....	151
Levha 16. Görsel 6a. Ticari amphoraların gemiye yerleştirme canlandırması.....	151
Levha 17. Görsel 6b. Amphoraların gemi içerisindeki görünümü.....	152
Levha 17. Görsel 7. Girit AC7 amphora örneği hellenistik dönem.....	152
Levha 18. Görsel 8a-b-c. Doğu Girit'den yerel üretim Hellenistik amphora örnekleri.	153
Levha 18. Görsel 9. Kos amphoralarının MÖ 5-1. yüzyıl arasındaki tipolojik gelişimi.	153
Levha 19. Görsel 10. Kos üretimi bifid kulplu amphora örnekleri.....	154
Levha 19. Görsel 11. Kos amphorası bifid kulp örneği.....	154
Levha 20. Görsel 12. MÖ 3. yüzyıl Rhodos amphora örneği.....	155
Levha 20. Görsel 13a-b-c. a) MÖ 3. yüzyıl ortaları Rhodos amphora örneği, b-c) MÖ 2. yüzyıl Rhodos amphora örnekleri.....	155
Levha 21. Görsel 14. Rhodos boynuz kulplu amphora örneği.	156
Levha 21. Görsel 15. Rhodos Peraiası atölyelerine ait olduğu düşünülen amphora parçası örnekleri.....	156
Levha 22. Görsel 16. MÖ 4. yüzyılın ortaları Lykia Bölgesi amphora örneği.....	157

Levha 22. Görsel 17. Aleksandria Müzesi'nden Greko-Romen bir Pamhyla amphorası.	157
Levha 23. Görsel 18. MÖ 7. yüzyıl Sepet Kulplu amphora örneği	158
Levha 23. Görsel 19: MÖ 5-4. yüzyıl Kıbrıs Sepet Kulplu amphora örneği.....	158
Levha 24. Görsel 20. MÖ 4. yüzyıl sonu MÖ 3. yüzyıl başına tarihlenen Kıbrıs üretimi amphora.....	159
Levha 24. Görsel 21. Kourion tipi amphora örneği.....	159
Levha 25. Görsel 22a. Kıbrıs buluntusu Berytos üretimi amphora mührü.....	160
Levha 25. Görsel 22b. MÖ 50 yıllarına tarihlenen Berytos üretimi amphora örneği..	160
Levha 26. Görsel 23a. AE 1 amphora örneği.....	161
Levha 26. Görsel 23b. Tel el Haraby'den AE 2 amphora form örneği.....	161
Levha 27. Görsel 24. Aleksandria Müzesi AE 1A amphora örneği.....	162
Levha 27. Görsel 25. AE 1B amphora örnekleri.....	162
Levha 28. Görsel 26. Aleksandria Müzesi AE 2A amphora örnekleri.....	163
Levha 28. Görsel 27. AE 2B amphora örneği.....	163
Levha 29. Görsel 28. AE 2C amphora örnekleri.....	164
Levha 29. Görsel 29. AE 2D amphora örnekleri.....	164
Levha 30. Görsel 30. Kyrenaika A grubu amphora örneği.....	165
Levha 30. Görsel 31. Kyrenaika B grubu amphora örneği.....	165
Levha 31. Görsel 32. Kyrenaika C grubu amphora örneği.....	166
Levha 31. Görsel 33. Kyrenaika D grubu Amphora örneği.....	166
Levha 32. Görsel 34. Sırasıyla P Bölgesi Oda 8'de insitu hâlde Kyrenaika 1 Amphora ve Kyrenaika 1 Amphorasına ait çeşitli kulp örnekleri.....	167
Levha 32. Görsel 35. Kyrenaika 2 amphorası ağız ve boyun örnekleri.....	167
Levha 33. Görsel 36. Kyrenaika 3 amphorası örneği.	168

Levha 33. Görsel 37. Kyrenaika 3-4 amphorası örneği.....	168
Levha 34. Görsel 38. Berenike amphora örneği.....	169
Levha 34. Görsel 39. Berenike Hellenistik 1 (?) amphora örneği.....	169

TABLO DİZİNİ

Sayfa

Levha 35. Tablo 1. Doğu Akdeniz’de yer alan amphora üretim merkezlerindeki buluntuların ve Doğu Akdeniz’de yer alan fakat amphora üretimi bulunmayan merkezlerin buluntu dağılımı.....	170
---	-----

KISALTMALAR DİZİNİ

AC	: Amphora Crétoise
AE	: Amphoras Egyptiennes
a.g.k	: Adı geçen kaynak
bk	: Bakınız
Br	: Burun
Çev	: Çeviren
Diag	: Diagram
Ed	: Editör
Fig	: Figür
Kat. No	: Katalog numarası
Lev	: Levha
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
No	: Numara
Res	: Resim
S	: Sayfa
Tab	: Tablo
Vd	: Ve diğerleri
Vol	: Volume

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu Hellenistik Dönem amphoraları ışığında Doğu Akdeniz deniz ticaretidir. Dönem içerisinde Doğu Akdeniz’de yer alan merkezler ve bu merkezler arasındaki ticaretin tespiti, daha önce tek bir çalışma altında toplanmamıştır. Öncelikli olarak Doğu Akdeniz merkezleri tek tek tespit edilmiş, bu merkezler hakkında yapılan yayınlar, kazı ve yüzey araştırmaları irdelenmiş ve bunların sonucunda da Doğu Akdeniz ticareti amphoralar ışığında bir bütün olarak açıklamak amaçlanmıştır. Amphoraların gerek içinde taşınan malzemenin özelliği sebebi ile gerekse taşınma esnasında kolaylık sağlaması bölgeler arasında farklı form tiplerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu formlar sayesinde biz çoğu zaman hangi amphora formunun hangi kente ya da bölgeye ait olabileceğini tespit edebilmekteyiz. Özellikle batıklarda ele geçen amphoralar içerisinde kimi zaman taşınan malzemenin tespiti de petrografik analizler sayesinde gerçekleşebilmektedir. Bu sayede geminin hangi limandan kalkıp, hangi limana ulaşacağı hakkında fikir sunabilmektedirler. Bu bağlamda çalışmamızın amacı Hellenistik Dönem’de Doğu Akdeniz’de amphora üretimi yapan merkezleri belirlemek ve Doğu Akdeniz merkezleri arasındaki ticareti batıklarla da destekleyerek tespit etmektedir.

Çalışmamızın kapsamını beş bölüm oluşturmaktadır. Birinci bölümde giriş bulunmaktadır. İkinci Bölümde ise Hellenistik Dönem içerisinde Doğu Akdeniz’in tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir. Bölge tarihi hakkında bilgi verilirken Büyük İskender ve onun sonrasında gelişen Diadokhlar Dönemi’nin merkezler üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bölge coğrafyası hakkında bilgiler verilirken de F. Braudel’in yapmış olduğu çalışmalar oldukça faydalı olmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Hellenistik Dönem’de Doğu Akdeniz Deniz Ticareti içerisinde önemli ticaret merkezleri ve ticareti yapılan ürünler olarak iki alt başlıkta değerlendirme yapılmıştır. Birinci alt başlığımızda önemli ticaret merkezleri altında coğrafi yön esas alınarak bir sıralama gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Girit, Kos, Rhodos ve bu adanın karşı kıyısı esas alınarak Rhodos Peraiası sonrasında Anadolu kısmı olan Lykia (Patara), Pamphylia, Kilikia (Nagidos) bölgeleri, Kıbrıs, Levant Bölgesi (Berytos), Mısır ve en batı uçta Kyrenaikia Bölgesi (Kyrene, Euesperides ve Berenike) sınır olarak belirlenmiştir. Girit MÖ 2. yüzyıldan itibaren şarap ihracatına başlamış fakat asıl ticari faaliyetini Erken Roma Dönemi’nde gerçekleştirmiştir. Ayrıca bir diğer merkez

olan Kos adası da şarap ihracatı ile bölge içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Rhodos ise Hellenistik Dönem'in başından beri denizcilik faaliyetlerini geliştirmiş ve ticarete etkin rol oynamıştır. Rhodos Peraiası'nda Rhodos hakimiyeti Hellenistik Dönem boyunca devam etmiştir. Knidos'un güney tarafı ve Loryma'nın arasında kalan bu bölgede bağcılık dönem içerisinde ön planda tutulmuştur. Patara ise Hellenistik Dönem'de yoğun olarak şarap ithal etmiştir. Bunun ana sebebi Ptolemaiosların kent üzerindeki etkisidir. Kent özellikle Kıbrıs ile yakın ilişki içerisindeydi. Pamphylia Bölgesi içerisinde özellikle Side, Aspendos ve Korakesion zeytinyağı, şarap ve tahıl ticaretinde kendine yer edinmiştir. Bölgenin özellikle Mısır ile ticari bağlantısı olduğu görülmüştür.

Kilikia Bölgesi'nde Nagidos kenti buluntu açısından hem Doğu Akdeniz kıyı kentleri hem de Kuzey ve Güney Ege ile etkileşimi söz konusudur. MÖ 3. yüzyılda kentin, Kıbrıs ile ticari ilişkisi zirveye ulaşmıştır.

Kıbrıs'ında şarap ve zeytinyağı üretmesinden dolayı Mısır'da özellikle Tebtynis, Buto, Naukratis ve Tel el Maskhuta gibi kentlerde adanın amphoraları tespit edildiği için ve yazıtlarla da kanıtlanmış olarak her iki kentin ticari ilişki içerisinde olduğunu düşünmekteyiz. Levant Bölgesi'nde, Berytos ise keten ve şarap üretimiyle kendine yer bulmuştur. Mısır'a baktığımızda özellikle zeytinyağı, şarap ve papirüs ticareti içerisinde bulunmuştur. Ayrıca kent Nil deltası'ndan dolayı oldukça verimli tarımsal arazilerden önemli bir gelir kaynağı sağlamıştır. Aleksandria kenti özellikle MÖ 2. yüzyıl ortalarından itibaren ticaretini yoğunlaştırmış ve özellikle Rhodos ile sıkı ticari ilişkiler göstermiştir. Kyrenaika Bölgesi'nde diğer bölgelerde olduğu gibi şarap ve zeytinyağı haricinde tahılında önemli bir ihraç ürünü olduğu görülmektedir. Bölge içerisinde özellikle Kyrene kenti silphium bitkisi ve murex ticareti ile ön plana çıkmıştır.

Çalışmamızın diğer başlığında ise ticari amphoralar içerisinde taşınan birçok ürün ana hatları ile alınmıştır. Bu ürünler içerisinde özellikle zeytinyağı ve şarap en sık taşınan ve ticareti yapılan ürünlerdir. Başta kent Roma gibi oldukça kalabalık nüfusa sahip toplumların en çok ihtiyaç duyduğu gıda ürünü olarak karşımıza şüphesiz tahıl çıkmaktadır. Mısır gibi geniş tahıl hasadına sahip kentler doğu ile batı arasındaki tahıl ticaretine zemin hazırlamıştır.

Dördüncü bölümde ise Hellenistik Dönem'de, Doğu Akdeniz'de yine coğrafi yön esasında değerlendirilmiştir. Yaklaşık MÖ 2000'de başlayan amphora ticareti özellikle

Doğu Akdeniz Bölgesi'nin sahip olduğu iklim ve coğrafi koşulların getirdiği avantajlar bu bölgedeki birçok merkezin zeytincilik ve bağcılık alanında gelişmelerine imkân sağlamıştır. Bunun sonucu olarak da özellikle Hellenistik Dönem'de Ptolemaioslar'ın müdahalesiyle deniz faaliyetleri hareketlilik kazanmıştır. Güneybatı Anadolu Grubu başlığı altında ise Girit, Kos ve Rhodos'a yer verilmiştir. Girit için baktığımızda AC 7 formu Hellenistik Dönem özelliği gösterdiği tespit edilmiştir. Kos adasının tipik formu olan bifid kulplu amphoralar Hellenistik Dönem'in sonuna kadar üretim görmüştür. Ada kendi amphora formunu MÖ 3. yüzyıldan itibaren üretmeye başlamış ve Hellenistik Dönem'de de yaygınlaşarak devam ettirmiştir. Rhodos adası ise kendi amphoralarını MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde üretmeye başlamış ve formunda ufak değişiklikler yapılarak MS 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar üretim görmüştür. Adada MÖ 1. yüzyıldan itibaren üretilen Geç Rhodos amphoraları tipik özellik olarak boynuz biçimli kulplara sahip olup, oldukça geniş coğrafyalara kadar yayılım göstermiştir. Biz bu tipik formu Ege havzasından Kuzey Afrika'ya kadar, Britanya'dan Doğu Akdeniz genelinde de görmekteyiz. Adanın karşı kıyısında yer alan Rhodos Peraiası olarak adlandırılan bölge de ise özellikle Karia Khersonesos'nda, Bybassos ve Loryma'da amphora üretimine dair veriler mevcuttur. Güney Anadolu başlığı altında ise Lykia, Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri mevcut veriler ile ele alınmıştır. Lykia Bölgesi'nde yerel üretim olabileceği düşünülen yeni bir form tespit edilmiştir. Bu formun Patara çevresindeki yerleşimlerde üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Fakat bölgede yapılan çalışmalar neticesinde henüz bir üretim atölyesine dair net veriler bulunmamaktadır. Kilikia Bölgesi'ne baktığımızda ise bölgede birçok kentte Roma Dönemi amphora üretim merkezi olmasına rağmen Hellenistik Dönem verisi olarak sadece Nagidos kenti çıkmaktadır. Konum olarak Kilikia ve Levant Bölgesine yakın olan Kıbrıs Adası'nda MÖ 8. yüzyılda başlayan amphora üretimi sonucunda sepet kulplu olarak adlandırılan tipik bir form olarak yayılım göstermiştir. Hellenistik Dönem'de kent, Khios ve Rhodos amphoralarını taklit etmesinin yanında Kouriaka olarak adlandırılan yeni bir form üretmiştir. Bu form MÖ 2. yüzyıla kadar Nea Paphos, Salamis ve Kition'da üretim görmüştür. Levant Bölgesi'nde önemli bir merkez olan Berytos'da sepet kulplu amphoraların üretim görmüş olabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda Kıbrıs'da bulunan bir amphora kulbu da kentin amphora üretimi yapmış olabileceğini desteklemektedir. Mısır'da özellikle Hellenistik Dönem üretimi olarak bilinen iki form mevcuttur bunlar AE 1 ve AE 2 olarak tanımlanmış kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır. Delta Bölgesi'nde Naukratis, Tel el Haraby, Buto ve

Fayyounm Bölgesinde bu grupların üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Kyrenaika amphoraları K. Göransson tarafından çalışılmış ve iki alt başlık altında ele alınmıştır. İlk grup kil yapısına göre gruplanan ve A, B, C, D olarak isimlendirilmiştir ve özellikle A ve B grubu içerisinde omurgasız fosil katkılarının yer aldığı görülmüştür. İkinci grup ise formlarına göre sınıflandırılan Kyrenaika 1, 2, 3, 3-4, 4 olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bölge içerisinde yer alan Berenike kenti özelinde Hellenistik Döneme tarihlendirilen yerel üretim tipi bilinmektedir.

Çalışmamızın son bölümü olan beşinci bölümde ise Doğu Akdeniz limanlarında Hellenistik Dönem amphoralarının dağılımı iki alt başlık altında ele alınmıştır. İlk başlığımızda çalışmamızın kapsamını oluşturan Doğu Akdeniz kentlerinin amphoralarının bölge içerisindeki dağılımı, yoğunluk oranı mevcut verilerle tespit edilmiştir. İkinci alt başlığımızda ise Doğu Akdeniz Hellenistik Dönem batıkları incelenmiş ve bu batıklardan özellikle çalışmamıza dâhil edilen kentlerin buluntuları göz önünde tutulmuştur. Coğrafi olarak öncelikle Güney Batı Anadolu Grubu başlığı altında Lykia, Pamphylia ve Kilikia Bölgelerinde çalışmaya dâhil edilen amphora üretimi olduğunu düşündüğümüz merkezler haricinde amphora üretimi olmadığını düşündüğümüz fakat çalışmamıza dâhil ettiğimiz merkezlerin buluntularını barındıran kentler incelenmiştir. Sonrasında yine aynı sırayla Kıbrıs, Levant Bölgesi, Mısır ve Kyrenaika Bölgesi merkezleri içinde aynı yöntem uygulanmıştır. Çalışmamızın son başlığında ise Doğu Akdeniz Hellenistik Dönem Batık Buluntuları en batıda Kos Adası ve çevresi sınır alınarak ele alınmış ve batıkların hem rota tespiti hem de amphora dağılımını belirmemiz açısından önemini belirtmek amaçlanmıştır. Sonuç kısmında tüm bu veriler değerlendirilerek merkezlerdeki buluntu yoğunlukları, buluntuların dağılım haritası ve grafikleri ile batıkların genel bir haritası hazırlanmıştır.

Tez çalışmamızda gerek amphora buluntuları gerekse buluntuların dağılımı konusunda kentlerin kazı raporları, süreli yayınlar, bilimsel kitaplardan, kazı bantlarından, yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılmıştır. Anadolu bazında yapılan çalışmalarda ise yüzey araştırması raporları, kazı sonuçları ve araştırma sonuçları, Anadolu'nun güney kıyılarındaki kentlerin ticari amphora verilerine aydınlatması açısından oldukça faydalı olmuştur. Birinci el kaynak oluşturan antik kaynaklar hem bölge coğrafyaları hem de siyasi ve ekonomik anekdotlar sunmuştur. Anadolu'nun güney kıyıları hakkında amphora verileri değerlendirilirken Kıbrıs, Rhodos

ve Mısır çalışmalarında bulunan G. Cankardeş-Şenol, A. K. Şenol, E. Alkaç, E. Doğer, E. Dünder'in yapmış olduğu yayınlar göz önünde bulundurulmuştur. Girit amphora verileri için özellikle A. Marangou-Lerat'in çalışmaları, Kos adası buluntuları ve amphora çalışmaları için A. Maiuri, J. Y. Empereur, I. K. Whitbread ve A. Hesnard, Rhodos verileri için J. Lund ve I. K. Whitbread, Kıbrıs için Y. Calvet, Levant Bölgesi'nde İsrail, Kudüs ve Berytos bölgesi verileri için P. Reynolds, G. Finkielsztejn'in çalışmaları, Mısır amphoralarına yönelik veriler için D. Dixneuf ve M. Lawall, Kyrenaika Bölgesi çalışmalarında ise özellikle K. Göransson, J.A. Riley'in çalışmaları referans alınmıştır. Konunun son başlığını oluşturan batıklar için ise araştırma sonuçları toplantıları oldukça fayda sağlamıştır. Kentlerde ele geçen sikke buluntuları ve diğer görseller için e-kaynaklardan yararlanılmıştır.

2. HELLENİSTİK DÖNEM'DE DOĞU AKDENİZ TARİHİ VE COĞRAFYASI

İlk olarak J.G. Droysen tarafından isimlendirilen Hellenistik Dönem, Yunan ve Yakın Doğu geleneklerini, Yunanlıların ve Yunanlı olmayanların bir çatı altında yaşamalarına olanak sağlayan ve eskisinden daha yakın temas kurdukları bir dönemdir.¹ Bu dönem, İskender hükümdarlığı (MÖ 336-323) ile başlayıp MÖ 30'da Mısır'ın Roma tarafından fethine kadar geçen yaklaşık 300 yıllık bir süreyi kapsamaktadır.² Hellenistik Dönem, Yunan uygarlığı için gerileme ve çöküş dönemidir. Ancak aynı zamanda Yunan uygarlığı için bu dönemde Büyük İskender ve komutanlarının kurmuş olduğu krallıklar sayesinde dünyaya yayılış dönemleridir.³ Büyük İskender, Makedonya'dan başlayan ve Mısır'a kadar, oradan da İndus'a uzanan bir imparatorlukta hâkimiyet sağlamıştır.⁴ Bu sayede sınırlarını genişletme imkânı yakalamış ve aynı zamanda Yunan ve Makedon halkının fethedilen yeni topraklara göç etmelerine ve böylelikle yeni şehirler kurulmasına olanak sağlamıştır.⁵

Büyük İskender'in MÖ 323'de ölümünden sonra imparatorluğun başına yönetici olarak kimin getirileceğinin belirsiz olması, İskender'e en yakın olan komutanların belli bölgelerde yönetim hakimiyeti kazanmak için bir mücadele içerisine girmelerine neden olmuştur.⁶ Diadokhos olarak adlandırılan bu dönemde komutanlar arasında en çok ismi geçenler Perdikkas, Antipatros, Krateros, Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos, Antigonos⁷, Eumenes olmuş⁸ ve imparatorluk komutanları, fethedilen topraklarda yaklaşık 300 yıl boyunca hâkimiyet sağlamıştır.⁹

Krateros ve Antipatros Makedonya ve Yunanistan'ı, Antigonos Monophthalmos Büyük Frigya, Likya ve Pamphylia'yı, Leonnatos Hellespontos Frigya'sını (Küçük Frigya), Menandros Lidya'yı, Lysimakhos Trakya'yı, Philotas Kilikya'yı, Laomedon Suriye'yi, Eumenes Kappadokya ve Paphlagonia'yı, Ptolemaios'da Mısır'ı almıştır.

¹R.J. Van Der Spek (2013). The Hellenistic Near East, *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, (Ed: W. Scheidel, I. Morris, R. P. Saller), Cambridge: Cambridge University Press, s.410.

²C. Freeman (1996). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev: S. K. Angı), Ankara: Dost kitapevi, s.319.

³M. A. Kaya (2015). *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, Ankara: Pegem Akademi, s.247.

⁴Van Der Spek, 2013, **a.g.k.**, 409.

⁵Van Der Spek, 2013, **a.g.k.**, 409.

⁶O. Tekin (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim yayınları, s.139.

⁷Tekin, 2012, **a.g.k.**, 140.

⁸Kaya, 2015, **a.g.k.**, 233.

⁹Van Der Spek, 2013, **a.g.k.**, 409.

Seleukos ise bir süre bu paylaşımın dışında kalmış ve kendisine sadece süvari birliğinin komutası verilmiştir.¹⁰

Tüm bu tarihi süreç daha iyi anlaşılabilmesi açısından aşağıda detaylı olarak ele alınmış ve dönem içerisindeki önemli siyasi olaylara değinilmiştir.

Yukarıda ismi geçen komutanlar içerisinde belki de en ayrıcalıklı olanı Perdikkas'tı. Çünkü Perdikkas İskender ölmeden önce atlı birliğinin komutanıydı. Hatta İskender ölmeden önce kendi mühür yüzüğünü Perdikkas'a vermiştir fakat Perdikkas, komutanlar arası mücadelenin ilk üçüncü döneminde yaşanan iç savaşta hayatını kaybetmiştir. Bir başka komutan Antipatros, Makedonya'da İskender'in vekiliydi. Krateros, Eumenes, Antigonos, Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos da İskender'in ordularında görev yapmış yetenekli komutanlardı. Bunun haricinde Antipatros'un oğlu Kassandros ile Antigonos'un oğlu Demetrios da dönemin güçlü generalleri olarak ortaya çıkmışlardır. Komutanlar arasında süren 18 yıllık uzun ve çetin mücadele sürecinde Krateros, Antipatros ve Eumenes'de hayatını kaybeden komutanlar arasında olmuştur. Diğer komutanlar ise hakimiyet kurmuş oldukları ülkelerde kral unvanı almadan savaşmaya devam etmiştir.¹¹

MÖ 311 yılında Filistin'in Gazze kentinde gerçekleşen Gazze Savaşı sonrasında işler değişmiştir. İskender'in 13 yaşına gelen oğlu IV. Aleksandros ile eşi Roksane Gazze Savaşı sonrasında imzalanan "311 Barışı" olarak adlandırılan antlaşma sonrasında Kassandros tarafından öldürülmüş ve kraliyet ailesinden kimse hayatta kalmamıştır. Fakat bu olay neticesinde komutanlardan da hiçbiri krallık tacını giymeye cesaret edememiştir.¹² MÖ 306 yılına geldiğimizde krallığını ilan eden ilk komutan Antigonos olmuştur. Sonraki yıl ise hayatta kalan komutanlar arasında gerçekleştirilen bu mücadeleler sonucunda bazı krallıklar ortaya çıkmıştır. Seleukos isimli komutan Seleukos imparatorluğunu kurarak Asya'nın büyük bir bölümünde hâkimiyet sağlamıştır. Ptolemaios ise Mısır ve Suriye-Filistin'de Ptolemaios imparatorluğunu kurmuştur. İskender'in komutanlarından olan Antigonos'un torunu olan Antigonos Gonatas ise, Yunanistan üzerinde siyasi açıdan hegemonya sağlayarak Makedonya'yı yönetmeye başlamıştır.¹³ Önemli bir komutan olan Ptolemaios Batı Anadolu'da yer alan kentleri

¹⁰Tekin, 2008, **a.g.k.**, 142.

¹¹Kaya, 2015, **a.g.k.**, 233.

¹²Kaya, 2015, **a.g.k.**, 233.

¹³Van Der Spek, 2013, **a.g.k.**, 409.

Antigonos'un himayesinden almak için bölgeye bir ordu göndermiştir. Bu gelen ordu ile Demetrios mücadele etmiş ve savaş bir anlaşma ile sona ermiştir.¹⁴ Demetrios Batı'da büyük bir güç oluşturunca Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios, Antigonos'a karşı bir örgüt haline gelmişlerdir.¹⁵ Bu olay sonucunda MÖ 301 yılında İpsos Savaşı meydana gelmiş ve Demetrios ile Antigonos bu savaşta yenilmiştir.¹⁶ Anadolu'nun kıyı kentleri ise Lysimakhos'un kötü yönetimine karşı Seleukos'un yardımını istemeleri sonucunda Korupedion Savaşı patlak vermiş ve Lysimakhos yenilerek öldürülmüştür. Bunun sonucunda ardıllar arasındaki mücadele de sona ermiştir. Tüm bu siyasi olayların akabinde Seleukos Anadolu'nun ve İndus'a kadar olan doğu bölgesine hâkim olmuştur.¹⁷ MÖ 280 yılında'da I. Seleukos, Ptolemaios Keraunos tarafından öldürülmüştür.¹⁸ Anadolu'da Seleukos'ların egemenliğinden sonra Pergamon, Bithynia, Pontos ve Kappadokia krallıkları¹⁹ kurulmuştur. Bu krallıklara ek olarak Armenia krallığı'nda uzun yıllar Seleukos'ların yönetimi altında kalmıştır. Seleukos kralı III. Antiokhos, Roma ile yapılan Magnesia Savaşını kaybetmiştir ve bu savaş sonrasında Apameia Barışı imzalanmıştır. Bu barış ile Seleukos toprakları Pergamon ve Rhodos arasında paylaştırılmıştır.²⁰ Süreç içerisinde Rhodos adası haricinde önemli bir ada olan Delos adasına da değinmemiz gerekir. Çünkü Romalıların müdahalesiyle bu ada da önemli bir liman konumuna gelmiştir. Roma bu müdahaleyi, Rhodos'un siyasi ve askeri gücünü kırmak amacıyla gerçekleştirmiştir.²¹ MÖ 166'da Rhodos adasının Delos'un açık bir limanı haline getirilmesiyle ekonomisi çökmeye başlamış ve Ptolemaiosların bu bölgedeki etkinlikleri giderek zayıflamıştır. Apameia Barış anlaşması ile de Seleukoslar'ın donanması beş gemi ile sınırlandırılmıştır.²² Ptolemaioslar, Ege üzerinde belli bir süre siyasi kontrol elde etmişlerdir ancak bu hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda Ptolemaioslar'ın asıl amacı, güvenli denizlerde serbest

¹⁴Tekin, 2008, **a.g.k.**, 143.

¹⁵Tekin, 2008, **a.g.k.**, 146.

¹⁶Tekin, 2008, **a.g.k.**, 147.

¹⁷Tekin, 2008, **a.g.k.**, 147.

¹⁸Tekin, 2008, **a.g.k.**, 148.

¹⁹Tekin, 2008, **a.g.k.**, 148.

²⁰Tekin, 2008, **a.g.k.**, 174.

²¹Kaya, 2015, **a.g.k.**, 249.

²²Donanmanın sınırlandırılması sonucunda antik dönemin önemli bir sorunu olan korsanların sayısı gittikçe artmış ve korsanların faaliyetleri MÖ 1. yüzyıla geldiğimizde doruk noktasına ulaşmıştır. Bk. H. S. Öztürk (2006). *MÖ II-MS IV yüzyıllarda Likya- Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, s.34.

ticaret yapabilmek olmuştur.²³ Bunların haricinde Ptolemaioslar zamanla Mısır'ı etki altına alarak Mısır'ı da dönemin en büyük ticari merkezi hâline getirmiştir.²⁴

MÖ 133'te ise Pergamon Krallığı'nın son yöneticisi olan III. Attalos'un vasiyeti üzerine bu krallık Roma topraklarına bırakılmıştır. Bunun sonucunda MÖ 129'da Roma, Anadolu'da Asia eyaletini kurmuştur. Roma ile en çok mücadele eden krallardan biri de şüphesiz Pontus kralı VI. Mithradates Eupator'dur ve uzun süren Mithradates Savaşları sonucunda bu kral da yenilgiye uğratılmıştır. Hellenistik Dönem olarak adlandırılan bu uzun ve çalkantılı dönem MÖ 31'de Ptolemaios kraliçesi VII. Kleopatra'nın, Octavianus ile yaptığı Actium Savaşı sonucunda yenilgiye uğratılmış ve böylelikle Hellenistik Dönem kapanmıştır.²⁵

Arkeolojik çalışmalar içerisinde tarih kadar coğrafya da oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü bir bölgenin konumu, ada veya dağlık/düzlük bir alanda oluşu ya da deniz kıyısına olan yakınlığı veya uzaklığı bölgenin siyasetinin, tarihinin ve ekonomisinin ne yönde ilerleyeceğine dair zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda değerlendirmeye aldığımız Akdeniz coğrafyası'nın deniz kıyısında yer alması, deniz ticareti için uygun ulaşım güzergâhlarına sahip oluşu hatta kısaca kendi ayrıcalıklı konumu açısından her dönem önemini korumayı başarmıştır.

Akdeniz, Cebelitarık'tan Süveyş kanalı ve Kızıldeniz'e doğru uzanan, iki ucu dar ve ortası geniş bir denizdir.²⁶ Zaman içerisinde yaşanan kırılmalar, çatlamlar, çökmeler oldukça derin çukurlar oluşturmuş olsa da çok yüksek ve sarp sıradağlara sahiptir.²⁷ Kuzeyden Avrupa, güneyden Afrika ve doğudan Asya'nın çevrelediği bir alanda yer almaktadır. Cebelitarıktan başlayan ve Suriye'ye kadar yaklaşık uzunluğu 3540 kilometredir.²⁸ Kuzeyden güneye, Fransa ile Cezayir arasındaki genişliği en az 785 kilometredir.²⁹ Akdeniz coğrafyasının oluşması aşamasında Afrika'yı Cebelitarık Boğazı'nda İspanya'ya bağlayan kara bağlantısı çökmüş ve ilk olarak batı kısmın sonra

²³M. Rostovtzeff (1941a), *Social and economic History of the Hellenistic World II*, Oxford: at the Clarendon Press, s.1264-1265.

²⁴J. M. Sestier (2017). *Antikçağ'da Korsanlık*, (Çev: O. Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.98.

²⁵Tekin, 2008, **a.g.k.**, 174.

²⁶F. Braudel (2013). *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, (Çev: N. Erkut ve A. Derman), İstanbul: Metis Yayınları, s.15.

²⁷Braudel, 2013, **a.g.k.**,15.

²⁸E. Bradford (2004). *Akdeniz: Bir Denizin Portresi*, (Çev: A. Fethi), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s.22.

²⁹Bradford, 2004, **a.g.k.**, 22.

Sicilya ile Kuzey Afrika arasındaki kara parçasının sular altında kalmasıyla oluşum devam etmiş, en son aşamada ise batı ve doğu kısmı birleşerek Akdeniz'i oluşturmuştur. Cebelitarık Boğazı'nın mitolojik tanımına değinmek gerekirse, Romalılar bu boğaza "Herakles Sütunları" demişlerdir. Çünkü onlara göre Yunan mitolojisinde kıtaları birbirinden ayrılmaya zorlayan kahraman Herakles'ti ve yine bu mitolojiye göre Herakles, kıtaları ayırdıktan sonra buralara iki sütun dikmiş ve kuzeye Cebelitarık kayasını, güneye ise Septe kayasını yerleştirmiştir.³⁰

Jeolog E. Suess "The Face of Earth" kitabında Akdeniz'i tanımlarken dört fiziksel bölgeye ayırmıştır. Batı havzası dışında diğer kısımları şöyledir: Adriyatik bölgesi, Girit ve Kıbrıs'tan kuzeye doğru Ege'ye uzanan kısım ve Karadeniz'i kapsayan bölümdür. Kuzey Afrika kıyı bölgesi ise Suriye'den Sirte Körfezi'ni kapsayacak şekilde batıya uzanan alandır.³¹

Akdeniz'in dağları kıyılara kadar inmektedir ve oldukça fazla yer kaplamaktadırlar. Bu durum ulaşımı zorlaştırmakta ve yolları dolambaçlı bir hale getirmektedir. Bu coğrafi yapı bereketli kırların, kentlerin, buğday tarlalarının, bağların ve zeytin ağaçlarının alanlarını kısıtlamaktadır.³² Ancak bütün bir Akdeniz'in dağlarla çevrili olmadığı istisnalarda bulunmaktadır. Kuzeyde yer yer kesintiler mevcuttur. Bu kesintilere örnek olarak Adriyatik üzerindeki Venedik kıyıları verilebilir ya da Güney'de Tunus sahilinden, Nil Deltasına ve Lübnan dağlarına uzanan binlerce kilometrelik kıyı şeridini örnek gösterebiliriz.³³ Bu kıyı şeridinde Sahra çölü ile içdeniz yan yanadır ve çöl bu denizin yerini almak isteyen başka bir Akdeniz görünümü sağlamaktadır.³⁴ Sahranın gerisinde Asya çölleri bulunmaktadır.³⁵ Bu bölgelerden kervanlar, binlerce devenin sırtlarında taşınan yiyecek, baharat, karabiber, ipek ve ilaç için gerekli olan hammaddeler, altın tozu, fildişi gibi değerli ürünler taşınmaktadır.³⁶

Dünya üzerindeki büyük okyanuslarla karşılaştırıldığında Akdeniz onlardan oldukça küçüktür. Fakat Akdeniz kendi içerisinde kültürler, halklar, meteorolojik ve

³⁰Bradford, 2004, **a.g.k.**, 23.

³¹Bradford, 2004, **a.g.k.**, 23.

³²F. Braudel (2006). *Bellek ve Akdeniz: Tarihöncesi ve Antik Çağ*, (Çev: A. Berktaş), İstanbul: Metis Yayınları, s.24.

³³Braudel, 2013, **a.g.k.**, 19.

³⁴Braudel, 2013, **a.g.k.**, 19.

³⁵Braudel, 2013, **a.g.k.**, 19.

³⁶Braudel, 2013, **a.g.k.**, 19, 20.

coğrafi farklılıklar bulundurmaktadır.³⁷ Denizin kuzeyinde veya güneyindeki konumumuza göre farklı tarihi olaylar ve çeşitli doğası ile karşılaşmak mümkündür. Akdeniz kendi içerisinde her ne kadar farklı meteorolojik ve coğrafi bir görünüm çizse de onun bütünlüğü iklim ile sağlanmaktadır. Bu iklim oldukça özel ve denizin bir ucundan diğer ucuna kadar değişiklik göstermemektedir. Bu nedenle de yaşam tarzına ve manzaralara aynı nitelikler kazandırmaktadır.³⁸

Binlerce yıl birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve çok fazla tarihi olaya şahitlik etmiş Akdeniz coğrafyasının genel olarak bu şekilde özetleyebiliriz.

³⁷Bradford, 2004, **a.g.k.**, 22.

³⁸Braudel, 2013, **a.g.k.**, 20.

3. HELLENİSTİK DÖNEM'DE DOĞU AKDENİZ DENİZ TİCARETİ

Akdeniz, içerisinde sahip olduğu çeşitli üretim bölgeleri ve uygun kıyı şeridi sayesinde uluslararası deniz ticaretine erken devirlerde başlamıştır. Bu bölgede, kara taşımacılığından çok daha uygun ve taşımacılıkta mesafeyi kısaltan bir yöntem olduğu için deniz, oldukça aktif bir şekilde kullanılmıştır. Bununla beraber denizin ticaret açısından kullanılması, kısa ve uzun mesafede yol katetebilecek özelliklerde ticaret gemilerinin yapımına ve buna uygun limanların geliştirilmesine neden olmuştur.³⁹ Fakat unutmamak gerekir ki antik dönemde denizler günümüzden daha tehlikeliydi. Bu tehlikenin birçok sebebi bulunmasıyla beraber belli dönemlerde belli rotalar sayesinde güzergâh tespiti yapılmaktaydı. Genel anlamıyla ticaret ilk olarak Doğu Akdeniz’de, Kuzey Afrika ve Anadolu’nun güney kıyılarında takas usulüyle başlamıştır. Zamanla paranın kullanılması ve artan ürün çeşitliliği ve gemilerin de uzun mesafe katetmeye başlamalarıyla gelişim göstermiştir.⁴⁰

Doğu Akdeniz deniz ticaretinde öne çıkan iki halk Mısırlılar ve Fenikelilerdir. Ayrıca ilk ticari tekneler de Mısır’da üretilmiştir.⁴¹ Bu ticari teknelere bir örnek olarak MÖ 11. yüzyılda Amon Ra’nın kayığı için Lübnan sediri almak üzere Karnak’tan Byblos’a gemi gönderildiği bilinmektedir.⁴² Doğu Akdeniz’deki yapılan arkeolojik çalışmalarda limanlara ait bulgular ve batıklar dönemin ticareti hakkında önemli bilgiler sağlayabilmektedir. Bu araştırmalardan bazıları Anadolu’nun güney kıyılarına yakın yerde bulunan ve Bronz Çağı’nın ticareti üzerine bilgiler sağlayan Gelidonya ve Uluburun batıklarıdır. Bu batıklar hangi kültürün ürünlerini taşıdıklarına dair bilgiler sağlayabilmesinin dışında taşımış oldukları ürünler hakkında da bilgi verebilmektedir. Bu ürünler bakır ve kalay külçeleri, amphoralar, içki kapları, fayans boncuklar, fildişi, cam, gibi malzemelerdir.⁴³ Bu batıklar, deniz ticaretinin tarihlendirilmesi ve Anadolu’nun ticaret ve stratejik önemi hakkında bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir. Uluburun ve Gelidonya batıklarının Anadolu kıyılarında tespit edilmesi ve her iki geminin de kargolarında taşımış oldukları fildişi ve madeni malzemelerin yanında, seramik kaplar

³⁹L. Yılmaz (2016). Akdeniz Ticaretinde Likya Bölgesi’nin Konumu, *Asia Minor Studies* ,4, (8), 133- 152, s.134.

⁴⁰Yılmaz, 2016, **a.g.k.**, 134.

⁴¹E. Zengin (2007). *Amphora*, İzmir Ticaret Tarihi Müzesi ve Antik Ege’de Ticaret, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, No. 159, 119-122, s.119.

⁴²C.G. Starr (2000). *Antik Çağ’da Deniz Gücü*, (Çev: G. Ergin), İstanbul: Homer Kitabevi, s.11.

⁴³C. Pulak (1993). Ulu Burun (Kaş) Batığı Kazısı: 1992 Kampanyası, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara, s.376.

gibi buluntular tarihlendirilmiş oldukları dönemlerdeki aktif bir deniz ticaretini kanıtlar niteliktedir.⁴⁴

Hellenistik Dönem'e değinmeden önce Akdeniz'in deniz ticaretine dair verilere genel olarak baktığımızda bölgedeki ilk arkeolojik belgeler yaklaşık MÖ 10.bine kadar gitmektedir.⁴⁵ MÖ 4.binde Mısır'ın, Levant bölgesi ile sürekli ticari ilişki içerisinde olduğu görülmektedir bunun sebebi olarak Lübnan'ın sedir ağaçları ile ünlenmiş olmasıdır. MÖ 4.bin'lerden 3.bin'lere kadarki süre içerisinde Doğu Akdeniz ve Mezopotamya'da büyük liman kentleri kurulmuştur.⁴⁶ Bu sayede de çeşitli malların ticareti ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de obsidyendir. MÖ 3.binlere baktığımızda ise özellikle Mısır'ın Byblos kenti ile yakın ticari ilişkiler sergilemiş olduğu görülmektedir.⁴⁷ MÖ 2.binin son çeyreğinde ise Girit'te ortaya çıkan Mikenli denizciler oldukça uzak noktalara ulaşmışlardır.⁴⁸ MÖ 10.yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında Ege ve Doğu Akdeniz'in ticari hâkimiyetini Fenikeliler ve Ege Denizi'nin her iki yanındaki üretici kent devletleri arasında paylaşmıştır.⁴⁹

Gittikçe gelişim gösteren gemicilik farklı tiplerde ticaret gemilerinin üretilmesine ve ticaret mallarının taşınmasına olanak sağlamıştır.⁵⁰ Ege havzasında denizcilik MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda hızla gelişim göstermiştir. Buna bağlı olarak ticareti yapılan ürünlerin çeşidinde de artış görülmüştür.⁵¹ MÖ 6. yüzyıla geldiğimizde gemi sayısı artmış, ticaret oldukça gelişmiş ve büyük limanlarda dalgakıranlar, tesisler inşa edilmiştir. Bu dönemde Atina özellikle seramik ihracı için Phaleron iskelesini kullanmıştır.⁵² Deniz ticareti, Yunanistan ekonomisinde oldukça büyük bir öneme sahip olmuştur. Başlangıçta yalnızca birer şehir merkezi olan yerler zamanla büyümüş ve nüfus yerel olarak yetiştirilen ürünlerin yetmediği yerlere dönüşmüştür. Bu nedenle de şehirlerin fazla nüfusu Akdeniz'e ve Karadeniz'e koloniler kurmak için gönderilmiştir. Ancak bir önceki sorun yeniden baş göstermeye başlayınca şehirler bu kez kendine yeterlilik idealini terk ederek

⁴⁴Yılmaz, 2016, **a.g.k.**, 134; G. F. Bass (1987). Underwater Excavation of the Ulu Burun Shipwreck, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, s.291-302.

⁴⁵A. Ezz (2009). *History of Mediterranean Trade and Ports*, I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri: Geçmiş ve Gelecek Sempozyumu, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, No. 168, s.148.

⁴⁶Ezz, 2009, **a.g.k.**, 149.

⁴⁷Starr, 2000, **a.g.k.**, 5.

⁴⁸Starr, 2000, **a.g.k.**, 6.

⁴⁹L. Casson (2002). *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, (Çev: G. Ergin), İstanbul: Homer Kitabevi, s.42.

⁵⁰Casson, 2002, **a.g.k.**, 42.

⁵¹Starr, 2000, **a.g.k.**, 15.

⁵²Starr, 2000, **a.g.k.**, 18.

dışarıdan ürün ithal etme yolunu tercih etmeye başlamıştır. Bu ürünlerin ilk sırasında da tahıl yer almıştır. Büyük kısmı Mısır'dan ve Güney Rusya'dan gelmeye başlayan⁵³ tahıl aracılığıyla, kent devletleri arasındaki ticaret aynı zamanda deniz ticareti üzerinde de ilerleme katetmeye olanağı sağlamıştır.

Hellenistik Dönem boyunca gittikçe büyüyen şehir devletleriyle denizlerdeki tahıl ticareti de paralel olarak artış göstermiştir.⁵⁴ Bu dönemde ekonomik çıkarlar devlet politikalarında önemli bir rol almıştır. Örneğin Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında yaşanan Suriye savaşlarının ana sebeplerinden biri Hindistan ve Arabistan'dan gelen Lüks malların uğrak yeri olan Akdeniz limanlarının kontrolünü ele geçirmek olmuştur.⁵⁵

Hellenistik Dönem içerisinde diğer önemli kent ise Mısır'ın Aleksandria kentidir. Kent limanı ile ünlü, ticaret gemilerinin yük alıp boşalttığı bir ticaret kenti olarak öne çıkmıştır. Kızıldeniz'den, Orta Afrika'dan hatta Hindistan'dan gelen ürünler bu limanda gemilere yüklenmiştir.⁵⁶ Başkent Aleksandria'ya gelen bu ticari malların bir kısmı burada kalırken, bir kısmı da diğer kentlere dağıtılmıştır.⁵⁷ Fakat yalnızca Aleksandria değil, Rhodos, Delos Adası, Korinthos Limanı, Saroz Körfezi ticaret gemilerinin yük alıp boşalttıkları Hellenistik Dönem'in ünlü ticaret merkezlerinden olmuştur.⁵⁸ MÖ 2. yüzyıla kadar ise Rhodos, Doğu Akdeniz'de önemli bir rol üstlenmiştir. Gerek gemilerin sayısal fazlalığı gerekse tersanelerinin korunaklı olması adanın deniz ticaretindeki etkisini göstermektedir.⁵⁹

Son olarak Roma imparatorluğu ise Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini büyük oranda kara savaşları ile elde etmiştir. İmparatorluk, olası bir deniz gücüne ihtiyaç duyulduğunda hem insan hem de diğer kaynakları Roma dışından sağlamıştır.⁶⁰

⁵³Casson, 2002, **a.g.k.**, 110.

⁵⁴Casson, 2002, **a.g.k.**, 110.

⁵⁵Sarr, 2000, **a.g.k.**, 50.

⁵⁶Kaya, 2015, **a.g.k.**, 249.

⁵⁷E. Alkaç ve G. Cankardeş-Şenol (2016). Amphora Mühürleri Işığında Miletos ve Alexandria Ticari İlişkileri, *OLBA*, XXIV, 191-216, s.192.

⁵⁸Kaya, 2015, **a.g.k.**, 249.

⁵⁹Sarr, 2000, **a.g.k.**, 51.

⁶⁰Sarr, 2000, **a.g.k.**, 57.

3.1. Doğu Akdeniz’de Önemli Ticaret Merkezleri

Hellenistik Dönem ile artan ticari hareketlilikler üretici kentlerin sahneye çıkmasına ve ticari pazara dâhil olmalarına imkân sağlamıştır. Bu dönemde ticaret özellikle Güney Anadolu kıyı şeridi ve Doğu Akdeniz’in en doğusuna yoğunlaşmıştır. Her kent kendi yetiştirdiği ürünlerini dış pazara sunmaya başlayarak bu rekabet ortamına adım atmıştır.

Genellikle şarap ve zeytinyağı gibi ürünlerle ticarete katılan kentlerden öne çıkanlar aşağıda incelemeye alınmıştır. Özellikle Doğu Akdeniz merkezleri ve bu merkezler ile ticari bağlantısı olan kentler bir rota takip edilerek hem adalar hem de kıyı kentleri belirli bir sıra içerisinde değerlendirilmiştir.

3.1.1. Girit Adası

Ege Denizi’nin güneyinde denizin ortasında yer alan bir adadır. Ada geniş ve dağlık bir alana sahiptir.⁶¹ Asmadan elde edilen üzüm ile hazırlanan şarap, Minos döneminden beri Girit adasının ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Adanın sahip olduğu verimli topraklar, ılıman iklimi ve nesiller boyu aktarılan bağcılık bilgileri, adada bağcılığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Bunun sonucunda ise ada halkının refah düzeyi artmıştır.⁶²

MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren Girit şarabı ada dışında tanınmaya başlamış ancak bu büyük bir ticari genişleme sayılmamıştır. Büyük çaplı ticari gelişme ancak Erken Roma Dönemi’nde gerçekleşmeye başlamıştır.⁶³

3.1.2. Kos Adası

Ada, konum olarak Bodrum ve Datça Yarımadası’nın karşısında, Anadolu’dan 12.8 km uzakta yer alan bir Ege adasıdır.⁶⁴ Volkanik kökenli bir ada olan Kos, zengin su

⁶¹Braudel, 2006, **a.g.k.**, 146.

⁶²A. Marangou (1999). *Wine in the Cretan Economy, From Minoan Farmers to Roman Trades Sidelights on the Economy of Ancient Crete*, (Ed: A. Chaniotis), Germany: Franz Steiner Verlag Stuttgart, s.269.

⁶³Marangou, 1999, **a.g.k.**, 270.

⁶⁴I. K. Whitbread (1995). *Greek Transport Amphorae A Petrological and Archaeological Study*, British School at Athens, s.81.

kaynaklarına ve uygun bir iklime sahip olması ekonomi temelının ana faaliyeti olan tarımın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Tarım, adada şarap üretimine ve kuru üzüm üretimine imkân sağlamıştır.⁶⁵ Klasik Dönem’de ünlü şarap üreticilerinden olmasına rağmen Hellenistik Dönem’de de Kos şarabı, oldukça fazla rağbet görmüş ve Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Batı Akdeniz gibi bölgeler ile ticareti yapılmıştır. Yapılan bu şarap ticareti, amphoralar ile tüketim merkezlerine ulaştırılmıştır.⁶⁶

Antik yazar yaşı Plinius, Kos şarabının ününden ve kalitesinden bahsetmektedir. Yine Plinius, ada şarabının içerisine deniz suyu konulduğunu aktarmaktadır. Şarabı ilgili merkezlere ulaştırma amacıyla kullanılan amphora üretimi de adada söz konusu olmuştur. Üretimin daha çok adanın kuzeyinde yer aldığı ve adanın kuzeydeki şehirlerle de bir etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir.⁶⁷ Doğu Akdeniz bölgesinde özellikle Aleksandria’da Kos amphora kulpları çoğunluğu oluşturmaktadır. Buna ek olarak adanın geniş bir şarap pazarı ağına sahip olduğunu, Ege bölgesinde Khios, Samos, Rhodos, Pergamon ve hatta Doğu Akdeniz’de Kıbrıs, Tarsus ve Petra gibi kentlerde adanın amphora parçalarının ele geçmesidir.⁶⁸ Bunun sonucu olarak Kos adasının ticarette aktif olduğunun ve Akdeniz pazarında ün yapmış olan kentler arasında kendine yer edinmiştir.

3.1.3. Rhodos Adası

Ada, 1400 km karelik bir alanı kaplamaktadır ve Menteşe Adalarının en büyüğü olarak kabul edilmektedir. Rhodos adası, Anadolu kıyılarında yer alan Marmaris limanına yaklaşık 45 km mesafededir. Kuzeydoğu ve Güneybatı yönünde 80 km uzunluğa ve 38 km genişliğe sahiptir.⁶⁹ MÖ 900’lü yıllara doğru başlayan Dor göçleri ile Dorlar, Anadolu’nun, Kar’ların iskân ettiği güney kıyılarına yerleşme hareketine başlayınca kimi zaman direnişle karşılaşmışlardır. Bu sebeple Dor Heksapolis’i adı altında birlik

⁶⁵V. Georgopoulou (2005). The Dissemination of Transport Amphorae from Cos. A Contribution to the Study of the Coan Trade in the Eastern Mediterranean during the Hellenistic Period, Trade Relations in the Eastern Mediterranean from the Late Hellenistic Period to Late Antiquity: The Ceramic Evidence, *Halicarnassian Studies III*, (Ed: P. Pedersen), Denmark: Narayana Press, 179-183, s.179.

⁶⁶T. Bezecky (2013). *The Amphorae Of Roman Ephesus*, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, s.56.

⁶⁷A. Hein vd. (2008). Koan amphorae from Halasarna Investigations in a Hellenistic Amphora Production Centre, *Journal of Archaeological Science*, 35, 1049- 1061, s.1049.

⁶⁸Georgopoulou, 2005, **a.g.k.**, 182.

⁶⁹E. Taşbaş (2021). Akdeniz Köle Ticaret Güzergâhında Bir Durak: Rodos Adası, *Belgi Dergisi*, 21, (I), 483-499, s.485.

oluşturarak birliktelik sağlamışlardır. Bu birlik içerisinde Rhodos adasında yer alan Lindos, Kamiros ve Ialysos yer alırken bu merkezler dışında Kos, Anadolu'dan da Knidos ve Halikarnassos bu birlikte kendine yer edinmiştir. Dor Heksapolis'i aynı zamanda dini yönü ağır basan bir birlik olup üyeleri belli dönemlerde Knidos'ta yer alan Triopion denilen yüksek mevkide Triopia Apollon'u adına tertiplenen Dor kutlamalarına da katılmışlardır.⁷⁰

Akdeniz üzerindeki konumu nedeniyle deniz yolu üzerinde yer alması ve Anadolu kıyılarına yakınlığıyla bilinen Rhodos, Arkaik dönemden itibaren Akdeniz deniz ticaretinde önemli bir konumda yer almıştır.⁷¹ Rhodoslular, denizcilikte o kadar ileri gitmişlerdir ki yine Arkaik Dönem'e kadar inen ve kendi adlarıyla bilinen denizcilik yasasını⁷² hayata geçirmişlerdir. Bu sayede adanın, Akdeniz üzerinde önemli bir güç hâline gelmesi hızlanmıştır. Rhodos, Küçük Asya'daki diğer kent devletlerinin aksine yalnızca bir şehir devleti olmamış, siyasi gücü ada ile sınırlı kalmayıp, anakara üzerinde de etkisini göstermiştir.⁷³ MÖ 3. yüzyılın bitiminden önce oldukça etkin hâlde olan Rhodos, siyasetini oldukça fazla genişletmiştir. Yunanlılar arasında uyumu sağlayan ve onların özgürlüklerini savunan bir ada konumuna gelmiştir.⁷⁴ Adanın diğer birçok devlet gibi zenginliğinin ana sebebi ticaret olmuştur. Ancak bu ticaret, zaman zaman korsanlar tarafından engellenmiştir.⁷⁵ Adanın önemli jeopolitik konumu ve denizlerde yürütmüş olduğu güçlü politikalar sayesinde Akdeniz'de önemli ticari limanlardan biri hâline gelmiştir. Bunun sonunca Rhodos, Doğu Akdeniz rotasında ilerleyen gemilerin uğrak bir limanı olmuştur.⁷⁶ Hellenistik Dönem'in başından itibaren, gelişen denizcilik faaliyetleri sayesinde ise halkının çoğunluğunu denizciler ve tüccarlar oluşturmuştur. Tüm bu

⁷⁰V. Sevin (2001). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.106.

⁷¹L. U. Erdoğan (2018). Kekova'da Bulunan Bir Grup Rhodos Amphorası (A Group of Rhodian Amphoras from Kekova), *CEDRUS*, VI, 249-263, s.250.

⁷²E. Kurul (2014). Rhodos'luların Denizcilik Yasası: Νόμος Ῥοδίων Ναυτικός, *CEDRUS*, II, 527-549, s.527.

⁷³D. Magie (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, (I), New Jersey: Princeton University Press, s.71.

⁷⁴Magie, 1950, **a.g.k.**, 72.

⁷⁵F. W. Walbank (1992). *The Hellenistic World, (Revised Edition)*, Cambridge: Harvard University Press, s.163.

⁷⁶O. İleri ve G. Cankardeş-Şenol (2021). *Hellenistik Dönem'de Doğu Akdeniz'in Ticari Kullanımı: Rhodos Amphora Mühürleri Üzerinden Bir İnceleme*, Çağlar Boyunca Nehirler, Denizler ve Göller Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne, (Ed: O. Dumankaya), İstanbul: Doruk Yayınları, s. 278; W. G. Vitzthum (2005). From the Rhodian Sea Law to UNCLOS III, (Ed: P.N. Ehlers vd.), Marine Issues: From a Scientific, Political and Legal Perspective, 1-18, s.2.

gelişmelerin sonucunda ticareti yoğun olarak yapılan ve kentin ekonomisi içerisinde en önemli ihraç ürün ise şarap olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷

3.1.3.1. Rhodos Peraiası

Adanın hâkim olduğu bir başka bölge olan Rhodos Peraiası'na da kısaca değinmek gerekirse bölge, Knidos'un güney tarafını ve Loryma'nın çıkıntılı sırtını kapsayan alan olarak adlandırılmaktadır.⁷⁸ Bu bölgede de tıpkı Rhodos'da olduğu gibi Hellenistik Dönem boyunca şarap ve bağcılık ön planda tutulmuştur.⁷⁹ Rhodos adasının karşı kıyısında yer alan bölge, Hellenistik Dönem boyunca Rhodos adasının hâkimiyetinde kalmıştır. Bugün bölgedeki dağların yamaçlarında izlenen teraslar, antik dönemdeki bağcılığın kanıtlarını sunmaktadır. Bölge ayrıca, MÖ 3-1. yüzyıllarda amphora üretimi ile de bilinmektedir.⁸⁰ Peraia amphoralarına ait mühürlerin başta Karadeniz olmak üzere, Ege ve Doğu Akdeniz'deki özellikle Mısır'ın Aleksandria kentinde oldukça fazla sayıda ele geçmiştir. Bu da iki kent arasındaki ticareti ve bölgenin yalnızca yerel üretime yönelik değil, dış pazara da açılmış olduklarını göstermektedir.⁸¹

3.1.4. Lykia Bölgesi

Lykia Bölgesi Güney Anadolu kıyılarında Doğu Akdeniz ticareti içerisinde yer alan önemli bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge özellikle coğrafi konumu açısından Kos ve Rhodos Adasına oldukça yakındır. Bu coğrafi durum özellikle deniz ticaretinde Lykia Bölgesinin hem Rhodos hem de Kos ile bir ticari ilişki içerisinde olabileceğini düşündürmüştür. Bu sebeple bölgenin bu adalar haricinde diğer Doğu Akdeniz merkezleri ile de bir ticari ilişkisinin olabileceği düşünülmüştür. Ancak Lykia Bölgesine baktığımız zaman bölgedeki kentler içerisinde gerek deniz gerekse kara ticaretiyle şimdilik karşımıza yalnızca Patara kenti ön plana çıkmaktadır. Uzun tarihi

⁷⁷E. Doğer ve A. K. Şenol (1996). Rhodos Peraiası'nda iki yeni Amphora Atölyesi. *Arkeoloji Dergisi*, 4, 59-73, s.59.

⁷⁸Magie, 1950, **a.g.k.**, 71.

⁷⁹Doğer ve Şenol, 1996, **a.g.k.**, 59.

⁸⁰G. Cankardeş-Şenol (2008). *Amphora Üretim Merkezleri Işığında Hellenistik Dönemde Anadolu'da Şarap Üretiminin İzleri*, Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri (Ed: Ü. Aydınoglu ve A.K. Şenol), İstanbul: Ege Yayınları, s.127.

⁸¹Cankardeş-Şenol, 2008, **a.g.k.**, 127.

geçmişi içerisinde özellikle Hellenistik Dönem’de kentin deniz ticareti anlamında gelişim gösterdiği tespit edilmiştir.

3.1.4.1.Patara

Lykia bölgesi kentlerinden biri olan Patara antik kenti bugün Antalya ili, Kaş ilçesinde yer alan Eşen Çayı’nın oluşturduğu delta yatağının hemen güneydoğu kesiminde konumlandırılmıştır.⁸² Ksanthos çayının, denize döküldüğü yerin ağzındaki körfezin Güneydoğu ucunda kurulmuştur. Lykia birliğinin 6 büyük kentinden biridir. Likçe yazıtlarda kentin adı “Pttara” olarak geçmektedir.⁸³

Kent, sahip olduğu limanın jeopolitik konumundan dolayı özellikle Ptolemaiosların ilgisini çekmesiyle, Hellenistik Dönem’de yoğun olarak şarap ithal etmiştir.⁸⁴ Bu durum özellikle Lykia Bölgesi’nin MÖ 278-277’de II. Ptolemaios’un hâkimiyetine geçmesiyle birlikte gelişim göstermiştir. Kentte bu dönemde şarap ihtiyacının artmasındaki en temel neden Ptolemaiosların Patara’yı askeri bir limana dönüştürmeleridir. Aynı zamanda kentin bu dönemden itibaren özellikle ticari açıdan önemli konuma gelmesinde oldukça etkili olmuştur.⁸⁵

Klasik Dönem’den Hellenistik Dönem’e geçiş ile kentteki amphoraların hem sayısı hem de tipolojik çeşitliliğinde artış görülmüştür. Bu artış MÖ 3. yüzyılda da devam etmiş ve kent Ptolemaioslar hanedanlığı yönetimi altındayken önemli bir merkez hâline gelmiştir. Kentte bu dönemde, Rhodos, Knidos ve Kıbrıs’tan⁸⁶ amphora örnekleri giderek artmıştır.⁸⁷ Bu da kentin Hellenistik Dönem içerisindeki aktif ticaretinin belirtisidir. Tüm

⁸²F. Şahin ve Ş. Aktaş (2018). *The Process of Romanization and Urbanization in Patara*, Critical Debates In Social Sciences (Ed: B. Tunçsiper ve F. Sayın), London: Frontpage, 853-878, s.853.

⁸³Sevin, 2001, **a.g.k.**, 142.

⁸⁴E. Dündar (2012). *Patara Kazılarında Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, s.425.

⁸⁵Dündar, 2012, **a.g.k.**, 425,426.

⁸⁶Patara Hellenistik Dönem ile artan ticaret sonucunda Kıbrıs ile de yoğun ilişki yaşamıştır. Bunun bir diğer sebebi bu dönemde şarap ihracatının Kıbrıs ekonomisinde önemli yer edinmiş olmaya başlamasıdır. Bk. Dündar, 2012, **a.g.k.**, 425.

⁸⁷H. İşkan vd., (2016). *Patara, Lykiens Tor Zur Römischen Welt*, Germany: Phillipp von Zabern, s.97.

bu ticari aktivitenin kanıtı olarak kentteki Hellenistik Dönem malzemenin yaklaşık %92'si Rhodos⁸⁸, Rhodos Pereia'sı ve Knidos⁸⁹ amphoralarından oluşmasıdır.⁹⁰

Patara'nın Hellenistik Dönem ile Anadolu'nun güneybatısıyla ticareti de artmıştır. Kente ele geçen amphora ve mühürlü kulplardan anlaşılabileceği üzere kentin Kıbrıs ile o dönemde ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Özellikle Hellenistik Dönem ile artan bu yoğunluğunun temel nedeni ise şarap ihracatının Kıbrıs ekonomisinde etkin olması düşünülebilir. Bununla birlikte, Patara'nın Hellenistik Dönem içerisinde şarap ihtiyacının bir kısmının Kıbrıs'dan karşılanmış olduğu görülmektedir.⁹¹

3.1.5. Pamphylia Bölgesi

Bölgenin güneyinde Akdeniz, batısında, kuzeyinde ve doğusunda Toros Dağları bulunmaktadır.⁹² Pamphylia çevresinde Melas, Eurymedon, Kestros ve Katarraktes nehirleri yer almaktadır. Bölgedeki önemli kentler ise Side, Lyrbe, Aspendos, Syllion, Perge, Magidos, Attaleia ve Olbia kentleridir.⁹³ MÖ 425 yılında bölgedeki kentlerden Perge, Aspendos ve Sillyon'un Attika Delos Deniz Birliği vergi listesinde yer aldığı bilinmektedir. MÖ 334 yılında Büyük İskender hâkimiyetine giren bölge, sonrasında Lykia bölgesi ile Antigonos'un Asya Büyük Krallığına bağlanmıştır. Magnesia savaşı sonrasında MÖ 188 yılında imzalanan Apameia Barışı sayesinde Aspendos, Sillyon ve Side gibi kentler Roma tarafından özgürlüğüne kavuşmuştur. MÖ 47-36 ya kadar ki süreç içerisinde bölge Asia Eyaletine sonra da doğu kesiminin Galatia kralı Amyntas'a

⁸⁸Bu yüzdelik oran, Rhodos amphoralarının Hellenistik Dönem'de en büyük ithalat grubunu oluşturduğunu açıkça göstermektedir. Bu dönemde Rhodos'un ekonomik olarak önemi giderek artmış, özellikle şarap ticareti MÖ 3. yüzyılın sonlarından itibaren yoğunluk kazanmış ve Doğu Akdeniz'de ada amphoraları yayılım göstermiştir. Patara'daki Rhodos amphoralarının sayısal çokluğu da kentin, Rhodos ile ticari ilişkilerin artmasıyla paralellik göstermiştir. Bk. İşkan vd., 2016, **a.g.k.**, 98.

⁸⁹MÖ 2. yüzyılda Knidos, Rhodos'a kıyasla deniz ticaretini genişletmiştir. MÖ 1. yüzyıldaki çalkantılı siyasi olaylar sebebiyle Patara'da Rhodos amphoraları azalırken, Knidos amphoraları artış göstermiştir. Bk. İşkan vd., 2016, **a.g.k.**, 98. Bu durumda Rhodos ile Patara arasındaki ticari ilişkiler yaklaşık MÖ 1. yüzyılda giderek azalmıştır.

⁹⁰İşkan vd., 2016, **a.g.k.**, 98.

⁹¹Dündar, 2012, **a.g.k.**, 425.

⁹²H. S. Alanyalı ve A. Yurtsever (2020). *Pamphylia Bölgesi ve Side'nin Tarihi ve Coğrafyasına Genel Bir Bakış*, Canan Parla Armağanı (Ed: M. E. Altınsapan ve B. Y. O. Uçkan), İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 37-64, s.37.

⁹³Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası, (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (Çev: A. Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, XIV, 4, 1-3.

bırakıldığı bilinmektedir. MÖ 25 yılında Amyntas'ın ölümü ile tek başına eyalet hâline gelmiştir.⁹⁴

Bölge kentleri içerisinde Aspendos, Side ve Korakesion gibi kentler şarap, tahıl ve zeytinyağı ticaretinde yer almıştır. Antik yazar Plinius, Aspendos şarabının önemini vurgulamaktadır.⁹⁵ Aynı zamanda bize birinci el kaynak oluşturan Zenon Papirüslerinde Pamphylia'dan 96 adet Korakesion şarabıyla dolu amphoraların, Mısır'daki Arsinoe kentine ihraç edildiği bilgisi geçmektedir.⁹⁶ Bölgenin Mısır ile olan ticaretinin en iyi kanıtlarından biri, Aleksandria'da geçen amphoraların bir kısmının Pamphylia kökenli olmasıdır.⁹⁷ Pamphylia Hellenistik Dönem'de şarap ve zeytinyağı üretiminde ve satışında Doğu Akdeniz pazarında yerini almış bir bölgedir.⁹⁸ Ancak alıcı merkezlerde, bölgede üretimi gerçekleşmiş olduğu düşünülen amphora parçalarının ve mühürlerinin bulunmasına karşı, henüz amphora üretim atölyelerine yönelik kanıtlar tespit edilememiştir. Bunun yanında şarap ve amphora üretiminin bölgede hangi merkezlerce yapılmış olduğu da belirlenememiştir ancak bazı mühürlerde Aspendos kentine ait bir kısaltmanın yer alması, bölgedeki olası üretim merkezinin Aspendos olabileceği yönünde bir fikir oluşturmuştur.⁹⁹ Bölgesel tüketimin dışında, şarabın yanı sıra zeytinyağı, Doğu Akdeniz'deki önemli merkezlerce ihraç edilmiştir. Bu kentler başta Aleksandria olmak üzere, Rhodos, Delos ve Antiokhos gibi kentlerdir.¹⁰⁰

3.1.6. Kilikia Bölgesi

Kilikia Bölgesi Anadolu'nun güney kıyılarının en doğusunda yer almaktadır. Konumu itibarıyla özellikle Kıbrıs ve Levant Bölgesine oldukça yakındır. Bu coğrafi yakınlık Doğu Akdeniz deniz ticareti içerisinde bölgenin aktif bir rol oynayabileceğini düşünmemize neden olmuştur. Bölge içerisinde Hellenistik Dönem açısından Doğu

⁹⁴Sevin, 2001, **a.g.k.**, 164,165.

⁹⁵Plinius, (2022). *Naturalis Historia (Doğa Tarihi)*, XXVIII, XXIX ve XXX. Kitap, (Çev: S. Sandalcı), Ankara: Doğu Batı Yayınları, XIV, 117.

⁹⁶E. A. Arca, N. Gökalp ve N. Tüner-Önen. (2011). Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri, *OLBA*, XIX, 287-312, s.293.

⁹⁷Detaylı bilgi için bk. V. Grace (1973). Imports from Pamphylia, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Supp, 1, 183-208.

⁹⁸Cankardeş-Şenol, 2008, **a.g.k.**, 128. Strabon da bölgenin zeytinyağını ihraç ürünü olarak bildirmektedir. Bk. Arca, Gökalp ve Tüner-Önen, 2011, **a.g.k.**, 292.

⁹⁹Cankardeş-Şenol, 2008, **a.g.k.**, 128.

¹⁰⁰Cankardeş-Şenol, 2008, **a.g.k.**, 128.

Akdeniz deniz ticaretinde Nagidos kenti öncelikle amphora verileriyle daha sonra sahip olduğu coğrafi konumu ile bir bütün olarak değerlendirildiğinde ticaret sahnesinde yerini almış olabileceği değerlendirilerek çalışma içerisine dâhil edilmiştir.

3.1.6.1. Nagidos

Mersin ili, Bozyazı ilçesi sınırlarında yer alan Anamur'un yaklaşık 10 km doğusunda orta Dağlık Kilikya Bölgesinde bir antik yerleşimdir. Kentin sınırları tam olarak bilinmemektedir. Nagidos'un batıdaki en yakın komşusu Anemorium'dur. Kent konum olarak, nehrin yanındaki bir tepe üzerine yerleştirilmiş ve bu sayede birçok avantaj elde etmiştir. Bunların içerisinde en büyük avantaj ticari ulaşımıdır. Kentte hem denizden hem karadan ulaşılabilirlik Nagidos'u tarımsal, askeri ve ticari ihtiyaçlara cevap verecek bir merkez konumuna taşımıştır. Kent hemen hemen her dönem ticari faaliyet içerisinde kendisine yer edinmiştir. Bunun en büyük kanıtı her dönemde Samos, Mısır, Kıbrıs ya da İonia ve Attika üretimi eserlerin Nagidos'da hem bilinmesi hem de üretilmiş olması gösterilmektedir.¹⁰¹

MÖ 5 ve 4. yüzyıl aralığına tarihlenen kent sikkelerinde yer alan amphora tasvirleri ve üzüm salkımlarının yer alması kent ve çevresinde şarap ve amphora üretimine işaret etmektedir. Kentteki amphora gruplarından olan Pithos ve Nagidos gruplarının Doğu Akdeniz'deki birkaç merkezde görülmesi, Nagidos'un küçük çapta bir ticari merkez olarak karşımıza çıkmış olduğunu göstermektedir ayrıca kentin ismi Hellenistik Dönem sikkelerinde NA kısaltması ile karşımıza çıkmaktadır.¹⁰² Kentin Hellenistik Dönemi'ne dair en önemli siyasi olaylardan biri Suriye Savaşları'dır. Bu savaşın sonucunda özellikle MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğinde kent içerisinde ekonomik ve seramik çeşitliliğinde ciddi bir düşüş meydana geldiği bilinmektedir. Kentte Hellenistik Dönem içerisinde seramik formlarının (özellikle amphoralar) artış göstermesi,

¹⁰¹S. Durugönül (2007). Coğrafi- Topoğrafik Özellikler ve Tarihi Gelişim, Dağlık Kilikya'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos, (Ed: S. Durugönül), *Adalya Ek Yayın Dizisi* (6), Antalya: Suna- İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 3-7, s.3,4.

¹⁰²Cankardeş-Şenol, 2008, **a.g.k.**, 133. Nagidos'un basmış olduğu sikkeler üzerinde yer alan NA kısaltması bir başka önemli veridir. Bu kısaltmanın henüz literatürde tanınmayan fakat Nagidos kentinde bol bulunan, aynı kısaltmanın MÖ 3. yüzyıla ait bir amphora tipinin kulbundaki mühür üzerinde de görülmesi ve bunun sonucunda Nagidos'un üretim ve ticaret yolu üzerinde yer alması nedeniyle Kilikia Bölgesi içerisindeki önemini vurgulamaktadır. Bk. S. Durugönül, M. Durukan ve Ü. Aydınoglu (2002). 2001 Yılı Nagidos (Bozyazı) Kazısı, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), 243-248, s.246.

buluntuların aracılığıyla kentin diğer Doğu Akdeniz kıyı kentleriyle yakın ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.¹⁰³ Nagidos, özellikle Hellenistik Dönem’de yoğun bir ticari faaliyet içerisinde bulunmuştur.¹⁰⁴

Kentte ele geçen amphoralar içerisinde Thasos ve Mende amphoraları, MÖ 4. yüzyılda kentin Kuzey Ege ile ticari ilişki içerisinde bulunduğunu göstermektedir. MÖ 3. yüzyılın başlarından itibaren kentin genel ihtiyaçları, Güney Ege kentleri ve Kıbrıs’dan sağlanmıştır. Yine bu dönem içerisinde refah seviyesi artan kent, küçük ölçekte şarap üretimini kendine özgü amphoralarda piyasaya sürerek, üretici kent konumuna gelmiştir ve bu sayede Akdeniz ticaretinde yer almıştır.¹⁰⁵ Kentin MÖ 3. yüzyılda Kıbrıs ile olan ticari ilişkisi doruk noktasına ulaşmıştır. Çünkü kentte bu döneme tarihlendirilen tabakalarda Kıbrıs amphoraları yoğun olarak ele geçmiştir.¹⁰⁶

3.1.7. Kıbrıs Adası

Ada, Akdeniz’in en büyük adalarından birisi olup Doğu Akdeniz bölgesinde yer almaktadır.¹⁰⁷ Kıbrıs, Akdeniz’de Güney Anadolu, Suriye-Filistin ve Mısır arasında yer almaktadır.¹⁰⁸ Kıbrıs tıbbi amaca yönelik ürünler ile zeytinyağı ve şarap gibi ürünlerinde ticaretini gerçekleştirmek için ticaret sahnesinde yerini almıştır.¹⁰⁹ Neolitik Dönem’den itibaren adada zeytin üretiminin yapılmaya başlanması ile Kıbrıs, bu ürünü ana ihrac malzemesi olarak ön plana çıkarmıştır.¹¹⁰ Kıbrıs’ta deniz ticaretinde taşınan ürünler arasında tekstil eşyaları, kereste, kalay, bakır, altın, gümüş ve seramik yer almıştır.¹¹¹ Ada’nın zeytinyağı ve şarap ihracatı, MÖ 7. yüzyılda Akdeniz ticaretinin yoğunluğa

¹⁰³H. Körsulu (2008). Hellenistik Dönemde Doğu Akdeniz’de Seramik Üretimi Üzerine Yeni Bir Öneri: Nagidos, *OLBA*, XVI, 95-108, s.98.

¹⁰⁴A. K. Şenol ve E. Aşkın (2007). *Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri*, Dağlık Kilikya’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos (Ed: S. Durugönül), *Adalya Ek Yayın Dizisi* (6), Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 241-297, s.242.

¹⁰⁵Şenol ve Aşkın 2007, **a.g.k.**, 242.

¹⁰⁶Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 295.

¹⁰⁷E. Gökten, C. Özgünel ve E. Gürsoy (2005). Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi, *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu, TURQUA*, V, 90-99, s.90.

¹⁰⁸İ. Gürgen (2017). *MÖ 2. Binyılda Kıbrıs*, Tarihte Kıbrıs: İlk Çağlardan 160’a kadar, (I), (Ed: O. Köse), İstanbul: İmsak Ofset, s.13.

¹⁰⁹A.K. Şenol (2004). Kıbrıs’da Amphora Üretimi, *İdol Dergisi*, 23, 10-14, s.10; S. Hadjisavvas (1988). *Olive Oil Production in Ancient Cyprus*, Report of the Department of Antiquities Cyprus, (Part 2), s.111-120.

¹¹⁰Şenol, 2004, **a.g.k.**, 10; S. Hadjisavvas (1992). Olive Oil Processing in Cyprus from the Bronze Age to the Byzantine Period, *Studies in Mediterranean Archaeology*, XCIX, s.3.

¹¹¹Star, 2000, **a.g.k.**, 14, 15.

ulaşması ile birlikte ticaret pazarındaki rakipleri arasında yerini almıştır. Mısır, Rhodos, Güney ve Batı Anadolu olmak üzere Doğu Akdeniz'in birçok bölgesine ulaşmayı başarmıştır.¹¹² Kıbrıs şarabı kaliteli olmasına rağmen Rhodos, Thasos ve Khios'tan da şarap ithal ettiği bilinmektedir.¹¹³

Kıbrıs'ın Akdeniz'de, önemli bir şarap ve zeytinyağı üreticisi olması ile Mısır'a ihraç ürünler gönderdiği bilinmektedir. Mısır'da gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda Tebtynis, Buto, Naukratis¹¹⁴, Tel el- Maskhuta gibi kentlerde ada ürünlerinin taşınmış olabileceği düşünülen amphoralar ele geçmiştir. Mısır ile Kıbrıs arasında yaşanan bu ticari alışveriş Ptolemaios Dönemi boyunca devam etmiştir.¹¹⁵ Ada, ürünlerini MÖ 8. yüzyıldan başlayarak, Hellenistik Dönem'in ortalarına kadar üretmiş ve Akdeniz pazarında yerini korumayı başarmıştır.¹¹⁶

3.1.8. Levant Bölgesi

Bölge coğrafi konumu itibarıyla Kilikia Bölgesi, Kıbrıs adası ve Mısır'a olan yakınlığı sebebiyle yine Doğu Akdeniz deniz ticaretinde yer almıştır. Ancak Hellenistik Dönem açısından değerlendirildiğinde şimdilik yalnızca Berytos kenti belli ölçüde veri sağlamıştır.

3.1.8.1. Berytos

Berytos, Fenike kentlerinden biridir. Kronos tarafından kurulduğu söylenmektedir. Kent ilk olarak Ptolemaiosların, sonrasında ise Seleukosların hâkimiyetinde kalmıştır. MÖ 2. yüzyılda I. Seleukos'un annesinden esinlenerek bir süre "Kenaan bölgesindeki Laodikeia" ismiyle anılmıştır. Kent ticari açıdan, iyi kalitedeki

¹¹²Kıbrıs Amphoraları Dağılım alanları için Bk. A. K. Şenol (2003a). *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

¹¹³S. Hadjisavvas and A. Chaniotis (2012). *Wine and olive oil in Crete and Cyprus: Socio-Economic Aspects*, Parallel Lives: Ancient Island Societies in Crete and Cyprus, (Ed: G. Cadogan vd.), London: British School at Athens Studies 20, 157–173, s.161.

¹¹⁴Herodotos'un aktarımına göre, eskiden Mısır'ın tek ticari limanı Naukratis'di. Bu kentteki limandan başka başka bir liman mevcut değildi. Bk. Herodotos (1973). *Historia*. (Çev: M. Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, II, s.179.

¹¹⁵G. Cankardeş-Şenol ve A.K. Şenol (2013). *Preliminary Remarks on Cypriot Amphorae and Stamps from Alexandria*, The Transport Amphorae and Trade of Cyprus, (Ed: M. L. Lawall and J. Lund), Aarhus: Aarhus University Press, 56-82, s.56.

¹¹⁶Cankardeş-Şenol ve Şenol, 2013, **a.g.k.**, 56.

keten üretimi ve şarap üretimi ile bilinmesiyle¹¹⁷ Doğu Akdeniz ticaretinde kendisine yer edinmiştir.

3.1.9. Mısır ve Kyrenaika Bölgesi

Bölge Doğu Akdeniz deniz ticareti bakımından doğu ucunda Mısır ve Mısır'ın batısında yer alan Kyrenaika Bölgesi ile tanımlanmıştır. Zengin tarım arazilerine sahip olması sebebi ile örneğin Nil deltasının oldukça verimli olması ve aynı zamanda özellikle Mısır'da Papirüs, zeytinyağı ve şarap ticaretini beraberinde getirmiştir. Aynı şekilde Kyrenaika Bölgesinde de, antik dönemde önemli bir yere sahip olan *silphium* bitkisinin ticaret içerisinde bölge tekelinde dağıtımının yapıldığı tek merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır ve Kyrenaika Bölgesi kentleri çoğunlukla coğrafi yakınlıktan dolayı Kıbrıs ve Girit merkezleri ile yakın ilişki içerisinde olabileceği üzerinde durularak değerlendirilmiştir.

3.1.9.1. Mısır

Mısır, Nil nehri ile ilişkili olarak beş ana bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler, Nil vadisi, Delta, Doğu çöl, Batı çöl ve Sina yarımadasıdır.¹¹⁸ Coğrafi konumu nedeniyle Akdeniz ticaretinde önemli bir yeri olan Mısır'ın deniz ticaretinde de etkili olduğu bilinmektedir.¹¹⁹ MÖ 331 yılında Aleksandria kentinin kurulmasıyla ortaya çıkan yeni rotalar ile Mısır'ın ticari hareketlerinde değişim yaşanmıştır. Bu dönemde kentte yaşamını sürdüren Yunanlıların ihtiyacına uygun olarak talep ettikleri ithal ürünler Mısır tarafından karşılanmıştır. Arap Yarımadası ile Hint Okyanusundan getirilen bu ürünlerin Aleksandria üzerinden Akdeniz'e ulaşması sonucunda Mısır, ekonomik olarak güçlü bir dönem yaşamıştır. Bununla birlikte Yunan kent devletleri de Mısır pazarına şarap ve

¹¹⁷G. Cankardeş-Şenol (2006). *Klasik ve Hellenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, İstanbul: Ege Yayınları, s.147.

¹¹⁸S. Ikram (2010). *Ancient Egypt: an Introduction*, New York: Cambrigde University Press, s.4.

¹¹⁹A. K. Şenol (2010). Hellenistik Dönem'de Mısır'da Amphora Üretimi, *OLBA*, XVIII, s.141.

zeytinyağı gibi ürünler ihraç etmiştir. Bu ürünler de Mısırlılar tarafından benimsenerek kullanılmaya başlanmıştır.¹²⁰

MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren Aleksandria'nın ticari faaliyetlerinin arttığı bilinmektedir. Hellenistik Dönem'in başından itibaren Aleksandria ile yakınlığı ile bilinen ve dönem içerisinde uygulamış olduğu ticari politikalar sayesinde adından söz ettiren Rhodos'un, kent ile ticari ilişkiler içerisine girmiş olduğu görülmektedir. Bu ilişki sonucunda MS 1. yüzyılın ortasına kadar kentin şarap ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamış olduğu görülmektedir.¹²¹

3.1.9.2. Kyrenaika Bölgesi

Mısır 'dan sonra diğer kentler olan Kyrene, Euesperides ve Berenike'ye geçmeden önce bu kentlerin yer aldığı "Kyrenaika Bölgesi" bir bütün olarak değerlendirildiğinde deniz ticareti hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu nedenle bölge hakkında kısaca bilgi vermek doğru olacaktır.

Strabon, Bölge coğrafyasını batıdan doğuya doğru sıralamaktadır. İlk olarak Berenike'nin geldiğini daha sonra Arsinoe olarak da adlandırılan Taucheira şehrinin ve sonra eskiden Barce, ama şimdi Ptolemaios olarak adlandırılan bir şehrin ve sonra alçakta olan ve Libya kıyılarının geri kalanıyla karşılaştırıldığında en kuzeye doğru çıkıntı yapan Phycus burnunun geldiğini belirtmiştir.¹²²

Kyrenaika bölgesinin Doğu Akdeniz ticaretindeki etkinliğinin anlaşılabilmesi için amphoralar içerisinde taşınan malzemelerin tespiti, bölgenin ekonomik geliri hakkında bilgiler verebilir ancak bu sorunun cevabı şimdilik kesin olarak bilinmemektedir. Genel olarak bölgede görülen amphoralar içerisinde taşınan malzemeler hakkındaki bilgiler antik yazarlardan, sikkeler üzerinde yer alan betimlemelerden, yazıtlardan veya mühürlü kulplardan gelmektedir. Bu nedenle bütün bir Akdeniz içerisinde amphora kalıntıları analizi yapılmaya kadar içeriklerinin olası önerileriyle yetinmek gerekmektedir. Ancak

¹²⁰Şenol, 2010, **a.g.k.**, 143; J.-Y Empereur (1993). La production dans l'Égypte ptolémaïque et romaine, La Production du vin et de l'huile en Méditerranée, (Ed: M.C. Amouretti and J.P. Brun), *BCH*, XXVI, Paris, s.41.

¹²¹A.K. Şenol (2000). *İskenderiye Kazılarında Ele Geçen Amphoralar Işığında Kentin Roma Dönemi Şarap, Zeytinyağı, Salamurla Balık ve Sos Ticareti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, s.509.

¹²²Strabon, XVII, 3. 20.

bölgede ele geçen Khios amphoralarının daha çok şarap içerdikleri düşünülmektedir.¹²³ Ancak Kyrenaika Bölgesi genel olarak baktığımızda hem zeytincilik hem de bağcılık için oldukça verimli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bölgede üretildiği düşünülen amphoraların başlıca içeriğinin şarap ve zeytinyağı olduğu düşünülmektedir. Yine bölgede ele geçen amphoraların ise zeytin ve kuru meyve taşımış olabilecekleri, özellikle şarap ve zeytinyağının en yaygın ürün olduğu düşünülmektedir.¹²⁴ Çeşitli dönemlere ait antik kaynaklar ve yazıtlar, tahılın da Kyrenaika Bölgesi'nin en önemli ihraç ürünlerinden biri olduğunu göstermektedir.¹²⁵ Hatta MÖ 320'lerde yaşanan tahıl krizinden etkilenen Yunan şehirlerine bu bölgeden, 805,000 *medimnus*¹²⁶ tahıl sağladığı aktarılmaktadır.¹²⁷ Ancak en ünlü ihraç ürünü Hellenistik Dönem sikkelerinde¹²⁸ de karşımıza çıkan *silphium* bitkisi olarak görülmektedir.¹²⁹

3.1.9.2.1. Kyrene

Kyrene'nin geleneksel kuruluş tarihi MÖ 631 olarak kabul edilmektedir.¹³⁰ Callimachus'un¹³¹ aktarımlarına göre eski zamanlarda *Calliste* olarak adlandırılan, bir Lakonian adası olan Thera'dan gelen kolonistlerce kurulmuştur. Kentin ilk adı Calliste'dir. Fakat sonraki adı iyi atlarıyla ünlü Thera olarak değiştirilmiştir. Bugün Antik Dönem'deki son ismiyle bilinen kent, Girit'in batı burnu olan Criumetopon karşısında yer almaktadır ve aralarındaki mesafe 2000 *stadia*¹³² 'dır.¹³³

Herodotos'un aktardıklarına göre, Kyrene kenti, kral Battos'un yönetimindeyken, talihlerinin ters gitmesi üzerine Delphoi'ya yetkili gönderip işlerini nasıl yönetmeleri gerektiğini sordurdular. Bunun üzerine Pythia, Arkadia'daki Mantinia'dan bir yönetici

¹²³K. Göransson, (2007). *The Transport Amphorae From Euesperides The Maritime Trade of a Cyrenaican City 400-250 BC*, Lund Universitet, Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4, No. 25, s.217.

¹²⁴Göransson, 2007, **a.g.k.**, 217.

¹²⁵Göransson, 2007, **a.g.k.**, 218.

¹²⁶Yunanlıların genellikle tahılları ölçmek için kullandıkları yaklaşık 52,5 litre tutan bir ölçü birimidir. Bk. M. Karatağ (2011). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara: Genesis Kitap, s.267.

¹²⁷Göransson, 2007, **a.g.k.**, 163. Dipnot, 218.

¹²⁸<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=2128726&AucID=5082&Lot=209&Val=9a2f1415a0cbd6d211277dd6efbc8540> (Erişim Tarihi: 10.12. 2022).

¹²⁹Göransson, 2007, **a.g.k.**, 218.

¹³⁰Herodotos, IV, 150-158.

¹³¹Kyrene'de yaşamış şair, bilim insanı. Detaylı bilgi için bk. F. Nisetich (2001). *The Poems of Callimachus*, Oxford: Oxford University Press.

¹³²Yunanlıların kullandıkları uzunluk ölçüsüdür. 1 stadion 183 metre uzunluktadır. Bk. Karatağ, 2011, **a.g.k.**, 376.

¹³³Strabon, XVII, 3.21.

getirmelerini bildirdi ve Kyreneliler, Martinia'lılardan böyle birini istediler, onlarda önde gelen yurttaşlarından biri olan Demonax'ı gönderdiler. Bu kişi ilk iş olarak Kyrenelileri 3 kabileye ayırdı, bunlardan birine Thera'lıları, diğerine Peleponnes'lileri ve Giritlileri, en sonuncusuna ise adalardan gelen tüm Yunanlıları yerleştirdi.¹³⁴

Uzun süre Kyrenaika'da önemli bir Yunan kenti olan Kyrene, zamanla giderek büyümüştür. *Murex trunculus* olarak bilinen mor renginin hammaddesi olan deniz canlısı MÖ 3. yüzyılda kentteki ihracat malzemelerinden birisi olmuştur. En önemli buluntu grubundan olan sikkeler üzerinde de murex betimlemesini görmekteyiz. Kentin bir diğer önemli ihraç ürünü ise güneyde yer alan bozkırda yetişen *silphium* bitkisidir. MÖ 3. yüzyılda lagün içerisinde yer alan korunaklı limanın çamurla dolmaya başlamış ve bunun sonucunda kent için büyük problemler baş göstermeye başlamıştır. Giderek ağırlaşan şartlar üzerine kent terk edilerek halk, bir diğer Kyrenaika kenti olan Berenike'ye yerleşmiştir.¹³⁵

3.1.9.2.2. Euesperides

Euesperides kelime manası olarak Hesperideslerin bahçelerinin mitosuyla ilişkili bir isimdir. Kent, Libya'nın Akdeniz kıyısı üzerindeki modern Benghazi kentinin doğusundaki banliyöye konumlandırılmıştır. Şehir, denizle bağlantılı korumalı bir lagünün kuzey kıyısında yer almaktadır. Antik kent sadece stratejik bir konumda değil, aynı zamanda yeraltındaki birçok su kaynağı ile de ön plana çıkmıştır.¹³⁶

Bununla birlikte, kaynaklarda Euesperides'in çevresindeki toprağın verimliliğine ilişkin farklı bilgiler de mevcuttur: Herodotos, toprağın tarım için çok iyi olduğundan bahsederken,¹³⁷ Theophrastus kente çok az yağmur yağdığından söz etmektedir.¹³⁸

¹³⁴Herodotos, IV, 161.

¹³⁵K. Göransson (2004). *Transport Amphorae from Euesperides (Benghazi), Libya. A Presentation of Preliminary Results*, Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean, (5), (Ed: J Eiring and J.Lund), Aarhus : Aarhus University Press, 137-142, s.137,138.

¹³⁶Göransson, 2007, **a.g.k.**, 29.

¹³⁷Göçebelerin oturdukları Kyrene ülkesi Libya'nın bu taraflarının en yüksek yeridir, olağanüstü üç tarım bölgesine sahiptir. Hasada ve bağbozumuna ilk olarak ürünün özsu ile dolu olduğu kıyı kesimlerinden başlanır; burada iş bittiği zaman kıyı bölümünün üst yanındaki "Tepeler" denilen ve bölgenin ortasına rastlayan yerdeki ürün kaldırılır; bu ikinci hasat biter bitmez, ülkenin arkalarına düşen bölgelerde taneler öze şişmiş olur. Böylece ilk hasadın ürünlerinin yenilip içilmesi bittiğinde sonuncusu yetişir; Kyrene'de böylece hasat ve bağbozumu sekiz ay sürer. Bk. Herodotos, IV,199.

¹³⁸Göransson, 2007, **a.g.k.**, 218.

Kentte, Hesperides Bahçeleri olarak bilinen bahçeler, şehir için oldukça önemliydi. Antik yazar Scylax, MÖ 4. yüzyılın ortalarında burada şaraplık meyve ve üzüm yetiştirildiğini bildirmiştir.¹³⁹

Ticarette önemli bir yeri olan *silphium* bitkisi büyük olasılıkla Euesperides'in güneyindeki bozkırda yetiştirilmiştir. Muhtemelen orada, Euesperides çevresindeki bölgede yaşayan yarı göçebe olan Nasamonlar¹⁴⁰ tarafından toplanmıştır.¹⁴¹ Nasamonlar, bitkinin tam olarak nerede ve ne şekilde toplandığını bildiği için büyük olasılıkla *silphium*'u Yunanlılarla ya da Yunan şehirlerinin pazar yerlerinde takas ürünü olarak kullanmışlardır. Euesperides'in coğrafi konumu, korunaklı limanı ve *silphium* kaynağına yakınlığı nedeniyle şehir ticaret anlamında iyi bir konum oluşturmuştur.¹⁴² Bu Bitkinin ham hali çuvallara konularak, öz suyu ise amphoralar içerisinde taşınmıştır.¹⁴³

Kyrenaika bölgesi *silphium* ticareti için tek yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Silphium'un toplanması ve ihracatı elbette Kyrenaika boyunca uzanan diğer kentler olan Taucheira, Ptolemaios ve Apollonia gibi liman kentlerinde de gerçekleşmiş olabilir. Strabon'daki bir pasajdan *silphium*'un Kyrenaika'dan, Kartaca'ya yasadışı bir şekilde ticaretinin yapıldığı aktarılmaktadır.¹⁴⁴ Ayrıca bitki, antik dönem'in bilinen dünyasında her yerine ulaştırılmış ve ticareti de Euesperides kenti aracılığıyla yapılmış olabilir.¹⁴⁵

3.1.9.2.3. Berenike

Kent, MÖ 3. yüzyılın ortalarında deniz kıyısında kurulmuştur.¹⁴⁶ Strabon kentin, Peleponnesos ve onun yakınında yer alan Zacynthos'un karşısında konumlandığını aktarmaktadır. Berenike'nin bu adalara uzaklığı yaklaşık 3600 *stadia*'dır.¹⁴⁷ Kent, bulunduğu bölge olan Kyrenaika'da yetişen *silphium* bitkisini ve onun özünü, hurma,

¹³⁹Göransson, 2007, **a.g.k.**, 218.

¹⁴⁰Herodotos'un anlatımına göre, Nasamon'lar Libya halkındandırlar. Syrte ve Tanyeri yönündeki komşu ülkelerde küçük bir alan üstünde yaşamışlardır. Bk. Herodotos, II, 32.

¹⁴¹Göransson, 2007, **a.g.k.**, 218.

¹⁴²Göransson, 2007, **a.g.k.**, 218,219.

¹⁴³Göransson, 2007, **a.g.k.**, 219.

¹⁴⁴Strabon, XVII, 3. 20.

¹⁴⁵Göransson, 2007, **a.g.k.**, 219.

¹⁴⁶Berenike kentinin öncüsü Kyrenaika bölgesindeki Yunan şehirlerinden biri olarak kabul edilen Euesperides kenti idi. Bu kent MÖ 6. yüzyılın başlarında kurulmuş ancak MÖ 3. yüzyılda Berenike'in kurulması ile terk edilmiştir. Bk. K. Göransson (2021). Port Cities in Ancient Cyrenaica, *II Mediterraneo E La Storia III, Acta Instituti Romani Finlandiae*, 48, 291-298, s.294.

¹⁴⁷Strabon, XVII, 3.20.

şarap veya zeytinyağını taşımak amaçlı MÖ 3. yüzyıldan, İmparator Augustus Dönemi'ne kadar amphoralar üretmiş ve bunları dış pazara sunmuştur.¹⁴⁸

3.2.Hellenistik Dönem Ticari Ürünleri

Antik dönemde, toplumlar ilk başlarda yaşadıkları bölgelerde kendi ürünlerini yetiştirmiş ve tüketmiştir ancak zamanla kendi kendine yetememeye başlayan toplumlar bölgelerine farklı bölgelerin ürünlerini almaya başlamış ya da kendi ürünlerini dış bölgelere satmaya başlamıştır. Özellikle Hellenistik Dönem'de artan ticaret hareketliliği kentler arasında rekabet ortamı yaratmayı başarmış ve böylece ticaret, kentler arasında göz ardı edilemez bir geçim kaynağı olmaya başlamıştır. Kentler ürünlerini dış pazara sunarken bu ürünlere uygun kaplarda üretmeye başlamışlardır. Bugün ticarete aktif olarak kullanıldığı bilinen ticari amphoralar o dönemlerde malzemelerin taşınmasında kolaylık sağlamanın yanında ürünün varacağı noktaya kadar korunmasında da önemli rol oynamıştır.

Ticari amphoraların, ilk ortaya çıktıkları dönemden bu yana oldukça farklı amaçlarda kullanıldıkları bilinmektedir. Bu kaplar ne amaçla kullanılmış olduklarının bilgisini veriyor olmalarının yanında üretimleri ve taşıdıkları malzemeler ve ticaret tarihi açısından da bir kaynaktır. İçlerinde taşınan malzemenin saptanması sayesinde bölgenin ya da kentin tarımsal ihraç ürünlerinin anlaşılabilmesine imkân sağlamaktadır.¹⁴⁹ Taşınan malzemelerin neler olduğuna dair bilgiler, çoğunlukla antik yazarların aktardıkları, sikkeler üzerindeki ilgili tasvirler, arkeolojik buluntular, sualtı batıklarından sağlanmaktadır. Bununla birlikte kimyasal analiz yöntemlerinin Arkeoloji alanına girmesi de kapların içerisindeki kalıntıların tespitine imkân sağlamıştır.¹⁵⁰ Buna örnek olarak Güney Rusya'dan ele geçen bir amphora içerisinde yer alan kalıntının aydınlatma amaçlı kullanılan ham yağ olduğu örneği verilebilir. Yine MÖ 15 ve 13. yüzyıl aralığına tarihlenen Mısır'a ait bir duvar resminde yer alan bağbozumu sahnelerinde amphoralar yer almaktadır. Bu örnekten yola çıkarak buradaki amphoraların Mısır'da şarap taşımada kullanıldığını ve aynı zamanda bu amphoraların, üzüm suyunun şaraba dönüştürülmesi

¹⁴⁸J. A. Riley (1979). The Course Pottery from Berenice, Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice), *Supplements to Libya Antiqua* V, (II), Tripoli, s.119,120.

¹⁴⁹E. Doğer (1990). *Antik Çağ'da Amphoralar*, İzmir: Sergi yayınevi, s.31.

¹⁵⁰Doğer, 1990, **a.g.k.**, 31.

için fermentasyon sağlaması amacıyla da kullanıldığı bilinmektedir.¹⁵¹ Amphoralarda muhafaza edildiği düşünülen bir diğer örnek yine Mısır'dan gelmektedir. Mısır'ın Thebes şehrindeki bir mezara ait olan duvar resminde fırında tütülen kuşların temizlendikten ve güneşte kurutulduktan sonra amphoralar içerisine konularak saklandığı resmedilmiştir. Firavun Tutmosis'e ait yıllıklarda ise amphoralar içerisinde Suriye'den ballı şarap geldiği bilinmektedir. Ayrıca yine bu amphoralar içerisinde normal şarap, bira, süt, zeytinyağı, bal, et, kümes hayvanları, peynir, tahıl, balık, baklagiller, çeşitli meyveler, baharat, fındık, ceviz, şeker, merhem, göz boyası, ve Arap tutkalı taşındığı da kayıtlarda mevcuttur.¹⁵² Ayrıca Kıbrıs'da yer alan MÖ 3. yüzyılın başına tarihlenen Kyrenia Batığındaki amphoralar içerisinde badem bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁵³ Sikkeler üzerinde yer alan tasvirlerden yola çıkarak Khios, Lesbos ve Thasos gibi adalarda yer alan amphoralar içerisinde şarap taşındığı da bilinmektedir. Atina ve Samos sikkeleri üzerinde bulunan amphora ve zeytin dalı figürleri, bu kentlerin zeytinyağını amphoralar içerisine koyarak ihraç etmiş olduklarının göstermektedir.¹⁵⁴ Aynı zamanda Yunanlılar ise atlardan sağmış oldukları sütleri amphoralar içerisinde depolamışlardır.¹⁵⁵ Ancak coğrafyasında şarap ve zeytinyağı dışında ihraç değeri olan herhangi bir besin maddesi için özellikle üretilmiş bir amphora formu saptanmamıştır.¹⁵⁶ Tüm bu örneklere ek olarak antik yazar Herodotos, Zakynthos'taki bir gölün sularından zift çıkarıldığı ve bu ziftin de amphoralar içerisinde taşındığından bahsetmektedir.¹⁵⁷

Doğu Akdeniz ve ticaret bağlantısı bulunan bölgeler arasındaki alışverişte özellikle amphoralar içerisinde taşınmış olması muhtemel olan ana ürünler aşağıda detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmada değerlendirmeye alınan başlıca ürünler zeytinyağı, şarap, tahıl, otlar ve baharatlar, balık ürünleri, bal, meyve ve sebzelerdir. Bu ürünlerin, amphoralardaki kalıntılardan, arkeolojik buluntulardan, sualtı batıklarından ve

¹⁵¹Doğer, 1990, **a.g.k.**, 32.

¹⁵²Doğer, 1990, **a.g.k.**, 33.

¹⁵³Doğer, 1999, **a.g.k.**, 36.

¹⁵⁴Doğer, 1990, **a.g.k.**, 34.

¹⁵⁵Doğer, 1990, **a.g.k.**, 35.

¹⁵⁶Doğer, 1990, **a.g.k.**, 34.

¹⁵⁷Herodotos, IV, 195. Fenike bölgesinde fazla miktarda zift bulunmaktaydı hatta Lut gölünde insanların elini uzatarak bile bunları toplayabildikleri söylenmektedir. Bu anlamda ziftin kullanımına örnek olarak Fenikeliler'inde denizlerdeki başarılı olmasının en büyük sebeplerinden birisi olarak teknelerinin gövdelerini kalafatlamada zift kullanmalarının olduğu düşünülmektedir. Kartacılılar ise evlerinin kerpiç duvarlarını zift ile kaplayarak daha dayanıklı bir hale getirmeyi amaçlamışlardır. Bk. Braudel, 2006, **a.g.k.**, 238,239.

antik yazarların aktarımlarından edinilen bilgiler doğrultusunda ticareti kanıtlanmış ve çalışma içerisinde açıklamaya çalışılmıştır.

3.2.1. Zeytin ve Zeytinyağı

Zeytin, “oleaceae” ailesindendir. Olea yabani bir meyve ağacıdır ve yaklaşık 30 çeşidi olan bir bitkidir.¹⁵⁸ Zeytinciliğin Tunç Çağı’ndan itibaren Akdeniz’e girdiğini ve ticaretinin ise Fenikeliler ile başlayıp, Mısır, Kıbrıs ve Girit’e ve oradan da Yunanistan’a yayıldığı bilinmektedir.¹⁵⁹ Bu nedenle de ana yurdu Akdeniz havzası olarak görülmektedir.¹⁶⁰ Zeytinden elde edilen yağın çıkarılmasının tarihi ise oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu nedenle de Antik Dönem’de oldukça talep gören ve ticari amphoralar içerisinde taşınarak satışı gerçekleştirilen ürünlerin başında gelmektedir. Buna karşılık zeytinyağı, Fenikelilerin ticaretini yaptığı ürünler arasında ilk sırada yer almıştır. Suriye ve Filistin kentleri için ticari pazarda ihraç ürün olarak karşımıza çıkmıştır. Mısır, Yunan ve Roma kentleri için ise ilk başlarda ithal ürün olarak görülse de zamanla bu kentler de pazardaki rekabete katılarak kendi ürünlerini üretmeye başlamış ve dış pazara sunmuşlardır.¹⁶¹

Antik döneme dair birçok bilgiyi edindiğimiz birinci elden kaynaklar olan antik yazarların aktarmış oldukları bilgiler oldukça önem taşımaktadır. Bu bilgiler arasında zeytin ve zeytinyağı da yer almaktadır. Özellikle yaşlı Plinius zeytinyağını oldukça detaylı bir şekilde ele almış yazarlardan birisidir. Plinius, zeytinyağının hastalık iyileştirici özelliği olduğunu,¹⁶² ya da zeytin ağaçlarının İtalya, İspanya ve Afrika’da ilk ne zaman görüldüklerini, zeytinin doğasını, zeytinyağını üreten diğer milletlerin ve onların özelliklerini, zeytin ağacının 15 çeşidini ve zeytinyağı elde etme yöntemini açıklamıştır.¹⁶³ Ancak yalnızca Plinius değil aynı zamanda Xenophon¹⁶⁴ ve Theophrastos

¹⁵⁸D. Eskiörük (2016). Antik Çağda Zeytin ve Zeytinyağı: Kilikya Bölgesi Örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4, Özel Sayı 1, s.229.

¹⁵⁹Eskiörük, 2016, **a.g.k.**, 230,231.

¹⁶⁰L. Foxhall (2007). *Olive Cultivation in Ancient Greece: Seeking the Ancient Economy*, New York: Oxford University Press, s.5.

¹⁶¹H. E. Tufanoğlu (2017). *Antik Çağ’da Batı Anadolu’da Deniz Ticareti ve Limanlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s.104; A. Ünsal (2011). Ölmez Ağacın Peşinde-Türkiye’de Zeytin ve Zeytinyağı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.15,16.

¹⁶²Zeytinyağı’nın vücuttaki şişlikleri dağıttığından söz etmektedir. Bk, Plinius, XXVIII, LI, 191.

¹⁶³Plinius, XV, 1-7.

¹⁶⁴Xenophon (2015). *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, (Çev: A. Çokona), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

da¹⁶⁵ zeytin üretimiyle ilgili ayrıntılı bilgi veren antik yazarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer antik yazar yaşlı Cato ise *De Agricultura (Tarım Üzerine)* adlı kitabında zeytinyağının oluşmasını sağlayan ambarlar hakkında detaylı bilgiyi¹⁶⁶, zeytinyağının yapılış şeklini,¹⁶⁷ zeytin hasadı için gereken hazırlıkları en ince detayına kadar bildirmiştir.¹⁶⁸ Ayrıca Cato, kendi döneminde (MÖ 234-149) tüketimi olan zeytin havyarı tarifi ve madde madde zeytin yetiştiriciliği yapan kişilere öğütler dahi vermiştir.¹⁶⁹ Yine antik yazar Varro ise hem zeytin¹⁷⁰ ve zeytinden farklı şekilde nasıl yararlanılması gerektiğini¹⁷¹ hem de zeytinyağı¹⁷² üzerine detaylı bilgiler aktarmıştır. Tüm bu örneklerin dışında Antik dönemde zeytinyağının kullanımına örnek olarak kişilerin, vücutlarını zeytinyağı ile ovduktan sonra ortaya çıkan ter ve kirin uzaklaştırılmasında *strigilis* adı verilen *L* formu bir alet kullanılmıştır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere zeytinyağının kullanımı vücuttaki kirin temizlenmesinden ve kasları yumuşatmaya kadar gitmiştir.¹⁷³

Yukarıda değinilen tüm bilgiler doğrultusunda hemen hemen birçok antik yazarın detaylı aktarımlarından da anlaşılacağı üzere zeytin ve zeytinyağının Antik Dönem'deki önemi oldukça açıktır. Tarihin her döneminde zeytin hem işlenmemiş halde hem de yağ olarak, tıp alanından, gündelik yaşama ya da sofralara kadar her alanda kendisine yer edinmiştir. Bu nedenle de Doğu Akdeniz ticareti içerisinde, ticareti yapılan ürünler

¹⁶⁵Kutsal yoldan giderken üç yol ağzındaki yağlı kayaların önünden geçerken şişesinden yağ döker ve diz çöküp dua ettikten sonra yoluna devam eder. Bk. Theophrastos (1998). *Karakterler*, (Çev: C. Şentuna), Ankara: Dost kitabevi, XVI; Bir diğer pasajda ise iğrenç bir kişiyi tasvir ederken banyoda ekşimiş yağ kullandığına da değinmiştir. Bk. Theophrastos, XIX. Bu cümlelerden anladığımız kadarıyla zeytinyağının sunu amacıyla kullanımının yanında temizlik amacıyla kullanıldığını da görmekteyiz.

¹⁶⁶Cato (2022). *De Agricultura*, (Çev: M. Seferbay), Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.13.

¹⁶⁷Cato, 65.

¹⁶⁸Cato, 31.

¹⁶⁹Cato, 119.

¹⁷⁰Zeytin toplanırken elin uzanabildiği ya da merdivenle ulaşılabilen zeytinlerin el ile toplanması önemlidir. Çünkü Varro, silkelenerek toplanan zeytinlerin çatlayabileceğini böylelikle bu zeytinlerin kuruyarak verimli zeytinyağı veremeyeceğini vurgulamaktadır. Bk. Varro (2021). *Ziraat İşleri 1*, (Çev: A. D. Hanegelioglu), Ankara: Doğu Batı Yayınları, LIV-LV.

¹⁷¹Varro'ya göre aslında zeytinden iki ürün çıkmaktadır. Bunlardan ilki zeytinyağıdır. Diğeri ise, preslerden işlem esnasında akan ve su ile karışmış bir sıvı olan amurca'dır ve bunun faydasının herkes tarafından bilinmediğini söylemektedir. Varro, bu sıvının birçok alanda olduğu gibi özellikle ziraatta oldukça faydalı olduğunu, özellikle de zeytin ağaçlarının köklerine ve tarlalarda çıkan zararlı otların olduğu kısma dökülmesi gerektiğini aktarmaktadır. Bk. Varro, LV.

¹⁷²Varro, tıpkı üzümler gibi zeytinlerinde çiftliklerde iki türde yer aldıklarını aktarmaktadır. Bir kısmı yiyecek olurken, bir kısmı ise sıvı hale getirilip vücudu hem içten hem de dıştan yağlamada kullanılmıştır. Bu amaçla zeytinyağı, kullandığı kişiye hem banyoya kadar hem de gymnasiuma kadar eşlik etmiştir. Bk. Varro, LV.

¹⁷³Ü. Aydınoglu (2009). *Dağlık Kilikya Bölgesinde Antikçağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*, İstanbul: Ege Yayınları, s.15.

arasında en çok adı geçen ürünlerden olması kaçınılmaz olmaktadır. Sonuç olarak Antik Dönem’de yalnızca Hellenistik Dönem içerisinde değil, ondan önceki tüm dönemlerde de oldukça fazla rağbet görmüş ve bu sayede zeytin yetiştiriciliğinin ya da zeytinyağı üretiminin olmadığı kentlere ulaşımı sağlanmış ve ticari pazarda en çok satışı yapılan ürünler arasında yerini almıştır.

3.2.2. Şarap

Antik Dönem’de oldukça önemli bir tüketim malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şarabın elde edilme sürecinde şüphesiz en önemli konu asmaların yetiştirilmesi olmuştur. Anadolu’nun hem kıyı hem de iç bölgelerinde asma yetiştirmek için uygun alanların mevcut oluşu şarabın önemli bir ticari malzeme olarak kullanılmasına imkân sağlamıştır. Şarabın bu denli önemli olması kentlerin ekonomik gelişimini de hızlandırmış, Yunan ve Roma yaşamında şarap, sofraların vazgeçilmezi haline gelmiştir.¹⁷⁴ Gittikçe artan şarabın popülerliği sayesinde ise Atina, birçok kentten şarap ithal etmiştir. Antik dönemde şarabın önemli olmasının bir diğer sebebi de Akdeniz yemeklerinde fazlaca yer almış olmasıdır.¹⁷⁵ Buna örnek olarak, Antik Yunan komedi yazarı Aleksis, evin aşçısının ya da kiralanan bir aşçının mutfakta kullanması gereken çeşnileri sıralarken şarabı da listeye eklemiştir.¹⁷⁶

Bir diğer antik yazar Hesiodos, kardeşi Perses’e Byblos şarabı ve kırmızı şarap içmesini önermiştir ve şarabına pınardan temiz bir su ekleyip seyrekletmesini söylemiştir.¹⁷⁷ Bu öğütten de anlaşılacağı üzere şarabın tadını ve aromasını iyileştirmek için birtakım uygulamalar yapılmıştır. Buna bir diğer örnek olarak sade Herakleia şarabına, aromalı olan Erythrai şarabı eklendiği ya da Kos ve Rhodos şaraplarına da deniz suyu karıştırıldığı ve bu sayede mayhoşluğu azaltmanın amaçlandığı bilinmektedir.¹⁷⁸

Şarap hakkında daha detaylı bilgileri MÖ 3 ve 2. yüzyılda yaşamış olan antik yazar Cato’dan da öğrenmekteyiz. Cato, üzüm şirasının hazırlanması için detaylı bilgiler

¹⁷⁴Casson, 2002 **a.g.k.**, 110,111.

¹⁷⁵Y. Sezgin (2012). *Arkaik Dönem İonia Üretimi Ticari Amphoralar*, İstanbul: Ege Yayınları, s.143.

¹⁷⁶H. J. Deighton (2012a). *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (Çev. H. K. Ersoy), İstanbul: Homer Kitabevi, s.86.

¹⁷⁷Hesiodos (2014). *Erge Kai Hemeria, (İşler ve Günler)*, (Çev: F. Akderin), İstanbul: Say yayınları, 585-595.

¹⁷⁸İ. Delemen (2001). *Antik Dönemde Beslenme*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul: Ege Yayınları, s.11.

vermektedir. Bunun yanında Cato, Yunan şarabı,¹⁷⁹ Kos şarabı¹⁸⁰ ve Mersin şarabının¹⁸¹ hazırlanma evrelerine dair detayları bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca Cato, birçok şarabın nasıl yapıldığının bilgisini vermesinin yanında, şarabın vücutta belli rahatsızlıklarda nasıl hazırlanıp, kullanılması gerektiğini de anlatmıştır.¹⁸² Tüm bu örneklerin dışında Antik Dönem’de şarabın içecek ve tedavi amaçlı kullanımının haricinde dini ritüellerde de aktif olarak yer aldığını bildirmektedir.¹⁸³ Ayrıca şarabın dini amaca yönelik kullanıma örnek olarak Aristofanes’in *Plutus* adlı komedyasının 6. Sahnesi de güzel bir örnek oluşturmaktadır.¹⁸⁴

Plinius da tıpkı Cato gibi şarabın yalnızca içecek olarak tüketilmediğini hastalıklarda da kullanımı olduğunu söyleyen¹⁸⁵ bir diğer antik yazardır. Son olarak Varro’da *Ziraat İşleri*’nde üzüm hasadı ve şarap yapımına dair bilgiler aktarmaktadır.¹⁸⁶

Yukarı da örneklendirilen antik yazarların aktarımlardan yola çıkarak, şarabın da Antik Dönem’deki önemi oldukça açıktır. İnsanların yemeklerine eşlik etmesinden, dini amaca yönelik kullanımından ve hastalıkların tedavisine kadar birçok alanda yer alması

¹⁷⁹Cato, Yunan şarabının hazırlanması için gerekli tarifi verdikten sonra ortaya çıkan şarabın Kos şarabına oldukça yakın bir lezzette olacağını bildirmektedir. Bunun yanında Yunan şarabının en kaliteli üzüm olan Apici üzümlerinden elde edilen şıranın, deniz tuzu ya da saf tuz karıştırılarak elde edildiğini anlatmaktadır. Bk. Cato 24, 105.

¹⁸⁰Cato, Kos şarabının hazırlanması işleminde tüm işlemlerin ardından 40 günün sonunda şarabın amphoralara boşaltılmasını fakat amphoraların çok fazla doldurulmamasını sadece kulplarına kadar doldurulması gerektiğini, çim bulunmayan alanda güneşte ve su girmemesi için amphoraların üzerlerine bir örtü örtülmesini, 4 yıldan fazla güneşte kalmaması gerektiğini de aktarmaktadır. Bk. Cato, 113.

¹⁸¹Cato, Mersin şarabının ise siyah mersinler kurutulup bağ bozumuna kadar saklandığında ve şıra hâline getirildiğinde hazır olduğunu söylemektedir. Bk. Cato, 125.

¹⁸²Bağırsakların çalışması için bir demet karacaotunun, içinde şarap sırası olan amphoraya eklenmesini ve mayalandıktan sonra demetin çıkarılıp içime hazır olduğunu aktarmaktadır. Bu kür sayesinde bağırsakların ertesi gün temizlendiğini vurgulamaktadır. Bk. Cato, 114; İdrara çıkmakta zorluk yaşıyorsa diüretik otu veya ardıcın havanda öğütülüp şarapla karıştırıldığında fayda sağladığı Bk. Cato, 122; Gut hastaları için ise ardıç ağacından kesilen bir ayak uzunluğunda odunun şarap içerisinde bekletildikten sonra hazır hâle geldiğini ve içilmesi hâlinde etkili olacağını anlatmaktadır. Bk. Cato, 123.

¹⁸³Sığırların sağlığı için Mars’a ve Silvanus’a sunulan adaklar içerisinde üç *librum* kılçıksız buğday, yağ, yağsız et ve üç *sextarius* şarabında sunulduğunu aktarmaktadır. Bk. Cato, 83.

¹⁸⁴Aristofanes, *Plutus* komedyasının 6. sahnesinde, Hermes’e sunular içerisinde özellikle şaraplı keklerin ve ballı gıdaların hazırlandığını ayrıca tanrının yarı sulu şarap isteğinden söz etmektedir. Bk. Aristofanes (2019). *Plutus (Zenginlik)*, (Çev: Y. Güleriyüz), Ankara: Töz Yayınları, s.117-120.

¹⁸⁵Şarapta pişirilen koyun dışkısının yılan sokmalarına ya da fare kesiklerine karşı etkili olduğunu aktarmaktadır. Bk. Plinius, XXIX, XV, 59; Ayrıca ödemden ıstırap çekenlerinde şarap ile içilmesi için ceviz büyüklüğünde yün yağı verildiğini ve bazı kişilerinde bu karışıma mersin şarabıyla birlikte kaz yağı da eklediğinden söz etmektedir. Bk. Plinius, XXX, XXXI, 105.

¹⁸⁶Bağlarda, üzümler ne zaman olgunlaşırsa o zaman bağbozumu yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Çiftçiler, yenecek üzümleri seçerek, şarap olacak üzümleri ise direkt topladıklarını, şarap olacak üzümlerin sırasıyla preslere taşındığını, daha sonra boş *dolium*’lara doldurulduğunu ve oradan da çanaklara aktarıldığını, en sonda bazen şarap tortusu kaplara, bazen de ağzı katranla mühürlenmiş amphoralar içinde bekletildiğini söylemektedir. Bk. Varro, LIV.

şarabı, ticaret pazarında önemli ve en çok talep edilen ürünlerin başında gelmesine olanak tanımıştır. En eski dönemlerden başlayan ve özellikle Hellenistik Dönem ile artan şarap ihtiyacı ve buna bağlı olarak taşımacılığında kullanılan amphora üretimi de artış yaşamıştır.¹⁸⁷ Hellenistik Dönem'den itibaren Büyük İskender'in seferleri ve komutanları tarafından kurulmuş olan krallıklar arasında süren mücadelelerde şarap, askerler için bir ihtiyaç malzemesi olmuş ve bu nedenle de üretici kentler için bir ana gelir kaynağı haline gelmiştir. Özellikle Anadolu'nun uygun iklim koşulları da şarap üretimi için etkin bir rol oynamıştır.¹⁸⁸

3.2.3. Tahıl

Şarap ve zeytinyağından sonra denizasıırı ticaretin vazgeçilmez ürünlerinden biri olarak görülmüştür. Tahıl denizasıırı ticaret taşımacılığında, içerisine tek seferde 8 ile 9 ton arasında tahıl alabilen 8 ile 10 arası gemi ile kentlere ulaştırılmıştır.¹⁸⁹ MÖ 4. yüzyılda tahıl başlıca besin kaynağı haline gelmiştir. Bu nedenle Hellenistik Dönem süresince gelişim gösteren devletler ve bu devletlerin başkentleri sayesinde denizler üzerindeki tahıl ticareti artmış ve tahıl miktarı sistematik olarak gelişim göstermiştir.¹⁹⁰

Mısır, tahıl konusunda oldukça önemli bir konumda yer almıştır. Nil nehrinin yıllık olarak doğal taşmaları sayesinde¹⁹¹ kenti bereketli tahıl hasadı gerçekleştirmiş ve yüzyıllarca Doğu Akdeniz'in tahıl ambarı olarak kabul edilmiştir. Buna örnek olarak İskenderiye, Roma'nın buğday ihtiyacını karşılamış ve bu sayede Doğu Akdeniz'in önemli limanlarından biri olma durumuna gelmiştir. Ticari gemiler buradan kalkıp 40-60 gün arasında Roma'nın Ostia ve Paestum limanlarına varmıştır. Nisanda yola çıkan gemiler önce Kıbrıs'a oradan Myra ve Rhodos'a oradan da son olarak Knidos'a kadar ulaşmıştır.¹⁹² Daha sonra Girit'i takip ederek, Malta'ya ve oradan da Messina rotasına girmiştir. Tüm bu kentlere uğrayan ticaret gemileri, belli rotalardan geri dönmüştür. Mısır

¹⁸⁷Doğer, 1990, **a.g.k.**, 17.

¹⁸⁸Cankardeş-Şenol, 2008, **a.g.k.**, 125.

¹⁸⁹O. Sönmez (2007). *Knidos*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.40.

¹⁹⁰Casson 2002, **a.g.k.**, 110.

¹⁹¹Casson, 2002, **a.g.k.**, 110.

¹⁹²Sönmez, 2007, **a.g.k.**, 42.

ve Roma arasındaki bu buğday alışverişinin yılda 150.000 ton olduğunu ve deniz ticaretinde sürekli bir akışın yaşandığını kanıtlamaktadır.¹⁹³

Yukarı da yazılan bilgiler doğrultusunda artan nüfus ve büyüyen devletler ile paralel olarak gelişen deniz ticaretinde tahıl da kendisine yer edinmiş ve özellikle MÖ 4. yüzyıldan itibaren hem Akdeniz hem de Ege dünyasında ticari gemilerle taşınan malzemelerden biri haline gelmiştir.¹⁹⁴

3.2.4. Otlar ve Baharatlar

Antik Çağda ticareti yapılan bir diğer ürün grubunu otlar ve baharatlar oluşturmaktadır. Bu otlar ve baharatların kimileri bulunduğu kentten toplanıp ilgili işlemlerden geçip kullanılırken kimileri de eğer kentte yoksa dış pazardan satın alınmıştır. Bu baharatlar zencefil, kişniş, kekik, kekik otu, biber gibi baharatlardı ve kullanım alanları oldukça yaygın olarak görülmektedir. Fesleğen, sedefotu, andızotu ve yaban kerevizi de bitkisel ilaç olarak tedavi amaçlı kullanılmıştır.¹⁹⁵ Bir diğer önemli baharat, Doğu Akdeniz ve Hindistan'dan ithal edilen Hint sümbülü olup, Mısır'da oldukça sevilen bir baharat türü olarak kullanım görmüştür.¹⁹⁶ Aynı şekilde Kyrene'de yetiştirilen *silphium* bitkisi de hem tıptaki kullanımı hem de yemeklerde kullanımı nedeniyle ticarete yerini almış bir bitki olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁷ Antik yazar Cato özellikle *silphium* bitkisinin hem kullanımı hem de tedavi edici yönü hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır.¹⁹⁸ *silphium* bitkisi hakkında bilgi veren bir diğer antik yazar ise Plinius'dur. Plinius, onun mutfakta en önemli malzemeler içerisinde kullanımını ve mucizevi olarak tıbbi kullanımlarının uzun bir listesini vermektedir. İlaç olarak kullanımında her türlü hastalığa iyi gelmektedir.¹⁹⁹ Ayrıca, doğum kontrol yöntemi olarak

¹⁹³Sönmez, 2007, **a.g.k.**, 43.

¹⁹⁴Casson, 2002, **a.g.k.**, 110.

¹⁹⁵H. J. Deighton (2012b). *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, (Çev: H. Ö. Ersoy), İstanbul: Homer Kitabevi, s.82.

¹⁹⁶Deighton, 2012b, **a.g.k.**, 82.

¹⁹⁷Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 154.

¹⁹⁸Cato'nun aktardıklarına göre *silphium*, mercimeği iyi bir şekilde korumaktaydı. Bitki, sirke ile sulandırılıp mercimek ile birleştirildiğinde güneşte beklemesi gerektiğini ve en son aşama olarak mercimeği zeytinyağı ile ovup kurumaya bırakıldığında uzun süre sağlam kaldığını aktarmaktadır. Aynı zamanda bu bitkinin tedavi edici yönü olarak vücutta kara safra varsa, kalp, karaciğer, akciğer ağrıyorsa, dalak şiştiyse lahana lapası karışımı üzerine *silphium* bitkisinin rendelenmesinin faydalı olacağını da söylemektedir. Bk. Cato, 116-157.

¹⁹⁹Plinius, *Naturalis Historia*, XIX, X, 38- XXIX, XI, 39-45.

kullanılmasının özellikle önemli olduğuna da inanılmıştır.²⁰⁰ Tüm bu bilgiler bitkinin ticarete ne denli önemli olduğunu vurgular niteliktedir. Ancak genel olarak baktığımızda otlar ve baharatlar yemeklere lezzet vermeleri, yiyecekleri korumaları ve tıp alanında kullanımlarıyla Antik Dönem’de rağbet gören malzemeler grubunu oluşturmuştur.

3.2.5. Balık

Antik Dönemde ekonomik olarak önemli bir role sahip olmakla birlikte hem Yunanistan hem de Akdeniz toplumlarında kendisine yer edinmiştir. Antik Yunan’da, levrek, mersin ve ton balığının yanında mürekkep balığı, sardalya, istavrit, çipura, orkinos ve köpekbalığı parçalanarak satışa sunulan balık türlerinden başında gelmektedir.²⁰¹

Antik Dönem’de birçok toplum balık ihtiyacını genelde denize kıyısı olan kentler ya da büyük nehirlerle sahip kentlerden temin etmiştir. Örneğin Mezopotamya’da Dicle ve Fırat Nehirleri, Mısır’da Nil ve Fayyoun gibi nehirler ile Suriye ve Fenike kıyılarından elde edilmiştir. Yunanlılar balık ihtiyaçlarının bir çoğunu Pontos (Karadeniz), Propontis (Marmara Denizi) kıyılarındaki yerleşimlerden, Ege kıyılarından ve Boiotia’dan elde etmiştir.²⁰² Karadeniz ve Marmara’dan gelen ton ve palamut balıklarının tuzlanıp amphoralarla ihraç edildiği ve Mısır gibi Doğu Akdeniz kentlerinden bazı Anadolu kentlerine ithal edilmiş balık ürünlerinin de olduğu bilinmektedir.²⁰³ Aynı zamanda balıklardan elde edilen bir tür balık soslarının da ticareti yapıldığı ve *garum* olarak adlandırılan bu balık soslarının taşımacılığında özel üretim amphoralar tasarlandığı aktarılmaktadır.²⁰⁴

3.2.6. Bal

Tek başına tatlandırıcı olarak kullanımın görmüş ancak aynı zamanda şaraba katılarak ballı şarap elde edilmesinde de kullanılmıştır. Bal, yalnızca yemek için

²⁰⁰Göransson, 2007, **a.g.k.**, 218.

²⁰¹Delemen, 2001, **a.g.k.**, 9.

²⁰²Rostovtzeff, 1941a, **a.g.k.**, 1177.

²⁰³Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 117.

²⁰⁴Doğer, 1990, **a.g.k.**, 38.

kullanılmamış, parfüm yapımında, cenaze törenlerinde, mumyalama işlemlerinde, ilaç yapımında ya da balmumu yapımında da kullanım görmüştür.²⁰⁵

MÖ 3. yüzyılda Theangela'dan Mısır'a bal ihraç edildiği²⁰⁶ ayrıca MÖ 3. yüzyılda Karia balının da denizyoluyla Mısır'a kadar gönderildiği bilinmektedir.²⁰⁷ Zenon'a ait MÖ 259 tarihli bir papirüste yüklendiği mal ile listelenen bir gemi kaydı bulunmaktadır. Listedeki gemide Theangela, Rhodos, Attika, Lykia ve Korykos balları ve Suriye balından bahsedilmektedir.²⁰⁸

3.2.7. Meyve ve Sebze

Antik Dönem'de insanların bir diğer tüketmiş oldukları besin grubu da meyve ve sebzelerdir. Lahana, ıspanak, karnabahar²⁰⁹, fasulye, bakla, soğan, bezelye gibi besinler en çok tüketilen sebzeler arasında olmuştur. Neredeyse hemen hemen her ev kendi meyve sebzelerini ekip kendi bahçesinden yiyebiliyorken, MÖ 2. yüzyılın sonlarına doğru artan ticaretin getirdiği zenginlikle sebze tüketimi zengin kesim tarafından tercih edilmemeye başlasa da daha düşük gelirli kesim için hala en temel geçim kaynaklarından olmaya devam etmiştir. Theophrastos bize lahana, pancar, şalgam, sap kerevizi, soğan ve sarımsağın yetiştirildiğinden bahsetmektedir.²¹⁰ En çok tercih edilen meyveler arasında ise incir, üzüm, dut ve elma gelmektedir. İncirin ilaç olarak da kullanıldığı bilinmekle birlikte, ticari amaçlı olarak Kuzey Afrika'ya getirenlerin ve kalitesini arttıranların Fenikeliler olduğu düşünülmektedir.²¹¹

²⁰⁵S. Lenger (2013). *Antikçağda Karia Bölgesinde Bal: Arı ve Bal*, (Ed: E. G. Naskali ve H.O. Altun), İstanbul: Tarihçi Kitabevi, s.29.

²⁰⁶M. Rostovtzeff (1941b). *Social and Economic History of the Hellenistic World I*, Oxford: At the Clarendon Press, s.229.

²⁰⁷Sevin, 2001, **a.g.k.**, 131.

²⁰⁸C. Orrieux (1985). *Zénon de Caunos, Parépidemos et le Destin Grec*, Besançon : Université de Franche-Comté, s.85.

²⁰⁹Zenon Papirüslerinde geçen bilgiye göre, Mısır'a gelen bir geminin kargosunda Rhodos'dan karnabahar, bal ve kuru incirin yer aldığı bilinmektedir. Bk. Rostovtzeff, 1941b, **a.g.k.**, 229.

²¹⁰A. Özdebay (2004). *Eski Yunan'da Tarım*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, s.27.

²¹¹Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 123; M. Anabolu (2003). *Antikçağ'da Et ve Balık Pazarları*, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, s.11; Cato, 54,55.

3.2.8. Diğer Ürünler

Yukarıda bahsedilen ürünler deniz ticaretinde amphoralar içerisinde taşınması mümkün olan malzemeler olarak görülmektedir. Ancak uluslararası ticaret yalnızca amphoralar içerisinde taşınan malzemeler üzerinden bir ilerleme göstermemiştir. Deniz ticaretinde aktif olarak yer alan, fakat hem boyut hem de yapısal anlamda amphoralar içerisinde taşınması pek mümkün olmayan diğer ürünler ise aşağı da kısaca ele alınmıştır.

Mermer ve doğal taşlar, madenler (altın, gümüş, bakır), orman ürünleri olarak çam, meşe vb. ağaçlar, parfüm üretiminde kullanılan sandal ağacı, defne yaprakları ve tıpta kullanılan endemik bitkiler,²¹² tekstilde üst statüyü temsil eden mor renginin ham maddesi olan *murex*²¹³ de önemli bir ticari ürün olarak karşımıza çıkmıştır. Fildişi plakalar bir çok dönemde zengin kesim tarafından sevilerek kullanıldığı için özellikle Doğu Akdeniz’de ticareti aktif bir şekilde yapılmıştır.²¹⁴ Cam külçeleri, camın hammaddesinde kullanılan kum ve kireç de ticarete yerini almıştır.²¹⁵ MÖ 5. yüzyılda yazılı ürünlerin artmasına paralel olarak kitap ticaretinde de bir artış yaşanmış ve bu sebepten dolayı önce Atina daha sonra Rhodos önemli bir kitap pazarı haline gelmiştir.²¹⁶ Bu yoğun ticaretin sonucunda papirüsün²¹⁷ hammaddesi olan Nil Deltasında yetişen, kağıt kamışı da ticari bir öge olarak karşımıza çıkmıştır.²¹⁸ Deri de, kitap ve ayakkabı üretiminde oldukça önemli ve ticari yapılan ürünler arasında yerini almıştır.²¹⁹ Son olarak tüm bu ürünlerin haricinde Antik Dönem’de zenginler için oldukça önemli olan ve deniz ticareti içerisinde aktif olarak karşımıza çıkan ve kendine büyük bir pazar edinmiş kölelerde bulunmaktadır.²²⁰

²¹²Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 133.

²¹³*Murex* hakkında detaylı bilgi için bk. G. Adıgüzel ve B.Y. Kolancı (2017). Antikçağda Statünün Rengi: Mor, *CEDRUS*, V, 261-285.

²¹⁴Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 149.

²¹⁵Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 149-151.

²¹⁶Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 155; N. Yıldız (2003). *Antikçağ Kütüphaneleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.158.

²¹⁷Papirüs’ün hammaddesi, keşfi, üretim aşaması hakkında daha fazla bilgi için bk. Plinius, XIII, 21-27.

²¹⁸Bradford, 2004, **a.g.k.**, 196.

²¹⁹Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 157-160.

²²⁰Strabon, Pamphylia’nın tersanelerini korsanlara açık hale getirdiğini, köle ticareti yaptığını ve bu köleleri açık arttırmada sattığını bildirmektedir. Bk. Strabon, XIV. 3, 2; Alanyalı ve Yurtsever, 2020, **a.g.k.**, 50.

4. HELLENİSTİK DÖNEM'DE DOĞU AKDENİZ'DE AMPHORA ÜRETİMİ

Amphora kelimesi Grek kökenlidir. MÖ 2. binde Linear B tabletlerinde, çift kulplu kap betimlemesi olarak “A-pi-po-re-we” şeklinde geçmektedir.²²¹ Kelimenin ilk kullanımı Homeros’un *Odysseiası*’nda karşımıza çıkmaktadır. Kullanım metin içerisinde Telemakhos’un, Ithaka’dan Pylos’a giderken, gemide amphoraların olduğu ve içlerindeki şaraptan tanrılara sunu yapıldığı şeklindedir.²²²

Amphoralar, Antik Dönem’de deniz aşırı ticarete taşınan malzemeleri ve ticaret merkezlerini anlayabilmemize ışık tutmaktadır. Bu kaplar aracılığıyla birçok bölgeye başta şarap, yağ olmak üzere diğer işlenmiş gıda ürünleri gönderilmiştir. Bu anlamda amphoralar hem Yunan hem de sonrasında Roma İmparatorluğunda ticari bakımdan önemli bir yere sahip olmuştur.²²³ Amphora ticareti kabaca MÖ 2000’den başlayarak Asya, Afrika ve Avrupa arasındaki deniz ticaretinde²²⁴ ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğun deniz ticareti ile ön plana çıkan Doğu Akdeniz bölgesi ise sahip olduğu uygun iklim ve coğrafi koşulları sayesinde zeytincilik ve bağcılık konusunda gelişmiştir. Bölge bu gelişmişliğin bir göstergesi olarak ürünlerini dış pazara sunmuş ve bu ürünlerden kazanç sağlamıştır. Bu anlamda Doğu Akdeniz merkezli kentler, ürünlerinin ticaretini yapmak amacıyla amphora üretimi gerçekleştirmiştir.²²⁵ Amphoraların taşımacılıkta kullanım fikri Doğu Akdeniz coğrafyasının zengin kil yataklarına sahip olması ile birlikte çömlekçiliğin gelişmesi paralellik göstermiştir. Bunun sonucunda taşımacılık bu bölgede ortaya çıkmıştır. Amphora kullanımına dair ilk veriler MÖ 15. yüzyılda Kenaanlılar tarafından Suriye-Lübnan kıyılarında karşımıza çıkmaktadır. Kanaan’ların o dönemde üretmiş oldukları bu amphoraların formu kabaca aşağıya doğru konik şekilde inen ve masaüstü amphoralarına kıyasla gemi taşımacılığında yerden tasarruf sağlamasıyla ön plana çıkmıştır. Ardından bu kapların ticaret taşımacılığında sağladığı avantaj, Mısır’da da MÖ 14. yüzyılda benzer (form olarak daha uzun ve daha ince) bir şekilde amphoraların üretilmesinin önünü açmıştır. Kenaanlılardan

²²¹Doğer, 1997, **a.g.k.**, 7, Res. 1.

²²²Homeros (1971). *Odysseia*, (Çev: A. C. Emre), İstanbul: Varlık Yayınları, II.

²²³D. Twede (2002). The Packaging Technology and Science of Ancient Transport Amphoras, *Journal of Macromarketing, Packaging Technology And Science*, 15, (4), 181-195, s.181.

²²⁴Büyük miktarlarda yüklerin deniz aracılığıyla taşınması yaklaşık 5.000 yıldır bilinmektedir. Ancak yükler yalnızca deniz yolu ile taşınmamıştır. Denize uzak mesafelerde yer alan bölgeler bu taşımacılığı nehirler ve karayolu üzerinden de gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bk. H. Öniz (2016). *Amphorae in The Eastern Mediterranean*, Oxford: Archaeopress Archaeology, s.V.

²²⁵G. Cankardeş-Şenol ve A.K. Şenol (2003). Commercial Ties of Cilicia by means of Hellenistic and Roman Amphorae, *OLBA*, 7, s.119-143.

sonra Fenikeliler ise bu tür kapları Akdeniz'in hemen hemen her yerine tanışmışlardır. Ardından amphoranın asıl formu MÖ 7. yüzyıldan itibaren denizcilikle iyi bir konumda olan Yunanlılar tarafından benimsenmiş ve bu sayede yavaş yavaş her bölgenin kendi amphoralarını tasarlamasına olanak sağlamıştır. Böylece başta Ege adaları olmak üzere Atina kenti ve kolonilerinde amphora çeşitliliği artmıştır.²²⁶ Ege'deki ilk ticari amphoralar ise MÖ 8. yüzyıl sonları ve MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Euboea adasında ortaya çıkmıştır.²²⁷

MÖ 6. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu'da ve Ege adalarından başta Khios ve Samos olmak üzere Klazomenai, Lesbos gibi kent devletleri amphora üretimiyle ön plana çıkmıştır. Bu kentlerdeki amphoralar zamanla diğer kentleri de etkilemiş ve sonraki dönemlerde yeni üretici kent devletleri ortaya çıkmıştır. MÖ 6. yüzyılda Thasos gibi kentler üretime katılmıştır ve MÖ 4. yüzyılın başlarından itibaren artık Karadeniz kıyısındaki bazı koloni kentleri de öne çıkmıştır.²²⁸

Ticari amphora olarak adlandırdığımız bu amphoralar, birçok malzemenin taşınmasında, depolanmasında ve hatta malzemenin içeriğine göre mayalanmasına kadar çok çeşitli alanlarda kullanım görmüştür.²²⁹ Amphoralar içeriklerindeki malzemeleri büyük miktarlarda²³⁰ taşınması açısından masaüstü amphoralarından form olarak farklıdır. Ayrıca gemilerde²³¹ taşınma esnasında nakliyenin getirmiş olduğu zorluklara da uygun biçimde tasarlanıp, üretilmeye özen gösterilmiştir. Ticari amphoraların tüm bu nedenlerden dolayı genel olarak uzun ve daha dar biçimde üretilme eğilimleri hemen hemen amphora üretimi gerçekleştiren bütün merkezlerde tercih edilen bir özellik olarak karşımıza çıkmıştır.²³² Ancak her merkezin gövde, boyun ve kulplar olarak kendine özgü amphora formları ürettikleri de unutulmamalıdır. Genellikle çarkta ya da elde serbest şekillendirme yöntemiyle çok parçalı olarak üretilmişlerdir. Ticaret esnasında gemilere yerleştirilmelerinde farklı yöntemler kullanılmış olsa da en yaygın yöntemin

²²⁶Twede, 2002, **a.g.k.**, 182.

²²⁷E. Dündar (2017) *Transport Jars And Stamped Amphoras From Patara, 7th To 1st Centuries BC : The Maritime Trade Of A Harbor City in Lycia*, İstanbul: Ege Yayınları, s.14.

²²⁸Dündar, 2017, **a.g.k.**, 15.

²²⁹Öniz, 2016, **a.g.k.**, V.

²³⁰Amphoralar şarap veya zeytinyağı gibi malzemeleri 20-30 litreye kadar taşıyabilmeleri adına fiziksel olarak sağlam bir yapıda üretilmişlerdir. Bk. Whitbread, 1995, **a.g.k.**, 19.

²³¹MÖ 4. ve 3. yüzyıllara ait ortalama bir yelkenli geminin yaklaşık olarak 3000 amphora taşıma kapasitesine sahip olduğu ve her amphoranın ise yaklaşık kapasitesinin 20 litre olabileceği düşünülmektedir. Bk. Whitbread, 1995, **a.g.k.**, 22.

²³²Whitbread, 1995, **a.g.k.**, 19.

amphoraların saman balyaları arasına dizilmesi ve kulplarının birbirine bağlanması yöntemidir.²³³

Konu içerisinde değerlendirmeye alınan Doğu Akdeniz merkezli amphoralar, MÖ 8. yüzyıldan, Geç Antik Dönem'e kadar farklı form tiplerinde üretilmiş ve pazar içerisinde kendisine yer edinmiştir.²³⁴ Bölgede uzun süreli amphora üretimin temel nedeni üretilen ürünlerle paralellik göstermektedir. Bu paralellik uygun iklim ve coğrafya, zeytinciliğin ve bağcılığın gelişmiş olmasıdır. Tüm bunlara ek olarak aynı zamanda bölgenin, deniz ticaretinde ana rotalar üzerinde yer alması da bir diğer etkidir. Amphora üretimine dair kanıtlar, daha çok liman kentlerinde yapılan kazılardan, yüzey araştırmalarından²³⁵ ve buralarda tespit edilen amphora fırınlarından, amphora atık tabakalarından, amphora mühürlerinden ya da sualtı batıklarından gelmektedir.

Hellenistik Dönem ve sonrasında da amphoralar şarap, zeytinyağı ve diğer ürünlerin taşımacılığında kullanılmıştır. Amphora üretimi özellikle Hellenistik Dönem'de birçok kentte kendine yer edinmiş ve çok sayıda kentin ürettiği malzemeyi ihraç etmek için kullanım görmüştür.²³⁶ Bu dönemde Doğu Akdeniz'deki pek çok merkez özellikle kendine özgü şarabı ve zeytinyağını bu amphoralar içerisine koyarak ürünlerin satışını gerçekleştirmiştir. Bu sayede amphora formları gittikleri bölgede henüz açılmadan dahi üretim yerlerinin hakkında bilgi vermesi açısından farklı formlarda üretilmişlerdir. Bunun sonucunda da şarap ve zeytinyağı satışının en yaygın olduğu yerlerde bu ticari amphoraların da yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür.

Konu kapsamında değerlendirmeye alınan Hellenistik Dönem'deki, Doğu Akdeniz üretimi amphoralar ise birçok farklı merkezlerde karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen bu merkezler aşağıda detaylı bir şekilde ele alınarak çalışma içerisine dâhil edilmiştir. Ancak zamanla yapılacak arkeolojik çalışmalar, yeni kentleri ve bu kentler içerisindeki ticari amphora üretimine dair kanıtlar sunarak Doğu Akdeniz amphora çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

²³³Öniz, 2016, **a.g.k.**, 17.

²³⁴E. Alkaç (2013). Silifke Müzesinden Doğu Akdeniz Üretimi Amphoralar, *CEDRUS*, 1, 107-124, s.108.

²³⁵Alkaç, 2013, **a.g.k.**, 108.

²³⁶J. Papuci and E. Wladyka (1997). A Research Report on Hellenistic Pottery: Cos Amphoras, *Studies in Ancient Art and Civilization* 8, 47-54, s.47.

4.1. Güney Batı Anadolu Grubu (Ege)

Güney Batı Anadolu kıyılarının sınırlarını kabaca en güneyde Girit olmak üzere sırasıyla Kos, Rhodos ve Anadolu'nun güney kıyıları oluşturmaktadır. Bu bölgeler içerisinde özellikle Girit ve Rhodos, Akdeniz'de önemli geçiş güzergâhında yer almaktadır. Özellikle Girit hem Anadolu hem Afrika hem de Batı Akdeniz için köprü görevi görmektedir. İlk olarak bölgenin en büyük ve önemli bir adası olan Girit ve daha sonra Kos, Rhodos ve Güney Anadolu kıyıları sırasıyla ele alınacaktır.

4.1.1. Girit Adası

Girit adası amphoralarını MÖ 3. yüzyıl- MS 7. yüzyıl arasında üretmiştir.²³⁷ Ada amphoraları A. Marangou-Lerat tarafından toplam yedi tipe ayrılmış ve AC olarak adlandırılarak AC 1 (a,b,c,d,e), AC 2 (a,b), AC 3, AC 4 (a,b,c), AC 6²³⁸ ve AC 7 şeklinde 6 ana tip ile birlikte 10 alt tip de gruplanmıştır.²³⁹ Bu gruplandırma içerisinde yalnızca AC 7 formu Hellenistik Dönem özelliği göstermektedir. Diğer grupların ise Roma İmparatorluk Dönemi'nde üretildiği bilinmektedir.²⁴⁰ Hellenistik Dönem'de üretilen AC7 formu, Heraklion Müzesi'ndeki örnekler aracılığıyla tespit edilmiştir.²⁴¹ AC olarak adlandırılan ve Hellenistik Dönem özelliği gösteren AC 7 formu genel anlamda yuvarlak kalın ağız kenarına, kısa ve kalın bir boyna, ağız kenarının altından başlayan, hafif yükselerek kavisli dönüş yapmaktadır. Omzun alt kısmında bağlanan oval kesitli kulplara, oval bir gövdeye ve düğme biçimli kaideye sahiptir.²⁴²

Adada gerçekleştirilen kazılar ve yüzey araştırmaları sayesinde amphora üretimi gerçekleştirilen çok sayıda atölye tespit edilmiştir.²⁴³ J.Y. Empereur ve A. Marangou 1991

²³⁷İ. Akkaş (2020). Parion Yamaç Hamamı Ticari Amphora Buluntuları (MÖ 1. yüzyıl- MS 7. yüzyıl), *Arkhaia Anatolika Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi*, 3, 178-243, s.185; A. Marangou-Lerat (1995). *Le vib et les Amphores de Crète, de l'époque Classique a l'époque Impériale*, 30, Atina: Etudes Crétoises, s.68,71.

²³⁸AC 6 tipindeki form, N. Vogeikcfe-Brogan ve S. Apostolou tarafından yapılan yayında erken Roma formu olmayıp Hellenistik Dönem'e dâhil edilmiştir. Bk. N. Vogeikcfe-Brogan and S. Apostolou (2004). *New Evidence of Wine Production in East Crete in the Hellenistic Period*, Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean, (5), (Ed: J Eiring and J.Lund), Aarhus : Aarhus University Press, 417-428, s.426.

²³⁹Akkaş, 2020, **a.g.k.**, 185.

²⁴⁰Cankardeş- Şenol, 2006, **a.g.k.**, 123.

²⁴¹Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 124.

²⁴²Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 124; Marangou-Lerat, 1995, **a.g.k.**, 95, Pl. 1, Fig. 24.

²⁴³Cankardeş- Şenol, 2006, **a.g.k.**, 123.

yılında, Orta ve Doğu Girit'de amphora üretim merkezi olabileceğine dair veriler tespit etmiştir. Bu anlamda 2003-2004 yıllarında Batı Girit'deki Loutra kentinde yer alan bir arsada gerçekleştirilen kurtarma kazısında seramik çeşitliliği bakımından büyük ölçüde amphora ürettiği düşünülen bir atölye ortaya çıkarılmıştır.²⁴⁴ Burada ele geçen amphoraların çok parçalı olduğu ve birçoğunun sivri bir kaidesi, ikiz kulpları veya oval kesitli kulpları olmak üzere çeşitli boyut ve tiplerde olduğu görülmüştür.²⁴⁵ Aynı şekilde Girit'te iki Hellenistik²⁴⁶ fırın daha tespit edilmiştir. Bu fırınlardan biri Knossos'ta²⁴⁷ diğeri ise Eleutherna'daki B evinde ortaya çıkarılmıştır.²⁴⁸ Burada ele geçen sikkeler, amphoralar, skyphoslar ve ithal terra sigillata atölyenin tarihlendirilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu doğrultuda atölye Geç Hellenistik Döneme, MÖ 2. yüzyılın sonu ile MÖ 1. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilmiştir. Bu atölyede üretilen amphoralar çoğunlukla AC 3 ve AC 7 tiplerinden meydana gelmektedir. Ayrıca AC 3 tipi Dermatos, Knossos ve Keratokampos kentlerinde üretilirken AC 7 formu ise sadece Keratokampos kentinde üretilmiştir.²⁴⁹

Adanın doğusunda yer alan Mochlos ve Pyrgos Myrtos kentlerinde bulunan amphoralar hakkında da çeşitli analizler yapılmıştır. Bu iki kent de erken Hellenistik dönem malzemesi açısından zengindir. Doğu Girit'de MÖ 3. yüzyıldan itibaren yerel ticari amphoraların üretimine dair kanıtlar mevcuttur.²⁵⁰

İlk olarak Kuzeydoğu Girit'te bulunan Mochlos'da yapılan son çalışmalar doğrultusunda MÖ geç 2. yüzyıl ve erken 1. yüzyılda tarihlendirilen birkaç yapı gün yüzüne çıkarılmıştır. Burada tespit edilen hem masaüstü hem de ticari amphoralar

²⁴⁴N. Tsatsaki and E. Nodarou (2014). A New Hellenistic Amphora Production Centre in West Crete (Loutra, Rethymnon): Study and Petrographic Analysis Of The Pottery Assemblage, *The Annual of the British School at Athens*, 109, 431-437, 287-315, s.287.

²⁴⁵Tsatsaki and Nodarou, 2014, **a.g.k.**, 290, 291.

²⁴⁶Girit adasının ekonomisi Helenistik dönemde şarap ve zeytinyağına dayanmaktaydı bu anlamda da amphoralar bu ürünlerin ana dağıtım aracı olmuştur. Girit'te Hellenistik Döneme ait amphora üretim atölyelerine dair çok fazla arkeolojik kanıt bulunmaktadır. Bk. Tsatsaki and Nodarou, 2014, **a.g.k.**, 287.

²⁴⁷Knossos'ta da Helenistik dönemde Marangou'nun AC 7'sine benzerlik gösteren bir amphoranın üretilmiş olduğu bilinmektedir. Amphoranın tamamı günümüze ulaşamamıştır ancak şimdiye kadar ki en iyi korunmuş örnek olarak değerlendirilmektedir. Bu parçaların analizleri sonucunda yapımın aşamasında yerel kum katkılı kilden kullanıldığı görülmüştür. Bk. J. Eiring, M. Claude-Boileau and I. Whitbread (2002). Local and imported transport amphorae from a Hellenistic kiln site at Knossos. The results of petrographic analyses, *Travaux de la Maison de l'Orient méditerranéen*, 35, 59-65, s.61.

²⁴⁸Tsatsaki- Nodarou, 2014, **a.g.k.**, 288.

²⁴⁹Tsatsaki- Nodarou, 2014, **a.g.k.**, 309.

²⁵⁰Vogeikcf-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 417.

yumuşak kumlu, sarı ya da açık yeşil hamur rengine sahiptir. Bu hamurun benzeri Güney Girit'te bulunan Myrtos Pyrgos'da da görülmüştür.²⁵¹

Petrografik analizler sonucunda Mochlos, Pyrgos Myrtos ve Hierapytna çevresinde bir ya da birkaç atölyenin ürünü olan en az üç yerel ticari amphora tespit edilmiştir. Üç tipte aynı hamura sahip ve “Doğu Girit Cream Ware” grubuna dahil edilmiştir. Doğu Girit Tip 1; kısa silindirik boyunlu, uzun ovoid gövdeli, kısa kulpludur. Bu tip Mochlos'tan birkaç örnek ile temsil edilmiştir. Doğu Girit Tip 2; Bu tip Rhodos amphoralarının yerel taklitleridir. Bu tipe dair sadece iki mühürlü amphora kulbu temsil edilmiştir. Doğu Girit Tip 3; Bu tip Kos amphoralarının yerel taklitidir. Bu üç tip haricinde adada yapılan çalışmalarda Doğu Girit'te yer alan Kamara Kentinde MÖ 3. yüzyıldan MS 2. yüzyıla kadar tarihlenen 300'den fazla mezar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlarda genel olarak 1 ya da 2 ticari amphora tespit edilmiştir. Bu amphoraların birçoğunun yerel üretim oldukları tespit edilmiştir.²⁵²

Doğu Girit'te yer alan bir başka önemli liman kenti Trypetos'ta 1987'den beri çeşitli kazı çalışmaları yapılmıştır. Burada Hellenistik bir yerleşim söz konusudur. Kentte tespit edilen amphoralar iki sebepten dolayı oldukça önemlidir. İlki burada Rhodos, Kos, Knidos ve Korinth'e ait ithal amphoralar ve ikincisi de Girit'in Hellenistik Dönem'de şarap üretimine dair en erken amphora formunu barındırmasıdır.²⁵³ Trypetos'ta bir konutta tespit edilen Hierapytnia mühürlü bir amphora kulbu, Hellenistik Dönem'de Girit'de şarap için amphora üretiminin en erken kanıtını oluşturmaktadır. Ayrıca bu kentte yer alan E Kompleksinde tespit edilen 3 adet mühürsüz Kos, 1 adet Knidos, 1 adet Rhodos ve 1 adet Korinth amphora örnekleride MÖ 3. yüzyıl- MÖ 2. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir.²⁵⁴

Son olarak Doğu Girit'de yer alan diğer önemli kentler olan Itanos ve Praisos hakkında ise veriler oldukça sınırlıdır.²⁵⁵

²⁵¹Vogeikcfff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 417.

²⁵²Vogeikcfff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 418.

²⁵³Vogeikcfff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 421.

²⁵⁴Vogeikcfff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 425.

²⁵⁵Vogeikcfff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 427.

4.1.2. Kos Adası

Kos Adası'nda amphora üretimi ve amphora tiplerinin belirlenmesi üzerine ilk çalışmalar J. Y. Empereur ve A. Hesnard tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵⁶ Kos Adası'nda amphora üretiminin MÖ 5. yüzyılda başladığı bilinmektedir.²⁵⁷ Hellenistik Dönem ile birlikte ise ada Knidos ve Rhodos gibi kentlerle üretim pazarına açılmıştır.²⁵⁸ Kos amphorasının tanınmasındaki en önemli özellik sahip olduğu “bifid” olarak adlandırılan ikiz kulplardır. Çünkü bu kulplar, Hellenistik Dönemin sonlarına kadar, diğer amphora üretimi gerçekleştirilen üretici kentler arasında nadir görülmüştür. İlk kez 20. yüzyıl başlarında A. Maiuri tarafından Kos adası ile ilişkilendirilen bu kulp formu, ada amphoralarının tanınmasındaki önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁹ Yalnızca ikiz kulplar değil aynı zamanda amphoralarda görülen ince cidar da adadaki amphoraların tanımlanmasındaki bir diğer özelliktir.²⁶⁰ Bu form oldukça popüler olarak ada dışında da Knidos, Rhodos, Mısır ve Kıbrıs gibi kentlerde taklitleri üretilmiştir. İki bölmeli kulplara sahip bu amphoraların üretimleri MS 2. yüzyılın 2. yarısında sona ererken Mısır'da MS 3. yüzyılın ortalarına kadar üretimi devam etmiştir.²⁶¹

Kos adası, erken dönemlerde mantar ağızlı amphoralar üretmiş ve kendine özgü formunu ise MÖ 3. yüzyıldan itibaren üretmeye başlamıştır.²⁶² Bu amphora üretimi

²⁵⁶J. Y. Empereur and M. A. Hesnard (1987). Les Amphores Hellénistiques, Céramiques Hellénistiques et Romaines II, *Annales littéraires de l'Université de Besançon*, 331, 9-72, s.22.

²⁵⁷Adada son yıllarda yapılan çalışmalarda tespit edilen bir atölye ile MÖ 5. yüzyılda amphora üretimine geçildiğini göstermiştir. Bk. Papuci and Wladyka 1997, **a.g.k.**, 52; Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 101. MÖ 5. yüzyılda başlayan amphora üretimi MÖ 1. yüzyıla dek birçok farklı bölgeye yapılan ihracat ile birlikte devam etmiştir. Bk. Papuci and Wladyka, 1997, **a.g.k.**, 48, 52; Doğu Akdeniz'de, Batı Akdeniz'de ve Karadeniz'de bu amphoralara sıklıkla rastlanılmıştır. Bk. Hein vd., 2008, **a.g.k.**, 1049.

²⁵⁸Dündar, 2012, **a.g.k.**, 59; Son yapılan çalışmalarda Kos adasında amphora ihracatının MÖ 2. yüzyıl ve MÖ 1. yüzyıl ortalarında zirvede olduğu görülmüştür. Knidos Rhodos ve Kos içerisinde özellikle Kos'un Hellenistik Dönem'in sonlarında aktif olan tek üretim merkezi olduğu düşünülmektedir. Bk. N. Sauer (2021). Tracing Networks of the Hellenistic Amphora Market: A Study Based on Rhodian, Knidian and Koan transport Amphoras, Karia and the Dodekanese: Cultural Interrelations in the Southeast Aegean II Early Hellenistic to Early Byzantine (Ed: B. Poulsen, P. Pedersen and J. Lund), Oxbow Books, 125-139, s.132.

²⁵⁹Dündar, **a.g.k.**, 2012, 59; A. Maiuri (1925). *Nuova Silloge Epigrafica Di Rodi E Cos*, Felice Le Monnier-Firenze, s.245-249. V. Grace'nin önerisine göre adada üretilen MÖ 3. yüzyıl ve Augustus Dönemi arasına tarihlenen amphoraların tipik formu küçük bir ağız kenarı, ağzın hemen altında başlayan ve hafifçe yükselip tekrar aşağı inen iki bölmeli kulplara ve dik bir omza sahip olmasıdır. Bk. Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 22. Atina agorasından ele geçen örnekler için bk. V.R. Grace (1979a). *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Picture Book No. 6, Excavations of the Athenian Agora, Princeton: New Jersey, Lev. 56.

²⁶⁰Dündar, 2012, **a.g.k.**, 59.

²⁶¹Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 23.

²⁶²Dündar, 2012, **a.g.k.**, 60.

özellikle Hellenistik Dönemde yaygınlaşarak devam etmiştir.²⁶³ Yine bu dönem içerisinde üretilen Kos amphoraları MÖ 270 yılının sonundan MÖ 1. yüzyıla kadar tarihlenmektedir.²⁶⁴ Genel olarak MÖ 366 ile MÖ 270 yılları arasında üretilen amphoralara ilişkin bir yayın bulunmamasına karşılık, bu dönem içerisinde adada amphora üretiminin olabileceği varsayılmaktadır.²⁶⁵

Kos Adası'nda yapılan çalışmalarda amphora üretimine dair bir fırın tespit edilmemiştir fakat amphora atölyelerine ait izler ve üretim atıklarının izlerinin görülmesi, adadaki yerel üretim kanıtları olarak düşünülmektedir.²⁶⁶ Ancak 1990'lı yıllarda başlayan çalışmalar sonucunda adada tespit edilen bir amphora atölyesinde yerel üretim olan üç farklı amphora tipi tespit edilmiştir. Bunlardan ilki; mantar formu ağız kenarına, kısa silindirik bir boyuna, basık bir gövdeye ve içi oyuk kozalak formu kaideye sahip olup kulpları tek kulp özelliği göstermektedir. İkinci form, ilk form ile aynı özelliklere sahip olmasına karşı bu formdan yalnızca "bifid" kulplarıyla ayrılmaktadır.²⁶⁷ Üçüncü form ise, ucu inceltilmiş dışa çekik ağız kenarına, silindirik uzun bir boyna sahiptir. Dudak altından başlayan oval kesitli kulpları, boynun omuzla birleşim noktasına bağlanmaktadır. Ovoid gövde yapısı, omuzlardan keskin dönüş yaparak altı dışa çekik ve içi dolgu tutamak formundaki yüksek kaideye bağlanmaktadır.²⁶⁸

Kos adasının, iki bölmeli kulba sahip amphoraların yanısıra 3 farklı grubun üretimini de yaptığı düşünülmektedir. Bu gruplar Rhodos taklitleri, Nikandros grubu²⁶⁹ ve Sopatros grubudur.²⁷⁰

Tüm bu form tiplerinin haricinde adada Sub-Kos amphoraları olarak adlandırılan bir grup daha mevcuttur. Bu gruptaki amphoralar genellikle, Kos amphoralarından daha

²⁶³E. Okan (2013). Çeşme Müzesi Ticari Amphoraları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *Arkeoloji dergisi*, XVIII, s.132.

²⁶⁴Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 102.

²⁶⁵Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 102.

²⁶⁶Dündar, 2012, **a.g.k.**, 60; Hein vd., 2008, **a.g.k.**, 1049.

²⁶⁷Dündar, 2012, **a.g.k.**, 60.

²⁶⁸Dündar, 2012, **a.g.k.**, 60.

²⁶⁹Bu iki grup E. Staermann tarafından önerilmiş ve V. Grace tarafından ele alınmıştır. Bk. Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 23; V. R. Grace and M. Savvatiannou-Pétropoulakou (1970). Les timbres amphoriques grecs, ch. XIV de L'Ilot de la Maison des Comédiens, *Expl. Arch. de Délos* 27, 277-382. Dışa dönük ve aşağıya sarkıtılmış küçük mantar formu ağız kenarına, kısa silindirik boyuna, oval kesitli kısa kulpları ağız kenarından başlamaktadır, geniş omuzlu ovoid gövdeye ve topaç formu dibe sahiptir. Hamurları griden sarıya geçiş göstermektedir. Hamurunda kum, kireç ve az miktarda mika katkısı bulunmaktadır. Bu form Atina Agorası, Korinth ve Ephesos'taki konextlere dayanılarak MÖ 3. yüzyıl başlarından MÖ 1. yüzyıl ortalarına kadar tarihlendirilmiştir. Bk. Dündar, 2012, **a.g.k.**, 86.

²⁷⁰Bu grup ise Empereur ve Hesnard tarafından önerilmiştir. Bk. Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 23.

ince ve uzundur, omuzları belirgin bir şekilde gövdeden ayrılmıştır. Silindirik bir yapısı vardır. Bu amphoraların yapımında farklı tipte kil kullanımı söz konusudur ve genellikle üretim yerindeki kil kullanılmıştır.²⁷¹

4.1.3. Rhodos Adası

Rhodos amphoraları MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış ve MS 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar üretilmiştir.²⁷² Rhodos amphoraları üzerine çalışmaları olan ilk araştırmacılardan biri V. Grace diğeri ise Thompson'dır. Araştırmacılar Rhodos amphoralarını tipolojik olarak yedi döneme ayırmışlardır. Bu dönemler MÖ 280'den başlayıp İmparator Augustus Dönemine kadar gitmektedir.²⁷³

1986'da J. Y. Empereur ve M. Picon adada yirmiden fazla amphora fırını tespit etmiştir.²⁷⁴ Ayrıca 1994 yılında Güney Rhodos'daki Kattavia bölgesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bir amphora fırınından çıkan atıkların bulunması ile ilerleyen dönemlerde G. Cankardeş- Şenol, A. K. Şenol ve E. Doğer aynı bölgede daha fazla fırın araştırmasında bulunmuştur.²⁷⁵

Rhodos, erken dönemlerinde tıpkı Kos adası amphoralarında olduğu gibi mantar formu ağız kenarına sahip amphoralar üretmiştir. Rhodos'un erken dönem amphora üretiminin en iyi şekildeki örnekleri, 1967'de Kıbrıs'ın kuzey kıyısındaki Kyrenia (Girne) açıklarında tespit edilen ve kabaca MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Kyrenia Batığı'ndan gelmektedir.²⁷⁶ Bu dönemdeki Rhodos amphoraları yukarıda da değinildiği üzere mantar formu dışı çekik üçgen kesitli bir ağız kenarına sahiptir. Uzun silindirik bir boyuna, keskin omuzlu ovoid bir gövdeye, içi oyuk ve dışı doğru üçgen profilli bir

²⁷¹Papuci and Wladyka, 1997, **a.g.k.**, 53; Whitbread, 1995, **a.g.k.**, 53.

²⁷²Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 18. Amphora mühürleri üzerinde yapılan detaylı çalışmadan yola çıkıldığında Rhodos, Knidos ve Kos'un Hellenistik Dönem'de aktif ihracat dönemleri tespit edilmiştir. Bu anlamda Rhodos'un amphora ihracatını özellikle MÖ 215-180 yıllarında yoğunluk göstermiştir. Bk. Sauer, 2021, **a.g.k.**, 132.

²⁷³Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 18,19.

²⁷⁴J. Lund (2011). *Rhodian Transport Amphorae as a Source for Economic Ebbs and Flows in the Eastern Mediterranean in the Second Century BC*, The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries B.C., (Ed: Z. Archibald), Oxford: Oxford University Press, s.283.

²⁷⁵Lund, 2011, **a.g.k.**, 283; Detaylı bilgi için bk. G. Cankardeş-Şenol, A. K. Şenol ve E. Doğer (2004). *Amphora Production in the Rhodian Peraea in the Hellenistic Period*, Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean, (5), (Ed: J Eiring and J. Lund), Aarhus : Aarhus University Press, 353-360.

²⁷⁶M. Katzev (1969). The Kyrenia Shipwreck, *Expedition Magazine* 11, (2), 55-59; M. Katzev (1970). *Kyrenia 1969: A Greek Ship is Raised*, Expedition 12/4, 6-14.

kaideye sahiptir. MÖ 3. yüzyıl başlarından itibaren amphoraların boyları kısalmış, mantar formu ağız kenarı, bant formu ağız kenarına dönüşmüştür.²⁷⁷ MÖ 3. yüzyıl ortalarından sonra ise Rhodos amphoralarının kanonik bir forma ulaştığı görülmektedir. Form genel olarak yuvarlatılmış dışa dönük ya da kare profilli ağız kenarına ve uzun silindirik bir boyuna sahip ve formun ağız kenarının altından başlayıp omuzlara dik açıyla inen kulplara, ovoid gövdeye ve tutamak formundaki içi dolu sivri kaidesi ile tipik formunu kazanmıştır.²⁷⁸ MÖ 2. yüzyıl sonu MÖ 1. yüzyıl başında ise karakteristik özelliklerine ek olarak dudak kesitleri kare profile, kulpları aşağıya doğru kavisli inen, bir forma dönüşmüşlerdir.²⁷⁹ MÖ 1. yüzyıldan itibaren ise “Geç Rhodos” olarak adlandırılan amphoralar genel olarak iyice uzayıp kapasitelerinde küçülmeye gitmişlerdir.²⁸⁰ Formları iyice uzayıp kapasiteleri de azalan²⁸¹ bu amphoraların zamanla kulplarının da inceliyor yukarı çekilerek “boynuz” formunu aldıkları görülmektedir.²⁸² Bu form geniş coğrafyalarda görülmekte olup dağılım alanları içerisinde Ege havzasından Kuzey Afrika’ya, Britanya’dan Doğu Akdeniz’e kadar ki bölgede geniş bir dağılım alanı oluşturmuştur.²⁸³

Rhodos amphoralarının I. K. Whitbread tarafından yapılan arkeometrik çalışmalar sonucunda²⁸⁴ üç farklı hamur türü olduğu tespit edilmiştir. Bunun sonucunda yaygın olarak kullanılan hamurun kırmızı renkli ve açık renkli astarlı olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁵ S. Monachov son dönemlerde Rhodos amphoralarına yönelik tipoloji çalışmasında ise Klasik ve Hellenistik Dönem Rhodos amphoralarını “uzun boyunlu” (Tip I) ve “kısa boyunlu” (Tip II) olarak iki tipe ayırdığı görülmüştür. Monachov, yaptığı bu çalışmada uzun boyunlu Rhodos amphoralarının en erken örneğinin Kyrenia Batığı’ndan bilinen, mantar biçimli ağız kenarına sahip amphoralar olarak, en geç örneği ise mantar biçimli ağza sahip amphoralarla ayrı bir grupta yer alması gereken Rhodos’un MÖ 1. yüzyıl

²⁷⁷Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 59, No. 9.

²⁷⁸Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 61, No. 10-12.

²⁷⁹E. Aslan (2015). Kekova Adası 2012-2013 Yılı Sualtı Araştırmalarında Bulunan Amphoraların Tipolojik Değerlendirmesi, *OLBA*, XXIII, 309-370, s.329.

²⁸⁰Form açısından küçülmeye gidilmesinin nedeni olarak da MÖ 1. yüzyılda yaşanan bazı siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklandığı söylenmektedir. Bk. E. Alkaç (2014). MÖ 1. yüzyılın Ortalarında Yunan Amphoralarının Mühürleme İşleminin Sona Ermesinin Nedenleri, *OLBA*, XXII, 201-230, s.217.

²⁸¹V. Grace (1949). Standard Pottery Containers of the Ancient Greek World, *Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear, Hesperia Suppl.* 8, 175-189, s.180.

²⁸²Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 19.

²⁸³E. Dündar (2013). A Group of Amphorae from side Museum and a new type of amphora: The Lycian Amphora? *Archäologischer Anzeiger*, 2012-1, s.52,53.

²⁸⁴Whitbread 1995, **a.g.k.**, 59-67.

²⁸⁵Dündar, 2012, **a.g.k.**, 75.

içindeki kanonik formuna işaret etmektedir. Bu gruba dâhil edilen özellikle MÖ 3. yüzyılda Rhodos amphoralarından hem hamur hem de tipoloji olarak ayrılan Peraia üretimi amphoraları da dâhil etmiştir. Diğer grup olan kısa boyna sahip amphoralara örnek olarak ise Aleksandria Müzesi'nde sergilenen ve üreticisi Mikythos I'e ait olan bant ağızlı, yuvarlatılmış gövdeye sahip ve kozalak formu kaideli amphorayı örnek olarak sunmuştur.²⁸⁶

Amphoraların dağılımı ve genel özelliği hakkında önemli bir diğer veri ise şüphesiz mühürlerdir. Genel olarak Rhodos mühürlü amphoralarına baktığımızda MÖ 2. yüzyılda adanın amphoralarının neredeyse tamamının mühürlendiği düşünülmektedir.²⁸⁷ Rhodos şarabının üretiminin yapılan istatistiklerde (6133 örnekte) MÖ 190-150 yılları arasında doruk noktasına ulaştığı görülmüş ve bu dönemde en önemli alıcısı olan Aleksandria olmasına rağmen Rhodos amphora örneği oldukça az ele geçmiştir. Yaklaşık 100.000'den fazla Rhodos mühürlü amphora kulbunda çok az bir miktarı yine Aleksandria'da tespit edilmiştir.²⁸⁸

Rhodos Pereiasına baktığımızda ise, Rhodos kontrolü altında olsa da, burada üretilen amphoraların hamurlarında farklı kil yataklarının kullanımı nedeniyle Rhodos'tan farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir.²⁸⁹ Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda Karia Khersonesos'u, Bybassos ve Loryma'da yapılan çalışmalar bu bölgedeki şarap üretimine bağlı olarak amphora üretimini açıkça ortaya koymaktadır.²⁹⁰ Bu amphoralar "Hieroteles Amphoraları", "Bant Ağızlı Amphoralar" ve son yıllarda bölgede yapılan çalışmalarda edinilen bilgiler sonucunda bu bölgede de üretiminin varlığına dair izlere rastlanan "Mantar Ağızlı Amphoralar" olarak sınıflandırılmaktadır.²⁹¹ Ayrıca bölge üzerinde üretim gerçekleştiren diğer atölyeler Çubucak, Karaca-Naltaş, Çamlık Çamlı-Çınar, Kallipolis, Kedrai, Physkus, Tymnos atölyeleridir.²⁹²

²⁸⁶Dündar, 2012, **a.g.k.**, 75; S. J. Monachov (2005). Rhodian Amphoras: Developments in Form and Measurements, *Black Sea Studies* 3, 69-95.

²⁸⁷Lund, 2011, **a.g.k.**, 282.

²⁸⁸Lund, 2011, **a.g.k.**, 288.

²⁸⁹A. K. Şenol (2015). New Evidences On The Amphora Production in The Rhodian Peraea During the Early Hellenistic Period, *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia, BAR International Series*, 2750, 193-202.

²⁹⁰Loryma için bk. W. Held and A. K. Şenol (2010). *Rhodian Wine from Karia. The Production of 'Rhodian Wine' on the Karian Chersonesos in the Hellenistic Period*, (Ed: Ü. Aydınoglu ve A. K. Şenol), *Antik Çağ'da Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, s.175-184.

²⁹¹Dündar, 2012, **a.g.k.**, 78.

²⁹²E. Doğer ve A. K. Şenol (1996). Rhodos Peraiası'nda İki Yeni Amphora Atölyesi, *Arkeoloji Dergisi*, 4, 59-73, s.60, Fig.1.

4.2. Güney Anadolu Kıyıları

Lykia, Pamphylia ve Kilikia coğrafyasında Akdeniz ikliminin sağladığı avantajlar sayesinde binlerce yıldır zeytinciliğin ve bağcılığın gerçekleştirildiği, kazılar ve yüzey araştırmaları sayesinde bilinmektedir. Bölgenin zeytinyağı ve şarap üretimlerini uluslararası pazara amphoralar içerisinde sunmuş oldukları düşünülmektedir. Bölge coğrafyasında amphora üretiminin gerçekleştiğine dair verilerden bir kısmı fırınlardan, bir kısmı ise epigrafik kaynaklardan sağlanmıştır.²⁹³

Özellikle Kilikia Bölgesi'nde yapılan kazı ve araştırmalar ışığında önemli sayıda amphora fırınlarına ait kanıtlar tespit edilmiştir. Özellikle amphora fırınlarının çöplükleri, üretilen amphoralar hakkında bu açıdan bilgi sağlayabilmektedir. Ancak varlığı bilinen bazı atölyeler ile ilgili bilimsel çalışmalar henüz yetersizdir. Bu nedenle de kökeni henüz tespit edilmeyen Akdeniz'de tespit edilen amphoraların üretildiği fırınların çoğunlukla Lykia ve Pamphylia bölgelerinde bulunması söz konusu olduğu bilinmektedir ancak amphoraların kökenlerinin henüz tespit edilemediği görülmektedir.²⁹⁴

Bölge coğrafyası içerisinde tez konumuzun tarihsel süreciyle ilgili olarak Lykia bölgesinde kent bazında net bir bilgi olabilecek tek çalışma günümüze kadar Patara'da yapılmıştır. Kent, bölge üretiminde şuan için tek örnektir. Bu örnek haricinde ise Kilikia Bölgesi'nde Nagidos kenti bilinmektedir. Nagidos'da yapılan çalışmalar neticesinde burada amphora üretimine dair veriler²⁹⁵ elde edilmiştir.

Elimizdeki veriler doğrultusunda Lykia, Pamphylia ve Kilikia Bölgesi'nde özellikle kent bazlı birkaç örnek dışında net veri bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışma içerisinde Güney Anadolu Kıyıları kent bazında ele alınmayıp kendi içerisinde bölgesel olarak değerlendirilmiştir.

²⁹³Öniz, 2016, **a.g.k.**, 19.

²⁹⁴Öniz, 2016, **a.g.k.**, 19.

²⁹⁵Nagidos hakkında detaylı bilgi için bk. Şenol ve Aşkın, 2007 **a.g.k.**, 241-297.

4.2.1. Lykia Bölgesi Merkezleri

Lykia Bölgesi, erken dönemlerden itibaren uluslararası ticarete yerini almış önemli bir bölgedir.²⁹⁶ Bu sayede bölgenin ticareti ve diğer kentlerle olan ilişkilerini gösteren önemli arkeolojik veriler ticari amphoralar olarak düşünülmektedir.²⁹⁷ Bu doğrultu da Lykia Bölgesi'nde yapılan son çalışmalarda bölgede amphora üretimi saptanmıştır.²⁹⁸ Ancak bölgede amphora çalışmaları henüz çok yeni bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede ticari amphoralar hakkında ilk kez kapsamlı çalışması yapılan kent ise Patara kentidir. Patara'da seramik fırınları tespit edilmiştir.²⁹⁹ Kentte bulunan seramik parçaları MÖ 7. yüzyıla kadar inmektedir.³⁰⁰ Kentte gerçekleştirilen arkeolojik ve arkeometrik çalışmalarda Lykia Bölgesi'nin yerel üretimi olabilecek yeni bir amphora formu tespit edilmiştir.³⁰¹ Form yaklaşık MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir.³⁰² Form MÖ 4. yüzyıl ortasında bölge ticaretine yönelik veriler elde edilmesini sağlamıştır.³⁰³

Sonuç olarak genel seramik formları düşünüldüğünde, E. Dündar Lykia Bölgesi'nde günümüze kadar sadece Patara'da seramik fırınlarının tespit edildiğini belirtmiştir.³⁰⁴

4.2.2. Pamphylia Bölgesi Merkezleri

Pamphylia coğrafyasında yer alan kil yatakları, araştırmalar esnasında tespit edilen seramik atölyesi kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bölge kentlerinden Side'de

²⁹⁶Lykia Bölgesi Hellenistik Dönem'de büyük bir hareketlilik yaşamıştır. Bölgede yer alan kentlerin amphora sayılarındaki artış bu kentlerin ticari ilişkilerinde ihracatı geliştirmelerinin bir sonucudur. Özellikle Ptolemaioslar'ın Lykia Bölgesine olan ilgileri ve deniz yollarını aktifleştirmesi ile bağlantılıdır. Bk. Dündar, 2017, **a.g.k.**, 429.

²⁹⁷G. Işın (2011). *Antik Çağda Lykia Bölgesi Seramikleri Ticaret ve Üretim Sorunları Üzerine Düşünceler (M.Ö. 8. yüzyıl –M.S. 2. yüzyıl)*, Antalya Adrasan, Uluslararası Katılımlı Akdeniz'de Seramik Kültürü Sempozyumu, s.7.

²⁹⁸E. Dündar (2016). *Likya'da Seramik: Üretim ve Ticarete Genel Bir Bakış, Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (Ed: H. Işkan ve E. Dündar), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.514.

²⁹⁹Işın, 2011, **a.g.k.**, 7.

³⁰⁰E. Dündar (2015). The Ceramics from Patara: Investigations, Productions and TradePast Studies - Future Projections, Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı, Patara VII.1, (Ed: H. Işkan ve F. Işık), 199-228, İstanbul: Ege Yayınları, s.206.

³⁰¹Dündar, 2016, **a.g.k.**, 514.

³⁰²Dündar, 2013, **a.g.k.**, 47.

³⁰³Dündar, 2016, **a.g.k.**, 514.

³⁰⁴Dündar, 2016, **a.g.k.**, 515.

Aktaş-Düzpüren Örenyeri olarak bilinen bölgede hem su altında hem de bataklık alanda ve kısmen kapalı alanlarda büyük bir seramik çöplüğü tespit edilmiştir. Ancak atölye Roma Dönemi'ne tarihlendirilmektedir ve kazı yapılmadığı için henüz net bir amphora formu³⁰⁵ da tespit edilememiştir. Fakat kil yataklarına sahip oluşu burada amphora üretiminin yapılmış olduğunu düşündürmektedir.³⁰⁶ Ayrıca antik kaynaklarda, Pamphylia ve çevresinde amphora üretiminin söz konusu olabileceğini göstermektedir.³⁰⁷ Bu üretimde Perge, Side ve Aspendos üç güçlü kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Antalya sahil şeridinde, Arkeolojik Sualtı Araştırma projesi kapsamında, Aspendos antik kenti çevresinde seramik fırınlarının varlığına ilişkin kanıtlar bulunmuştur. 2014 yılında Aspendos limanında yapılan keşiflerde, Köprüçay (Eurymedon) Nehri'nin ağzında biriken dolgunun bir bölümünde ait çok sayıda amorf seramik parçası bulunmuştur.³⁰⁸

Taşıdıkları mühürler üzerinde Pamphylia lehçesiyle yazılmış kişi isimleri nedeniyle Pamphylia bölgesi ile ilişkilendirilen amphoralar bulunmaktadır. Bu amphoralar literatürde “Pamphylia amphoraları”³⁰⁹ olarak adlandırılmaktadır. Bu grubun üretim merkezi Pamphylia'da tespit edilememiş olsa da Syedra atölyelerinde yapılan çalışmalarda bu amphoralara benzer parçalar tespit edilmiştir.³¹⁰ Bu amphoraların kelleri ince taneli, yumuşak ve devetüyü rengindedir³¹¹ ve genelde her iki kulbunda mühürlendiği bilinmektedir.³¹²

4.2.3. Kilikia Bölgesi Merkezleri

Kilikia coğrafyası, dağlık ve ovalık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dağlık Kilikia, batıda Alanya'dan doğuda Mersin'e kadar uzanırken, ovalık Kilikia batıda

³⁰⁵Pamphylia Bölgesi'nde şu ana kadar üretime dair net bir veri bulunmamakla birlikte bu bölgede üretimin varlığı bilinmektedir. Bölgede üretilen amphora mühürlerinden yola çıktığımızda, Pamphylia'lı bazı üreticilerin özenli bir şekilde mühürleme sistemini uyguladıklarını söyleyebiliriz. Bk. Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 78.

³⁰⁶Öniz, 2016, **a.g.k.**, 19.

³⁰⁷ Strabon Side ve Aspendos tepelerinde bol miktarda zeytinağacı olduğundan bahsetmektedir. Bk. Strabon, XII.7.1- XII.7.3.

³⁰⁸Öniz, 2016, **a.g.k.**, 19.

³⁰⁹Kulp üzerinde yer alan Pamphylia adından dolayı bu ismi almışlardır. bk. A. K. Şenol ve G. Cankardeş-Şenol (2003). Commercial Ties of Cilicia by Means of Hellenistic and Roman Amphorae, 119-144, *OLBA*, VII (Özel Sayı), s.123, Dipnot 31.

³¹⁰Şenol ve Cankardeş-Şenol, 2003, **a.g.k.**, 123,124.

³¹¹G. Virginia (1973). Imports from Pamphylia, *Bulletin de correspondance hellenique, Supplement 1*, 183-208, s.187.

³¹²Virginia, 1973, **a.g.k.**, 191.

Mersin'den doğuda İskenderun'a kadar uzanmaktadır. Antik Dönem’de bölgedeki ticaret şarap ve zeytinyağı üzerinden yürütülmüştür. Ayrıca bölgeye özgü amphora formları da tespit edilmiş ve bu amphoralar bölgenin fırınlarında üretilmiştir.³¹³ Ancak Kilikia’da daha çok Dressel 2-4 amphoralarının taklitlerinin üretildiği düşünülmektedir. Özellikle MÖ 1. yüzyıldan MS 4. yüzyıl aralığındaki Roma Dönemi’nde bölgenin şarap ithalatı yüksek seviyelere ulaşarak bölge amphoraları da bu sayede birçok alana yayılmıştır.³¹⁴

Son yıllarda yapılan araştırmalar ise amphora üretiminin Dağlık Kilikia’da bazı merkezlerde gerçekleştiğini göstermektedir.³¹⁵ Fırınları bu bölgede bulunan amphoralardan bazıları C. Autret tarafından Kilikia amphoraları olarak adlandırılmıştır.³¹⁶

Bölgeyi Hellenistik Dönem temelinde değerlendirdiğimizde ise bu dönem içerisinde üretici merkez olarak karşımıza şimdilik yalnızca Nagidos kenti çıkmaktadır. Kentte 1998 yılında başlayan kazılarda amphora atölyelerine ait kalıntılar ve üretim atıklarına ait çöplük tabakaları ele geçmemesine rağmen kentin amphora üretmiş olduğuna dair bir takım kanıtlar mevcuttur.³¹⁷ Bu kanıtlar içinde en önemlisi kent sikkelerinin arka yüzünde bulunan amphora tasvirleridir.³¹⁸ Nagidos amphoraları olarak adlandırılan ve iki grup altında incelenen formun tüm bir örneğinin ele geçmemesi özellikle gövdesinin tipolojik gelişimi hakkında ayrıntılı bir yorum yapmayı engellese de sikkeler üzerindeki tasvirler, bu amphoralar tanımlanabilmesine yardımcı olmaktadır.³¹⁹

4.3. Kıbrıs Adası

Kıbrıs adası amphora üretimine MÖ 8. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Adada üretimi görülen ilk amphoralar “sepet kulplu” amphoralardır.³²⁰ Bu amphoralar form açısından birbirine birleştirilmiş iki koni görünümü sergilemektedir. Boynu olmayan bu

³¹³C. Autret and N. Rauh (2008). Roman Amphora Production in Western Rough Cilicia, *Antik Çağda Anadolu’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Sempozyum Bildirileri, Mersin-Türkiye*, (Ed: Ü. Aydınoglu-A.K. Şenol), 109-122, s.111.

³¹⁴P. Reynolds (2003). Amphorae in Roman Lebanon, 50 BC to AD 250, *Archaeology & History in Lebanon*, 17, 120-130, s.125,126.

³¹⁵Autret and Rauh, 2008, **a.g.k.**, 110,111.

³¹⁶Autret, 2012, **a.g.k.**, 255-260.

³¹⁷Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 277.

³¹⁸Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 277.

³¹⁹Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 277.

³²⁰Cankardeş- Şenol, 2006, **a.g.k.**, 130.

amphoraların ucu yuvarlatılmış bir ağız kenarı ve omuz üzerinden yükselerek ağız kenarından yukarı doğru uzayan sepet formunu kazandıran iki kulbu bulunmaktadır.³²¹ Boyları yaklaşık 45 ile 80 cm arasında değişim göstermektedir. Bu amphora formu tipik Yunan amphora formlarından çok daha büyük bir yapıya sahiptir. Hacimleri yaklaşık 65 ile 80 litredir. Form MÖ 7. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Doğu Akdeniz’de yaygınlık göstermiştir.³²² Yaklaşık olarak bu dönem aralığında Levant Bölgesi’nin bazı merkezlerinde benzer sepet kulplu amphoraların da üretildiği görülmüş³²³ ve bu merkezlerdeki üretimlerden dolayı da form gelişimleri net bir şekilde takip edilmesine olanak sağlayamamıştır. Fakat tespiti gerçekleştirilen buluntular ve mevcut örneklerden yola çıkarak Kıbrıs adasındaki sepet kulplu amphoralarının MÖ 5. yüzyıl’da boyunlarının uzadığı ve iç kapasitelerinin daraldığı görülmektedir. Form bu haliyle MÖ 2. yüzyıla kadar kullanım görmüştür.³²⁴

1960 yılında E. Gjerstad, Kıbrıs sepet kulplu amphoralar üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu amphoraların kökeninin çok daha eski Kıbrıs amphoralarına kadar götürmüş olsa da Gjerstad bütün sepet kulplu amphoraların Kıbrıs’ta üretildiğinden kesin olarak emin olamamıştır. Gjerstad, bu amphoraların büyük çoğunluğu Kıbrıs’ta bulunsa da Rhodos, Mısır ve Levant Bölgesi’ndeki örnekleri de incelemiştir. Bu incelemeleri doğrultusunda Levant Bölgesinde Kıbrıslı sayılmayan ve bu tür amphoralar üretmiş yerel atölyeler olduğunu ileri sürmüştür.³²⁵ Ancak yine de sepet kulplu amphoraların en eski örnekleri yalnızca Kıbrıs’dan gelmiştir.³²⁶ Şuanki mevcut bilimsel analizler de Gjerstad’ın bu amphoraların kökeninin Kıbrıs’a dayandığına dair iddiasını destekler nitelikler sunarken bunun en iyi örneği İsrail’den gelmiştir. İsrailde bulunan Tel Keisan kentinde ele geçen bir sepet kulplu amphoranın nötron aktivasyon analizinin Doğu Kıbrıs’da bir kökene işaret ettiğini göstermiştir.³²⁷

³²¹Cankardeş- Şenol, 2006, **a.g.k.**, 130.

³²²K. Göransson (2013). Cypriot Basket-Handle Amphorae in Hellenistic Cyrenaica, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, (3), (Ed: M. L. Lawall and J. Lund), Denmark: Aarhus University Press, 48-50, s.48.

³²³Göransson 2007, **a.g.k.**, 171.

³²⁴Dündar 2012, **a.g.k.**, 87.

³²⁵Göransson, 2013, **a.g.k.**, 48. Bununla birlikte Kıbrıs haricinde Türkiye’nin güneybatısından, Doğu Akdeniz’den Rhodos’a, Levant Bölgesine, Mısır’ın Nil Deltasına kadar uzanan bir alanda dağılım yaşanmıştır. Bk. Göransson, 2013, **a.g.k.**, 48.

³²⁶Bu tür amphora için yalnızca Pers Dönemi ve Hellenistik Dönemlerde farklı üretim merkezleri ortaya çıkmıştır. Bk. Göransson, 2013, **a.g.k.**, 48.

³²⁷Göransson, 2013, **a.g.k.**, 48.

Kıbrıs³²⁸ amphoraları MÖ 4. yüzyıldan itibaren Grek amphoralarının form özelliklerini yansıtır şekilde üretilmiştir.³²⁹ Antik yazarların adada üretimi söz konusu olan zeytinyağı ve şaraptan övgüyle bahsetmiş olduğu bilinmektedir.³³⁰ Bu üretime karşı paralel olarak gelişen amphora üretimi de dönem içerisinde çeşitli formlarla kendini göstermiştir. Bununla birlikte Kıbrıslı üreticiler MÖ 4. yüzyılda Khios, daha geç dönemlerde de Rhodos gibi merkezlerin formlarını taklit etmiş ve bunu Akdeniz pazarına sunmuştur. Ancak taklit formların yanı sıra Kıbrıs adası kendine özgü formlar da üretmiştir. Adanın bu amphora formu, dışa çekik ağız kenarına, yüksek silindirik boyuna, ovoid gövdeye ve MÖ 4. yüzyıl sonunda Akdeniz ve Ege'de bulunan üretim merkezlerinde görülen ve dönem geleneği olarak karşımıza çıkan içi oyuk yüksek kaideli bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu anlamda Kıbrıs amphoralarına Doğu Akdeniz'de ve Kilikia kıyılarında sıklıkla rastlanırken Batı Akdeniz kıyılarına yayıldığına dair bir veri henüz tespit edilememiştir.³³¹ Bu forma ait bazı örneklerin kulplarında yer alan ve Kıbrıs'ın hece alfabesiyle yazılmış mühürler ada amphoralarının tespitini kolaylaştırmıştır.³³² Kition'daki Hellenistik dolgu içinden bulunan birtakım örneklerin farklı kil yapısında oluşu bunların Kıbrıs'ta üretilmiş olduklarını düşündürmüştür.³³³ Bununla beraber Maresha'da gerçekleştirilen kazılarda ise Kourion tipinin alt grubu olarak görülen bazı örneklerin tespiti Kıbrıs amphoralarının genel dağılımı konusunda bilgiler vermektedir.³³⁴

Hellenistik Dönem'in başında ise Kıbrıs'ta üretim gören amphoralar içerisinde Grace tarafından tespit edilen ve Zenon arşivlerinde de "Kouriaka" olarak yer alan ince cidarlı, kırmızı kile sahip ayrı bir form karşımıza çıkmaktadır.³³⁵ Bu anlamda Kourion

³²⁸Dışardan gelen mallar büyük ticari merkezler olan Salamis ve Dreamer's koyu aracılığıyla ve daha küçük olan Kioni ve Thronoi gibi merkezler aracılığıyla Kıbrıs'a giriş yapmaktaydı. Bk. T. Bekker-Nielsen (2013). *Transport in Ancient Cyprus, The Transport Amphorae and Trade of Cypros*, (3), (Ed: M. L. Lawall and J. Lund), Aarhus University Press, 11-20, s.19.

³²⁹Şenol, 2004, **a.g.k.**, 11.

³³⁰Strabon adanın zeytinyağı, şarap üretimi ile ünlü olmasının yanısıra tahıl üretimiyle de ön plana çıktığından bahsetmektedir. Bk. Strabon, XIV.VI, 5.; Plinius (1855). *Naturalis Historia*, (Çev: J. Bostock and T. Henry) London: Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street, 14.9.

³³¹Şenol, 2004, **a.g.k.**, 11.

³³²Şenol, 2004, **a.g.k.**, 10.

³³³Şenol, 2004, **a.g.k.**, 11; Y. Calvet (1993). *Les Timbres Amphoriques, Les Niveaux Hellénistiques, Kition-Bamboula IV*, (Ed: J. F. Salles), 61-80, s.70,71, No. 96.

³³⁴D. Ariel and G. Finkielsztejn (2003). *Amphora Stamps and Imported Amphoras*, Maresha Excavations Final Report I: Subterranean Complex 21.44.70 (IAA Reports 17), (Ed: A. Kloner), Jerusalem, 137-151, s.143, Fig. Cy 1.

³³⁵Şenol, 2004, **a.g.k.**, 12; V. Grace (1979b). *Kouriaka*, Reprinted from the Studies Presented in Memory of Porphyrios Dikaos, Cyprus, s.180, Fig. 1, Pl. 28. 1-2.

amphoraları, Nea Paphos, Salamis ve Kition'da MÖ 2. yüzyıla kadar üretim görmüştür.³³⁶ Kulplarında Kıbrıs hece alfabesiyle yazılmış mühürler aracılığıyla Kıbrıs üretimi olduğu düşünülen form, dışa çekik ucu sivriltilmiş bir ağız kenarına, silindirik boyuna ve oval kesitli kulplara sahip ovoid gövdeli ve sivri dipli amphoralar gözenekli ve kırmızı taşçık katkılı bej hamurludur.³³⁷

4.4. Levant Bölgesi

Levant Bölgesi'nde üretici merkez olarak karşımıza şu an için Berytos kenti çıkmaktadır. Fenike kentlerinden biri olan Berytos, şarap ve iyi kalitedeki keten üretimi ve ticareti ile tanınmaktadır.³³⁸ Berytos'ta amphora üretimin gerçekleştiğine dair kanıt olarak Kıbrıs'ta bulunmuş olan ve dikdörtgen bir çerçeve içerisine yazılmış mührün yer aldığı bir amphora kulbu ve çeşitli amphora parçası örnekleri gösterilmektedir.³³⁹ Ayrıca yine Berytos'taki kazılarda açığa çıkarılmış sepet kulplu amphoralarda üç farklı kil örneğinin bulunması, bu amphoraların Kıbrıs dışında Levant Bölgesi'nde de üretilmiş olabileceklerini göstermektedir.³⁴⁰ Ayrıca Tel Kazel'de yine bir sepet kulplu amphorada yer alan Fenike alfabesiyle yazılmış mührün saptanması da bu görüşü desteklemektedir.³⁴¹

4.5. Mısır ve Kyrenaika Bölgesi

Mısır ve Kyrenaika Bölgesinde yer alan Kyrene, Berenike ve Euesperides'de Hellenistik Döneme ait amphora üretiminin olduğu tespit edilmiştir.

Sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle Mısır, Doğu Akdeniz ticareti içerisinde etkin rol oynamıştır.³⁴² Bu nedenle çalışma içerisinde en yoğun ve net bilgiler veren kent olarak Mısır olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır haricinde yine kıyı şeridinde yer alan bir

³³⁶Şenol, 2004, **a.g.k.**, 12; J. Lund (1993a). The Land of the Paphan Aphrodite, (2), *Studies in the Mediterranean Archaeology*, CIV, 2, s.119.

³³⁷Şenol, 2004, **a.g.k.**, 12.

³³⁸Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 147.

³³⁹Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 148.

³⁴⁰Alkaç, 2013, **a.g.k.**, 109; C. Aubert (2004). *Le Commerce Antique en Phénicie d'après les Amphores Locales et Importées de Beyrouth*, Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean, (5), (Ed: J Eiring and J. Lund), Aarhus : Aarhus University Press, 31-42, s.39.

³⁴¹Alkaç, 2013, **a.g.k.**, 109.

³⁴²Şenol, 2010, **a.g.k.**, 141.

bölge olarak karşımıza ise Kyrenaika Bölgesi çıkmaktadır. Genel olarak bölgeye ait amphora kaynaklı ürünlerin ne kadar yaygın olduğu şimdilik net olarak bilinmemektedir. Ancak çalışma içerisine dâhil edilen aşağıdaki veriler şimdilik kısmen yeterli sayılsa da diğer kentlerde bölgeye ait amphora örneklerinin ortaya çıkmasına kadar Kyrenaika Bölgesi amphoralarının hangi bölgelere ya da ne kadar uzağa ulaştığı bilinmemektedir.³⁴³

4.5.1. Mısır

J. Y. Empereur ve M. Picon 1998’de, Mariotis Gölü kıyısında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazılarda tespit etmiş oldukları atölyelerde ele geçen Mısır üretimi amphoraları AE1-AE2-AE3-AE4-AE5 şeklinde sınıflandırmış ve tarihleme kriteri olarak ise amphora mühürlerini kullanmışlardır.³⁴⁴ Bu bağlam doğrultusunda da Hellenistik Dönem’de üretilen Mısır amphoraları iki alt başlıkta incelenmektedir. Bunlar AE 1 ve AE 2 amphoralardır.³⁴⁵ Birinci grup AE1 olarak adlandırılan³⁴⁶ ve üretimi Delta bölgesinde olan amphoralardır.³⁴⁷ Form olarak Thasos amphoralarında görülen üçgen formlu dışa çekik ağız kenarları ve MÖ 4. yüzyılda görülen Khios amphoralarındaki kanonik, silindirik uzun boyunlar görülmektedir.³⁴⁸

AE 1’in bir alt başlığı olan AE 1A olarak sınıflandırılan amphoralar ise kalın, uzun boyun ve baston formu olarak üretilen kulpların, boyunun üst bölümünden başlayarak keskin profilli omuz üzerinden gövdeye birleştiği görülmektedir. Bu amphoraların büyük çoğunluğu yaklaşık 44 litrelik bir kapasiteye sahiptir. Mısır’da, Grek geleneğiyle üretilen ilk amphora formu olduğu düşünülmektedir. Bunlar, MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğinin sonlarında üretilmeye başlanmış³⁴⁹ ve MÖ 2. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır. Aynı zamanda Mısır’ın Delta Bölgesinde yer alan Mareotis Gölü’nün güneyindeki atölyelerde üretilen amphoralarda kalkerli kil kullanılmıştır. AE 1B olarak adlandırılan bir diğer alt

³⁴³Göransson, 2007, **a.g.k.**, 217.

³⁴⁴J. Y. Empereur and M. Picon (1998). Les ateliers d’amphores du lac Mariout, *BCH* 33, commerce et artisanat dans l’Alexandrie Hellénistique et Romaine, s.75,77.

³⁴⁵Şenol, 2010, **a.g.k.**, 147-149; Empereur and Picon, 1998, **a.g.k.**, 75,77. AE 1 terimi MÖ 3. yüzyılda üretilen bu amphoralar için kullanılmıştır. Bk. D. Dixneuf (2011). *Amphores égyptiennes: production, typologie, contenu et diffusion, (IIIe siècle avant J.-C.-IXe siècle après J.-C.): Les amphores hellénistiques à l’origine de la création du répertoire amphorique égyptien*, Alexandria: Centre d’Etudes Alexandrines, s.81. Ayrıca formun Rhodos, Khios ve diğer taklit örnekleri için bk. Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, Fig. 52-60.

³⁴⁶Şenol, 2010, **a.g.k.**, 147; Empereur and Picon, 1998, **a.g.k.**, 75.

³⁴⁷Şenol, 2010, **a.g.k.**, 147.

³⁴⁸Şenol, 2010, **a.g.k.**, 147,148.

³⁴⁹Şenol, 2010, **a.g.k.**, 148.

grup amphoralar ise, uç kısmı yuvarlatılmış ve dışa çekik ağız kenarına sahip, yüksek boyunlu, kalın ve uzun kulplara sahip, altı düz, konik kaidelidir. Aynı zamanda Buto'da gerçekleştirilen kazılarda AE 1 amphoralarının geç versiyonunun MÖ 2. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreği arasında üretilmiş olduğunu göstermektedir.³⁵⁰

AE 1 amphoralarının genel olarak buluntu yerleri Levant Bölgesi'nde, İsrail'in orta kıyısında yer alan Tel Mazar'da ve Anadolu'da Nagidos'a ek olarak Taşucu'nda amphora parçaları bulunmaktadır.³⁵¹

Hellenistik Dönem'de üretimi gerçekleştirilen bir diğer amphora grubu ise AE 2 amphoralarıdır.³⁵² Bu grup Mısır'ın Delta Bölgesi'nde, Batı Akdeniz kıyısı (Tel el-Haraby), Batı Deltası (Naukratis) ve Fayyoun bölgelerinde özellikle Rhodos ve Knidos amphoralarından etkilenilerek üretilmiştir.³⁵³ Aleksandria'nın güneyinde bulunan Mareotis Gölü kıyısında³⁵⁴ yer alan Naukratis'de gerçekleştirilen iki fırın kazısında bu amphoraların üretildiği tespit edilmiştir.³⁵⁵ Kom Dahab atölyesi olarak adlandırılan³⁵⁶ fırının dolgusunda yapılan kazılarda AE 2 buluntusuna rastlanmıştır³⁵⁷ ve bu fırının MÖ 2. yüzyılın sonlarında faaliyete başladığı ve MÖ 1. yüzyılın başlarında terk edildiği daha sonrasında ise seramik çöplüğü olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.³⁵⁸ Aleksandria'nın batısında Tel el-Haraby yerleşiminde ise Aleksandria'dan Marsa Matruh'a giden yolda yeni bir bağlantı için yapılan inşaat çalışmaları esnasında, 1986 yılında 2 adet fırın yapısı ortaya çıkarılmıştır.³⁵⁹ Fırında Rhodos taklidi amphoraların yanında AE 2 amphoralarının en geç versiyonlarına ait örnekler bulunmuştur.³⁶⁰ Buradaki iki fırının hemen yakınında çağdaş olmayan bir üçüncü fırın bulunmuştur. Bu fırında iki tür amphora üretimi söz konusudur. Bu iki tür A ve B olarak ayrılmaktadır. A tipi amphoralar geniş gövdeli, yuvarlak omuzlu, silindirik boyunlu ve konik bir kaideye sahip yaklaşık 92-98 cm

³⁵⁰Şenol, 2010, **a.g.k.**, 148; J. Bourriau vd. (2003). Tell el Fara'in-Buto. 8. Vorbericht, 3. Egyptian Amphorae of the 2nd-1st Century B.C. from the Excavations 1996-1999, *MDAIK*, 59, s.258, Fig. 20.1.

³⁵¹Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, 215.

³⁵²Empereur and Picon, 1998, **a.g.k.**, 77, Fig 3. Diğer örnekleri için bk. Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, Fig. 64-76.

³⁵³Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, 87.

³⁵⁴Burada üretim gören amphoralar Tebtynis Bölgesi'nde az sayıda karşımıza çıkarken, Delta bölgesi'nde yoğunlaşma görülmektedir. Bk. Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, 90.

³⁵⁵Şenol, 2010, **a.g.k.**, 149.

³⁵⁶Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, 89; Kil fırının planı için bk. W. D. E. Coulson and N. Wilkie (1986). Ptolemaic and Roman Kilns in the Western Nile Delta, *BASOR*, No. 263, 65-75 s.67, Fig. 10.

³⁵⁷Şenol, 2010, **a.g.k.**, 149; Örnek için bk. Coulson and Wilkie, 1986, **a.g.k.**, s.72, Fig. 19 ve s.73, Fig. 20.

³⁵⁸Şenol, 2010, **a.g.k.**, 149.

³⁵⁹Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, 87.

³⁶⁰Şenol, 2010, **a.g.k.**, 149.

uzunluğundaki amphoralardır. Ağız çapları 15-17 cm olan bu amphoralar genel olarak MÖ 2-1. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. B tipi amphoralar ise A'ya göre daha ince ve uzundur. B tipi amphoralar hafif şekilde kıvrık ve ortalama yükseklikleri 1. 04 m'dir. Bu tipin üretimi Ptolemaioslar Dönemi'nden başlayıp Roma Dönemi'ne kadar devam etmiştir.³⁶¹ Fayyoun Bölgesi ise özellikle Ptolemaioslar Döneminde amphora üretim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶² Fakat biz buradaki üretimi papirüsler üzerinden bilmekteyiz. Özellikle Zenon papirüslerinde MÖ 257-243 yılları arasında amphora stoklarına ilişkin veriler mevcuttur. Fayyoun, Delta'da, Memphis'de ve Herakleopolis'de bir düzine seramik atölyesi bilinmektedir.³⁶³ AE 2 olarak isimlendirilen kanonik Mısır amphoraları yeni buluntular doğrultusunda 4 alt grupta incelenmektedir.³⁶⁴

İlk olarak AE 2A olarak sınıflandırılan amphoralar, Aleksandria'da gerçekleştirilen kazılarda ele geçmiş ve MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir. Bu amphoralar yüksek bant formunda ağız kenarına, uzun ve konik bir boyuna, ovoid formlu bir gövdeyle son bulan içi dolu konik bir kaideye sahiptir.³⁶⁵ Kulpları, Rhodos amphoralarında izlenen boynun üst bölümünde keskin bir aç yaparak omuzda gövdeyle birleşen kulplar şeklindedir. Bu amphoraların Koptos'ta yapılan kazıda da MÖ 3. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen örnekleri ele geçmiştir.³⁶⁶

AE 2B grubu amphoralar ise Mısır'daki amphora üreticilerinin Grek amphoralarından etkilenmiş olduklarını gösterir niteliktedir. Keskin profilli omuza sahip, ovoid gövde yapıları Knidos amphoralarını çağrıştırmasına rağmen, kalınlaştırılmış üst bölümünde ince bir yive sahip dikdörtgen formlu ağız kenarları ise Girit amphoralarının Hellenistik Dönem'de üretilen modellerinde kullanılan dudak profilleriyle benzerlik göstermektedir.³⁶⁷ Kom el-Dahab atölyelerinde gerçekleştirilen kazılarda bulunan benzer örneklerden yola çıkarak formun Delta Bölgesinde üretilmiş olduğu görülmektedir.³⁶⁸

³⁶¹Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, 88.

³⁶²Cankardeş- Şenol, 2006, **a.g.k.**, 152; Empereur and Picon, 1998, **a.g.k.**, 75,77.

³⁶³Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, 90.

³⁶⁴Şenol, 2010, **a.g.k.**, 149.

³⁶⁵Şenol, 2010, **a.g.k.**, 149.

³⁶⁶M. Lawall (2003). Egyptian and Imported Transport Amphoras, *Journal of Roman Archaeology*, 53, Excavations at Coptos (Qift) in Upper Egypt, (1987-1992), 157-191, s.170. Tip 2 örnekleri için bk. Lawall 2003, **a.g.k.**, Fig. 3, 23-28.

³⁶⁷Şenol, 2010, **a.g.k.**, 149.

³⁶⁸Şenol, 2010, **a.g.k.**, 150.

Kom el-Dahab yani Naukratis, Aleksandria'nın 83 km güneydoğusunda yer almaktadır. 1980 yılında burada yapılan çalışmalarda D9 sondajından amphora parçaları, pişirme atıkları, fırın duvarları ve tuğla parçaları ele geçmiştir. Buradaki amphora örnekleri oval gövdeli, geniş yuvarlak omuzlu ve küçük, silindirik kaidelidir. Uzun bir boyuna sahip olan bu amphoralar yaklaşık 1.25 m yüksekliğindedir.³⁶⁹ Aleksandria kazılarında ise AE 2B amphoralarının MÖ 3. yüzyılın sonu – MÖ 2. yüzyılın ilk yarısındaki tabakalarda ele geçtiği görülmektedir.³⁷⁰

AE 2C ile adlandırılan üçüncü grup ise MÖ 2. yüzyılın ortalarında kullanılan Rhodos amphoralarından etkilenerek üretilmiştir. Kulpları keskin açılı, ovoid gövdeleriyle altı düzleştirilmiş içi dolu konik kaideli oluşları Rhodos amphoralarından etkilendiğini göstermektedir. Bu amphoralarda yüzeyin oldukça pürüzsüz olduğu görülmektedir. Bu amphoraların üretimine dair Mareotis Gölü'nün güney kıyılarında üç atölyeye ait atık tabakasının tespit edilmiş ve bu da AE 2C amphoralarının Delta Bölgesi'nde üretildiğini kanıtlamıştır.³⁷¹ Aynı zamanda içeriğinde alüvyonlu kil ve bitkisel katkı maddelerinin yoğun olarak kullanıldığı örneklerin varlığı, formun Yukarı Mısır'da da üretildiğini göstermektedir.³⁷² Mısır'da gerçekleştirilen kazılarda AE 2C formu MÖ 2. yüzyılın sonlarından MÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen kontekstlerde ele geçmiştir.³⁷³

AE 2D formu ise AE 2 grubu amphoralarının son örneklerini oluşturmaktadır.³⁷⁴ Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Mısır'da yaygın olarak kullanılan bitronkonik amphoraların formlarının öncüsü olarak da değerlendirilmiş olan bu form, Tebtynis'de bulunan örnekleri sayesinde geç örneklerinin MÖ 1. yüzyılın sonlarında ve iki farklı boyutta üretildiklerini göstermektedir. Aleksandria'da gerçekleştirilen kazılarda bulunan AE 2D amphoraları ise MÖ 1. yüzyılın üçüncü çeyreği ile Roma İmparatorluk Dönemi'nin başları arasına tarihlendirilmektedir. Form olarak yüksek boyunlu, keskin profilli omuza sahiplerdir. Boyunlarının üzerinde bulunan ve yay formu kulpları bulunmaktadır. Bu kulpların asimetrik olarak amphoraya birleştirildikleri görülmektedir.

³⁶⁹Dixneuf, 2011, **a.g.k.**, 89.

³⁷⁰Şenol, 2010, **a.g.k.**, 150.

³⁷¹Empereur and Picon, 1998, **a.g.k.**, 86.

³⁷²Şenol, 2010, **a.g.k.**, 150.

³⁷³Şenol, 2010, **a.g.k.**, 150; Aleksandria örneği için bk. A. K. Şenol (2003). *The Amphoras Handles from the Bridge Excavations, Gabbari Sector 2, Nécropolis 2*, Études Alexandrines 7, (Ed: J. Y. Empereur and M. D. Nenna), Le Caire, 191-211, s.199, Fig. 19.

³⁷⁴Şenol, 2010, **a.g.k.**, 150.

Ağız kenarlarının üst bölümlerinde bulunan ince yiv, bu grubun ayırt edici özellikleri arasında gösterilmektedir.³⁷⁵

4.5.2. Kyrenaika Bölgesi

Bölge’de amphora ve seramik üretimi için kullanılan ve Hellenistik Dönem ve Erken-Orta Roma Dönemi’ne tarihlendirilen Euesperides, Tocræ, Hadrianopolis, Ptolemais, Kambut ve Marsa Lukk’da yaklaşık 38 adet fırın tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak Apollonia’nın doğusunda yer alan üç kıyı kentinde toplam 10 adet daha fırın yer almaktadır. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde Kyrenaika Bölgesi’nde amphora ihracatının boyutu belirginlik kazanmaktadır.³⁷⁶

Ayrıca Kyrenaika amphoralarının karakteristik özelliği turuncu-kırmızı hamurludur.³⁷⁷ Yapılan araştırmalarda bölgede farklı kil tipleri olmasından dolayı bölge amphoraları bu nedenle dört gruba ayrılmıştır. Bu gruplar K. Göransson tarafından A, B, C ve D olarak adlandırılmıştır. A grubu zengin kireçli kilden, C grubu terra rossa yapıda, B grubu ise bu iki grubun karışım kilinde ve D grubu ise nadir ve yerel sebkhâ kilinden oluşmaktadır. 1999-2006 kazılarında Kyrenaika amphoralarına dair toplam 314 parça ele geçmiştir.³⁷⁸

A Grubu; Bu gruptaki amphoralar hamur katkılarında *heterotegina costata*, *nummulidae* ve diğer fosil omurgasızları³⁷⁹ barındırmaktadır. Aynı zamanda Kyreneika üretimi olan kaba kaplardaki omurgasız fosillerine, Kyrene Zeus Tapınağı’nın alınlığındaki kireçtaşı bloklarda da rastlanılmıştır. Bundan dolayı üretimlerin yerel olduğu tutarlılık göstermektedir.³⁸⁰ *Heterotegina* katkılı kil çoğunlukla Euesperides amphoralarının A Grubunun³⁸¹ bazılarında ve (Berenike) Benghazi Yerel Üretim 1 ve 2’lerde kullanılmıştır. Göransson, A grubu amphoralarının yerel üretim kanıtları

³⁷⁵Şenol, 2010, **a.g.k.**, 151.

³⁷⁶M. H. H. Abdelhamed (2018). *The Economic Condition of the Main Cyrenaican Cities (North-Eastern Libya) From The Hellenistic to the Mid-Roman Period: Textual Analysis*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, England: Leicester University, s.30, 31.

³⁷⁷Göransson, 2007, **a.g.k.**, 45.

³⁷⁸Göransson, 2007, **a.g.k.**, 46.

³⁷⁹Mc Burney ve Hey tarafından yapılan jeolojik araştırmalarda, Euesperides’in güneybatısında fosil içerikli kil yatağı tespit edilmiştir. Riley’e göre bu kil yatağı *heterotegina* içeren fosiller açısından en zengin kaynak olarak görülmektedir. Göransson, 2007, **a.g.k.**, 47.

³⁸⁰Göransson, 2007, **a.g.k.**, 46.

³⁸¹Hellenistik örnek için bk. Göransson, 2007, **a.g.k.**, Kat. No. 1., 54.

göstermekten uzak olduğunu bunun yerine bölgesel tanımlamasını kullanmanın daha doğru olduğunu söylemektedir.³⁸²

B Grubu; B grubu amphoraları, hamurlarında kırmızı kil ve terrarossa'lı marn kilden oluşmaktadır. Marn (kireçli toprak) kil içerisinde A grubundakinden daha az şekilde foraminifer ve diğer omurgasız fosilleri yer almaktadır. B grubunun ayırt edici özelliği kil yapısının ince taneli bol miktarda kuvars içermesidir.³⁸³ Yüksek demir oranından dolayı bu gruptaki amphoralar kırmızımsı renktedir. Bu gruptaki Kyrenaika üretimi amphoraların tipik olarak dış ve üst iç yüzeyleri ince astarlı, kireçli, marnlı kilden bir yüzey kaplamasına sahiptir.³⁸⁴

C Grubu; Bu gruptaki³⁸⁵ amphoraların hamur katkılarında çok ince kuvars tanecikler bol bulunmaktadır.³⁸⁶ Amphoraların yapımında tuzlu ve acı su kullanıldığı için yüzeylerde solukluk meydana gelmiştir.³⁸⁷

D Grubu; D Grubu amphoraların hamurlarında kil olarak sebkha kili tercih edilmiştir ve oldukça nadir örnekleri olup sadece iki örnekle temsil edilmektedir.³⁸⁸

Bölgedeki amphoralar form açısından ise Göransson tarafından 5 alt gruba ayrılmıştır. Bu gruplar Kyrenaika Amphora 1, 2, 3, 3-4, 4 olarak sınıflandırılmıştır.

Kyrenaika Amphora 1; Bu tipte yer alan amphoralar yuvarlatılmış kenar, oval kesitli, genelde alt kulp bitiminde bir parmak izi bulunan uzun kulplara sahiptir. Boyun kısmı genelde dikey ve silindiriktir. Bu amphoranın Kyrenaika üretimi olduğu net değildir. Euesperides'de en yaygın bulunan Kyrenaika amphorası olan bu tip Berenike Hellenistik Amphora 1'in³⁸⁹ öncüsü olarak görülmektedir. Bu tip şimdiye kadar yapılan çalışmalarda MÖ 4. yüzyıl sonundan MÖ 3. yüzyıl ortalarındaki tabakalarda tespit edildi.³⁹⁰

³⁸²Göransson, 2007, **a.g.k.**, 47.

³⁸³Göransson, 2007, **a.g.k.**, 48.

³⁸⁴Göransson, 2007, **a.g.k.**, 49.

³⁸⁵Hellenistik örnek için bk. Göransson, 2007, **a.g.k.**, Kat. No. 8., 54.

³⁸⁶Göransson, 2007, **a.g.k.**, 49.

³⁸⁷Göransson, 2007, **a.g.k.**, 49.

³⁸⁸Göransson, 2007, **a.g.k.**, 50.

³⁸⁹Örnekleri için bk. Göransson, 2007, **a.g.k.**, Kat. No. 13,14., 58.

³⁹⁰Göransson, 2007, **a.g.k.**, 51.

Kyrenaika Amphora 2; Bu grupta³⁹¹ yer alan amphoralar 14 parça ile temsil edilmekte ve az sayıda parçadan çıkarılan profil, hafif çıkıntılı bir ağız kenarı özelliği göstermektedir. Ağız kenarı ve kulpları bakımından Berenike Hellenistik Amphora 2'ye benzemektedir.³⁹²

Kyrenaika Amphora 3; Kyrenaika Amphora 3'ler sarkık, çıkıntılı bir ağız kenarına sahip ve üst boyun ve kenar birleşimi bariz bir basamakla karakterize edilmektedir. Bölgedeki en yaygın 3. Kyrenaika amphora grubunu oluşturmaktadır. Bu amphoraların Euesperides'de üretilip, Sabratha'ya ihraç edildiği düşünülmektedir.³⁹³

Kyrenaika Amphora 3-4; Bu gruptaki³⁹⁴ örnekler hem Kyrenaika 3 hem de Kyrenaika 4 özellikleri gösterdikleri için bir ara form gösterirken tek başlarına homojen bir grup oluşturmamaktadır.³⁹⁵

Kyrenaika Amphora 4; Bu gruptaki amphoralar dışa dönük, çıkıntılı, üçgen bir ağız kenarıyla karakterize edilmektedir. Boyunları silindirik, uzun kulplu ve kulpları oval ve incedir. Euesperides'deki en yaygın 2. Kyrenaika amphora türünü oluşturmaktadır. Bu amphoralar form açısından Greko-İtalik amphoralara oldukça benzemektedir. Bu benzerlik Kyrenaika'da üretilen Greko-İtalik amphoraların Kyrenaika taklitlerini oluşturabilir.³⁹⁶

4.5.2.1. Kyrene

Kyrenaika Bölgesi kentlerinden olan Kyrene'de bulunan ve ticaretin önemli malzemesi olan *silphium* bitkisinin sap ve köklerinden ele edilen suyun tıpta kullanılması nedeniyle ticarete aktif bir şekilde yer almış ve bu bitkinin taşınmasında olasılıkla amphoralar kullanılmıştır.³⁹⁷ Ancak kent bazında baktığımızda Hellenistik Dönem'de üretilen amphoraların formlarına yönelik net bir şey söylemek şimdilik oldukça zordur.³⁹⁸

³⁹¹Hellenistik örnekler için bk. Göransson, 2007, **a.g.k.**, Kat. No. 11, 12, 15., 58.

³⁹²Göransson, 2007, **a.g.k.**, 57.

³⁹³Göransson, 2007, **a.g.k.**, 60.

³⁹⁴Hellenistik örnekler için bk. Göransson, 2007, **a.g.k.**, Kat. No. 39., 64.

³⁹⁵Göransson, 2007, **a.g.k.**, 63.

³⁹⁶Göransson, 2007, **a.g.k.**, 65.

³⁹⁷Cankardeş -Şenol, 2006, **a.g.k.**, 154.

³⁹⁸Cankardeş -Şenol, 2006, **a.g.k.**, 154.

4.5.2.2. *Euesperides*

Kyrenaika Bölgesi kentlerinden olan Euesperides’de kazı çalışmaları 1999 yılında başlamıştır. Bu çalışmalar esnasında kentte Geç Klasik Dönem ev ve sokaklarından, Hellenistik yerleşimden seramik parçalar ele geçmiştir.³⁹⁹

Euesperides’in amphora buluntularının hem Kyrenaika Bölgesindeki dağılımı hem de diğer Yunan şehirlerine dağılımının anlaşılması için daha kapsamlı yüzey araştırması ve arkeolojik kazıların yapılması gerekmektedir. Kyrenaika Bölgesi içerisinde yer alan Kyrene, Apollonia, Taucheira ve Ptolemaios gibi daha iyi çalışmalar yapılmış kentlerde bile amphoralar hakkında çok az bilgi bulunmaktadır.⁴⁰⁰ Ancak mevcut kazılardan elde edilen en erken seramik buluntuları MÖ 7. yüzyılın son çeyreği ve 6. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır.⁴⁰¹

Euesperides’de tespit edilen amphoraların büyük kısmı Klasik ve Hellenistik Dönem’e tarihlendirilmiştir.⁴⁰² Kentte Mende, Thasos, Kos, Samos amphoraları haricinde Sicilya ya da Güney İtalya’nın başka bölgesinden gelen Greko-İtalik amphoralar ve bunlara ek olarak Tripolitania, Tunus ve Cebelitarık boğazından amphoralar da ele geçmiştir.⁴⁰³ Seramik sınıfları üzerinde yapılan araştırmalar, Euesperides’deki kaliteli kapların yaklaşık %90’ının ve kaba kapların yaklaşık %35’inin ithal edildiğini ortaya koymaktadır.⁴⁰⁴ Euesperides’in yerel kili yeşilimsi renkte ve kalkerlidir. İthal amphoralardan rengiyle ayırt edilebilen yerel üretim amphora örnekleri ise oldukça azdır.⁴⁰⁵

4.5.2.3. *Berenike*

Kyrenaika Bölgesi kentlerinden olan Berenike, Hellenistik Dönem’de hem doğu hem de Batı Akdeniz için önemli bir amphora üretim merkezi olmuştur.⁴⁰⁶ Üretilen amphoralar Doğu Akdeniz’de üretilen amphoraların yaklaşık %4’ünü oluşturmaktadır.⁴⁰⁷ Aynı zamanda kentte ele geçen ve Hellenistik Döneme tarihlenen mühürlü amphoraların

³⁹⁹K. Göransson (2005). The transport amphorae from Euesperides (Benghazi), Libya. Patterns of trade 400-250 BC., *AIAC News*, 41, 14-15, s.14.

⁴⁰⁰Göransson, 2007, **a.g.k.**, 217.

⁴⁰¹Göransson, 2005, **a.g.k.**, 14.

⁴⁰²Göransson, 2004, **a.g.k.**, 138.

⁴⁰³Göransson, 2004, **a.g.k.**, 138.

⁴⁰⁴Göransson, 2005, **a.g.k.**, 14.

⁴⁰⁵Göransson, 2004, **a.g.k.**, 139.

⁴⁰⁶Riley, 1979, **a.g.k.**, 113.

⁴⁰⁷Riley, 1979, **a.g.k.**, 113.

yerel üretim oldukları görülmüştür.⁴⁰⁸ Kentte yerel üretim MS 1. yüzyılın başlarında çarpıcı bir şekilde düşüş göstermekle birlikte Batı Akdeniz'den yapılan ithalatın ise MÖ 1. yüzyıl ortalarından sonra artış göstermiş olabileceği düşünülmektedir.⁴⁰⁹ Berenike'deki, *silphium* bitkisi, şarap, zeytinyağı ve hurma taşımada kullanılan amphoralar, kentteki örneklerin tamamının %20 sini oluşturmaktadır.⁴¹⁰ Bu amphoralar MÖ 3. yüzyıldan, İmparator Augustus Dönemi'ne kadar üretilmiştir.⁴¹¹ Burada yer alan Hellenistik Amphora 1 grubundaki amphoralar, yerel üretim olup yuvarlatılmış ağız kenarına, hafif şişkin boyuna, oval kesitli ve ağız kenarından başlayıp omza kadar inen kulplara ve oval bir gövdeye sahiplerdir.⁴¹²

⁴⁰⁸Cankardeş- Şenol, 2006, **a.g.k.**, 154.

⁴⁰⁹Riley, 1979, **a.g.k.**, 113.

⁴¹⁰Riley, 1979, **a.g.k.**, 119.

⁴¹¹Cankardeş-Şenol, 2006, **a.g.k.**, 155.

⁴¹²Riley, 1979, **a.g.k.**, 122

5. DOĞU AKDENİZ LİMANLARINDA HELLENİSTİK DÖNEM AMPHORALARININ DAĞILIMI

Antik Dönem’de özellikle Uluburun ve Gelidonya batıklarının bize sunmuş olduğu veriler sayesinde Tunç Çağı’ndan itibaren metal, cam, seramik, değerli madenler gibi birçok malzemenin bölgeler, hatta kıtalar arasında gemiler aracılığıyla taşınmış olduğu bilinmektedir. Bu taşımının sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için ticari gemilerin öncelikli olarak kaliteli malzemelerden inşa edilmesi, gemilerin uygun mevsimlerde denize açılması ve rüzgâr gibi doğal unsurları da hesaba katarak rota tayini yapıp sistematik bir şekilde ticareti gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Aynı zamanda MÖ 8. yüzyılda yaşamış Hesiodos, bizlere deniz ticareti ve gemiler hakkında bilgiler sunmaktadır.⁴¹³ Deniz yolu, kara yoluna oranla daha hızlıdır ve kapasitesi yüksektir. Ayrıca ekonomik olması da çok daha sık tercih edilmesine neden olmuştur. Bu anlamda hem rotadan ayrılmamak hem de taşınan malları güvenli bir şekilde yerine ulaştırmak için genel anlamda kıyı şeridi takip edilerek bir yerden bir yere ulaşım sağlanmıştır. Bu duruma örnek olarak MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan Polybios, *Historia*’sında Roma-Kartaca mücadelelerini detaylı bir şekilde anlatırken Sicilya üzerinden Afrika’ya geçen iki Romalı konsülün kıyı şeridini takip ederek yol aldıklarını bildirmiştir.⁴¹⁴

Akdeniz coğrafyası üzerine çalışmaları bulunan F. Braudel, bir geminin doğudan yola çıkarak Batı Akdeniz’e ulaşmak için kabaca üç ana rotayı takip etmesi gerektiğini aktarmaktadır. Bunlardan ilki kuzey sahillerini takip ederek Yunanistan ve Yunan adalarına uğrayıp Korfu’ya kadar çıkan yoldur. Eğer rüzgâr elverişli ise İtalya kıyısı boyunca ilerleyerek Messina Boğazı’na kadar gidileceğini bildirmektedir hatta ilk Yunan denizciliğinde son nokta olan bu durak kendinden önceki Girit ve Mykenai gemicileri içinde geçerli olmuştur. Buradan sonra başlayan Tyrrhenoi Denizi bir kavşak noktası olmuş ve Yunan gemileri buradan geçerek batıya ulaşmıştır. İkinci yol ise güney yoludur. Mısır’dan, Libya’ya ve Mağrib’e kadar Afrika sahillerini takip ederek Herakles sütunları

⁴¹³Denize ne zaman ineceğini iyi bil, küçük gemileri öv! Ama mallarını mümkün olduğunca büyük gemilere koy. Malın çok olursa kârın ’da çok olur. Tabiki ters rüzgarlar esmezse. Bk. Hesiodos, 645. Bütün rüzgârlar arttığında deniz şarap küpleri gibi olur o zaman tarlada çalışma zamanıdır, gemiler denize inemez. Gemini kıyıya çekip, etrafına taşlar koy. Islak nefesli rüzgarlardan anca böyle korursun onları. Bk. Hesiodos, 625. Ayrıca ilk baharın deniz için uygun bir zaman olduğunu vurgulamaktadır. Bk. Hesiodos, 685.

⁴¹⁴Polybios (2022). *Historia*, Akdeniz Dünyası ve Roma’nın Yükselişi I ve II. Kitap, (Çev: O. Yarlığaş), İstanbul: Alfa Yayınları, I, s.39.

boğazından çıkılan yoldur. Fenikeliler, bu güzergâh üzerinde Nil Deltası'ndaki kentler gibi dost topraklardaki bölgelere ya da Kyrenaika sahillerinde veya Mağrib sahillerinde kendi ticari limanlarına sahiplerdir. Yerleşmek için ise genelde sahile yakın adaları ya da iki komşu lagünün ortasında yer alan Byrsa tepesi üzerindeki Kartaca gibi savunması kolay bir bölgeyi seçmişlerdir. Üçüncü yol ise, adalar zincirinden destek alınarak denizin orta kısmından ilerlemek olmuştur. Bu adalar, Kıbrıs, Girit, Malta, Sicilya, Sardunya ve Balear adalarıdır.⁴¹⁵

Aynı zamanda yine Doğu Akdeniz deniz ticareti içerisinde yer alan başlıca limanlar ve Ege-Akdeniz arasındaki ana ticaret rotaları olarak görülen bölgeler şu şekildedir: Batı Akdeniz-Ege kıyılarında seyreden gemilerin başlıca uğrak noktası olan Ephesos, Miletos, Girit, Rhodos, Kıbrıs, Piraeus, Korkyra, Tarentum, Sicilya, Ostia, Kartaca ve Leptis Magna limanları önemli geçiş rotalarıdır.⁴¹⁶ Doğu Akdeniz-Ege kıyıları hattında ise Sidon, Tyre, Aleksandria limanları öncülüğünde Güney Anadolu'dan, Ege'ye yol alacak gemiler öncelikle Pamphylia Bölgesi'nde Side, Attaleia, Phaselis olmak üzere Knidos, Girit, Rhodos, Ege'de ise Ephesos ve Miletos limanlarına uğramaları mümkün olmuştur. Ege-Akdeniz güney kıyı şeridinde ise Kıbrıs, Ephesos, Aleksandria, Yunanistan'da Korint limanı örnek gösterilebilir. Yakın Doğu'dan, Batı Akdeniz bölgesine ulaşım sağlayan güney rotada ise Kıbrıs ve Mısır limanları aracılığıyla Kartaca limanına ulaşım sağlanabilmiştir.⁴¹⁷

Doğu Akdeniz merkezlerine genel anlamda baktığımız zaman özellikle Hellenistik Dönem içerisinde deniz üzerinden oldukça yoğun ticari bir trafiğin yaşandığını söyleyebiliriz. Bu ticari trafik çoğunlukla dönem içerisinde öne çıkan merkezler ve onların deniz yolu üzerinde bağlantı sağlamış oldukları diğer merkezler aracılığıyla ilerlemiştir. Yukarıdaki rotalar olasılıkla her dönem için kullanılan ve zaman içerisinde pek bir değişikliğe uğramayan güzergâhlar olarak düşünülebilir. Doğu Akdeniz'de ticari hareketliliğin bir getirisi olarak kentlerde yapılan kazılar, Akdeniz sınırlarında gerçekleştirilen sualtı araştırmaları, ana merkezlerdeki yüzey araştırmaları

⁴¹⁵Braudel, 2007, **a.g.k.**, 236.

⁴¹⁶Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 64; D. J. Blackmann (1982a). Ancient Harbours in the Mediterranean II, *International Journal of Nautical Archeology and Underwater Exploration*, 11.3, s.185-208.

⁴¹⁷Tufanoğlu, 2017, **a.g.k.**, 64; D. J. Blackmann (1982b). Ancient Harbours in the Mediterranean I, *International Journal of Nautical Archeology and Underwater Exploration*, 11.2, s.79-94.

sayesinde ele geçen ticari amphoralar hem rota tespiti hem de merkezler arasındaki olası ticareti destekleyen önemli buluntular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma içerisinde önceki konuda yer alan ticari merkez sıralaması göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmıştır. Bu merkezlerde yer alan kentlerin amphora örneklerinin yanısıra amphora üretimi olmayan buluntu açısından veri sunan diğer Doğu Akdeniz merkezleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

5.1. Amphoraların Bölgesel Dağılımı

5.1.1. Güneybatı Anadolu Grubu (Ege) Buluntuları

Güneybatı Anadolu bölgeleri çerçevesinde sırasıyla Girit, Kos, ve Rhodos adaları ayrıntılı bir biçimde ele alınmışlardır. İlk olarak birçok kent ve adayla bağlantılı bir coğrafi konumda bulunan Girit, Kos ve Rhodos'da yapılan kazı ve yüzey araştırmalarından elde edilen verilerle ticari amphora buluntuları öncülüğünde Doğu Akdeniz ticareti içerisindeki konumu açıklanmaya çalışılmıştır.

Girit Adası; Girit genelinde yapılan kazı ve yüzey araştırmaları değerlendirildiğinde, adada amphora buluntusu açısından yedi kent ön plana çıkmıştır. Bu kentler batıdan doğuya Phalasarna, Loutra, Mochlos, Pyrgos-Myrtos, Knossos, Trypetos ve Keratokampos'tur. İlk olarak Phalasarna kenti buluntularına baktığımız zaman 1986-1987 yılında kent limanında 2x2 m boyutlarındaki açmanın üst tabakalarından Kos amphora kulbu ele geçmiştir.⁴¹⁸ Ayrıca Doğu Girit'de yer alan Loutra kentinde ise Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen 1 adet Rhodos amphora kulbu tespit edilmiştir.⁴¹⁹ Mochlos ve Pyrgos- Myrtos kent kazılarında ise Kos taklidi ve Rhodos amphoraları ele geçmiştir.⁴²⁰ Bir diğer kent olan Knossos'ta⁴²¹ Rhodos amphora örneklerinin birkaç mühürlü kulp örneği görülmektedir.⁴²² Phalasarna, Loutra, Mochlos

⁴¹⁸E. Hadjidaki (1988). Preliminary Report of Excavations at the Harbor of Phalasarna in West Crete, *AJA* 92, s.475.

⁴¹⁹Tsatsaki and Nodarou, 2014, **a.g.k.**, 295, Fig. 19, 20.

⁴²⁰Vogeikoff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 427.

⁴²¹Kentte, yerel üretim için tercih edilen en önemli örnek Rhodos ve Kos takliti amphoralardır. Bk. Eiring, Claude-Boileau and Whitbread, 2002, **a.g.k.**, 62.

⁴²²Eiring, Claude-Boileau and Whitbread, 2002, **a.g.k.**, 61.

ve Pyrgos- Myrtos ve Knossos'da ele geçen amphora örneklerinin tamamı MÖ 2-1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁴²³

Trypetos ve Keratokampos'da yapılan çalışmalarda oldukça fazla ele geçen ithal amphoralar ise bu iki kentin Rhodos ve Kos adaları ile Knidos'da başlayan ve Mısır'da sona eren bir deniz rotası üzerinde yer aldığını kanıtlar niteliktedir.⁴²⁴ 1987'de Trypetos kenti E kompleksinde yapılan çalışmalarda 3 adet mühürsüz Kos, 1 adet Knidos, 1 adet Rhodos ve 1 adet Korinth amphora örneği ele geçmiştir. Bu amphoralar Atina agorasındaki benzer örneklerden yola çıkarak MÖ Geç 3. yüzyıl- Erken 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁴²⁵

Ayrıca adada, Hellenistik Dönem'e ait çok sayıda amphora mührü tespit edilmiştir. Bu mühürler arasında Rhodos, Thasos, Korinth, Knidos, Samos, Mende ve Peparethos gibi birçok merkez yer almaktadır.⁴²⁶

Kos Adası; 2001 yılında V. Georgopoulou Karadamaina'da ve 2007'de V. Kilikoglou ve ekibi tarafından Kos'un güney doğusunda yer alan Halasarna'da kazı çalışmaları yapılmış ve Kos amphorasına dair yerel örnekler tespit edilmiştir.⁴²⁷ Kişilerin yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde adada diğer merkezlere ait amphora buluntularının ele alınmamış olduğu görülmüştür ve genelde yerel üretim amphoralar üzerinde durulmuştur. Ancak genel olarak Kos amphoraları ise Hellenistik Dönem içerisinde yaygın bir dağılım alanına sahiptir. Kentin amphoraları Yunanistan, Mısır ve Karadeniz'e kadar ulaşmıştır. Hatta Karadeniz'de yaklaşık 500 adet Kos amphorası tespit edilmiştir⁴²⁸ ve diğer bölgelerde de sayısal olarak azınlıkta değildir.

Rhodos Adası; Antik dönemde amphoraları oldukça popüler olan Rhodos'un mühürlü amphora kulpları sadece Akdeniz ve Karadeniz'de değil aynı zamanda Babil'de,

⁴²³Phalasarna için bk. Hadjidaki, 1988, **a.g.k.**, 475; Loutra için bk. Tsatsaki- Nodarou, 2014, **a.g.k.**, 295, Fig. 19, 20; Mochlos ve Pyrgos- Myrtos için bk. Vogeikoff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 427; Knossos için bk. Eiring, Claude-Boileau and Whitbread, 2002, **a.g.k.**, 61, 62.

⁴²⁴Vogeikoff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 427.

⁴²⁵Vogeikoff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 425.

⁴²⁶A. Chaniotis (2005). *Inscribed Instrumenta Domestica And The Economy Of Hellenistic And Roman Crete, Making, Moving, and Managing*, The New World of Ancient Economies, (Ed: H. Archibald, J. K. Davies and V. Gabrielsen), Oxford, 92-116, s.97.

⁴²⁷Hein, 2008, **a.g.k.**, 1049, 1050.

⁴²⁸Sauer, 2021, **a.g.k.**, 132.

Hindistan coğrafyasında ve Basra Körfezi'nde de ele geçmiştir. Bunun yanısıra Karia Yarımadası'nda yapılan çalışmalarda Rhodos amphoralarının üretildiği tespit edilmiştir.⁴²⁹

1960-2004 yılları arasında yapılan çalışmalarda ada içerisinde yer alan çeşitli alanlarda ithal amphoralar tespit edilmiştir. Bu amphoralara genel olarak baktığımızda adanın Knidos, Kuzey İonia, Sinope, Thasos, Samos, Khios ve Kos bölgelerinden ithal ettiğini anlamaktayız. Bu anlamda ada içerisindeki Pipinou A'dan Knidos, Atsidi'den Kuzey İonia, Nerea Technical School'dan Sinope ve Thasos, Baltzi'den Samos ve Knidos, Avgoustaki'den Thasos, Skordou'dan Knidos ve Thasos, Kakou'dan Khios, Knidos, Kos ve son olarak Papadimitriou'dan Knidos amphoraları ele geçmiştir.⁴³⁰ Rhodos amphoralarının Doğu Akdeniz bölgesi özelinde dağılımına baktığımızda ise birçok kente karşımıza çıkmaktadır. Hatta ada amphoraları en kuzeyde Karadeniz bölgesine kadar ulaşmıştır.

Genel olarak topladığımızda J. Lund'un, V. Grace'in 1950 yılı, Z. Sztetyllo'nun 1976 yılı ve Y. Calvet'in 1972, 1978 yılı yayınlarından yola çıkarak Rhodos amphoralarının Doğu Akdeniz'deki kronolojik dağılımına yönelik yapılan çalışmalarda, Salamis'de Rhodos amphoralarının MÖ 200-180 yılları, Jerusalem'de MÖ 180-160 yılları, Aleksandria'da MÖ 140-120 yılları, Tarsus'ta MÖ 180-160 yılları, Nea Paphos'da MÖ 180-160 yılları ve Kition'da MÖ 200-180 yılları arasında yoğun olduğu görülmektedir.⁴³¹ Aynı zamanda son yapılan çalışmalarda bu zamana kadar Aleksandria'da kabaca 100.000 adet, Karadeniz'de 10.000 adet, Olbia'da 4.482 adet, Tanais'de 1.221 adet, Tyras'da 896 adet Rhodos amphorası tespit edilmiştir. Levant Bölgesi'nde bulunan Samaria'da 2.000 adet, Kıbrıs-Nea Paphos'da 2.895 adet Rhodos amphorası ele geçmiştir.⁴³²

⁴²⁹Held ve Şenol, 2010, **a.g.k.**, 179,180.

⁴³⁰Ch. Palamida vd., (2016). *The Emergence of Hellenistic Transport Amphoras: the example of Rhodes, Traditions And Innovationstracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods*, (Ed. S. Japp- P. Kögler), Wien: IARPotHP e.V, s.138, Tab. 1.

⁴³¹J. Lund (1993b). Rhodian Amphorae As Evidence For The Relations Between Late Punic Carthage and Rhodes, *Acta Hyperborea* (5), 359-375. 365-367, Fig. 3-12.

⁴³²Sauer, 2021, **a.g.k.**, 131.

5.1.2. Güney Anadolu Kıyıları Buluntuları

Güney Anadolu kıyılarına baktığımızda öncelikle Lykia Bölgesi, ele geçen ticari amphoralar temelinde MÖ 3. yüzyılda Rhodos, Kos, Knidos ve Khios gibi kentlerin önemli pazarlarından biri olmuştur. MÖ 2. yüzyıl ile birlikte ise bölge ithalatı adalar yerine Batı Anadolu odaklı gerçekleşmiştir.⁴³³

5.1.2.1. Lykia Bölgesi

Lykia Bölgesi içerisinde ticareti ile ön plana çıkan ve birçok kentle yakından ticari ilişki kurduğu eldeki verilerle tespit edilen Patara kenti oldukça önemlidir. Bu kent haricinde Doğu Akdeniz ticareti içerisinde Hellenistik Dönem amphora verisi sunan diğer bölgeler Letoon, Kekova Adası ve Phaselis'tir.

Patara Kenti; Patara kentinde 1989-2010 yılları arasında yapılan kazılarda Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemlere tarihlendirilen yaklaşık 330 adet amphora parçası tespit edilmiştir. E. Dündar'ın Patara seramikleri üzerine yaptığı doktora tezi çalışması içerisinde Rhodos ürünleri %12, Rhodos Peraiası %5, Kos Adası %5, Lykia ürünleri %7, Kıbrıs ürünleri %4 oranında görülmektedir.⁴³⁴ Hellenistik Dönem içerisinde Patara kentindeki amphora çeşitliliği dönemin öne çıkan bir özelliği olan ticari hareketlilik sayesinde artış göstermiştir. Kentteki buluntu çoğunluğunu %22 ile Rhodos ürünleri oluşturmaktadır. Rhodos adasının, Hellenistik Dönem içerisindeki konumu ve ticaretteki yeri şarap üretimi sayesinde.⁴³⁵ Bunun sonucu olarak Rhodos ürünleri başta olmak üzere Knidos ve Kıbrıs ürünleri Hellenistik Dönem itibariyle kentte görülmeye başlamıştır. Bunun haricinde Nikandros grubu (Ephesos) da Hellenistik Dönem'den itibaren kentte görülmeye başlamıştır. Ayrıca Rhodos Peraiası ve Kos amphoraları da

⁴³³E. Dündar (2022). *Likya'da Seramik: Üretim ve Ticarete Genel Bir Bakış, Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, (Ed: H. Işkan ve E. Dündar), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 280-293, s.289.

⁴³⁴Dündar, 2012, **a.g.k.**, 91; E. Dündar'ın çalışmasına göre ayrıca çalışmamız içerisinde değerlendirmeye alınmayan kentlerin amphora dağılımı ise şöyledir; Khios ürünleri %19, Ege Mantar ağzılıları %11, Thasos %6, Knidos %5, Mende ve Nikandros Grubu %3, Lesbos, Samos, Klazomenai ve Korinth ürünleri ise %2 oranında karşımıza çıkmaktadır. Bk. Dündar, 2012, **a.g.k.**, 91.

⁴³⁵Dündar, 2012, **a.g.k.**, 91. Diğer oranların sırası için bk. Dipnot 452.

yoğunluk açısından ikinci sırayı oluşturmaktadır. Kentin Hellenistik Dönem'deki ticari bağlantısının daha çok Anadolu'nun güneybatısı ile gerçekleştiği görülmektedir.⁴³⁶

Patara Tepecik yerleşiminde 2003 yılında başlayan çalışmalarda ve sonraki yıllarda gerçekleştirilen kazılarda birçok yapı kompleksinden buluntular ele geçmiştir.⁴³⁷ Bu çalışmalarda Tepecik Nekropolünde 3.000 adet seramik parçası tespit edilmiştir. Seramik parçaları kabaca MÖ 5-3. yüzyıl tarih aralığına verilmektedir. Bu anlamda özellikle Hellenistik Dönem'e tarihlendilmesi yapılan amphora parçalarının MÖ 4. yüzyıla ait Rhodos, Knidos, Samos ve Lesbos adasına ait örnekler olduğu görülmüştür. Aynı zamanda MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlenen parçalar ise Knidos ve Kıbrıs amphora örneklerdir.⁴³⁸

Patara Tepecik yerleşiminde 2018 yılında, H-18 no.lu açmada yapılan çalışmalarda ise Rhodos mühürlü amphora kulpları tespit edilmiş ve mühürlerde yer alan eponymlerden yola çıkarak amphora MÖ 270-250 yıllarına tarihlendirilmiştir.⁴³⁹ Patara'da yine aynı yıl yapılan çalışmalarda Tepecik mevkiinde yine H-18 no.lu açmada Geç Antik Dönem'e ait kulede yer alan erken dönem mekânlar tespit edilmiştir. Kulenin kuzeyinde yer alan bir konut ve bu konutun zemininde Rhodos Peraiası üretimi bant ağızlı amphora örneği ele geçmiştir.⁴⁴⁰

Patara'da 2011 yılında yapılan meclis binası çalışmalarında ise MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen ve amphora üreticisi olan Rhodon II'ye ait bir amphora kulbu ve MÖ Erken 1. yüzyıla tarihlendirilen Kos amphorasına ait bir dip parçası bulunmuştur.⁴⁴¹

Kentte bugüne kadar hem parça hem de mühürlü kulplar olarak yaklaşık 1200 örnek tespit edilmiştir.⁴⁴² Yapılan analizlerde Rhodos amphoraları,⁴⁴³ Hellenistik Dönem'de en büyük ithalat grubunu oluşturmaktadır. Patara ile Rhodos arasındaki ticari

⁴³⁶Dündar, 2012, **a.g.k.**, 93.

⁴³⁷G. Işın (2010). The building complex on the Tepecik acropolis at Patara, *Anatolian Studies*, 60, 93-104.

⁴³⁸Işın, 2010, **a.g.k.**, 94-96.

⁴³⁹E. Dündar ve D. S. Lenger (2022). A Ptolemaic Hoard from Patara, *AJA*, 126, (2), 201-217, s.206.

⁴⁴⁰H. Işkan Işık (2020). Patara 2018 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), 395-416, s.400.

⁴⁴¹H. Işkan (2013). Patara 2011 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (3), 171-188, s.178.

⁴⁴²Kentte Hellenistik Dönem'de amphora çeşitliliğinde ve sayısında büyük bir artış görülmektedir. Kentte ticari faaliyetlerin bir sonucu olarak Thasos, Kos, Khios, Kıbrıs, Mende, Nicandros Grubu, Lesbos ve Korinth amphoraları da bulunmaktadır. Bk. Dündar, 2017, **a.g.k.**, 426.

⁴⁴³MÖ 4. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıl başlarına kadar kentteki en yoğun ithal amphora grubu Rhodos amphoralarıdır. Bunun en önemli sebebi adanın kente yakın oluşu ve Hellenistik Dönem'deki ticari faaliyetler. Bk. Dündar, 2017, **a.g.k.**, 427.

ilişki amphoralar sayesinde izlenebilmektedir ve her iki kent arasındaki yoğun ticari ilişkinin MÖ 3-2. yüzyıllar olduğu karşımıza çıkmaktadır. Zamanla Knidos'un deniz ticaretinin artması ile Patara'da, MÖ 1. yüzyılda Rhodos amphoralarında düşüş görülürken Knidos amphoraları artış göstermiştir.⁴⁴⁴

Patara'da özellikle Klasik Dönem'den, Hellenistik Dönem'e geçiş aşamasında amphoraların sayısında ve form çeşitlerinde artış görülmüştür. Bu artış MÖ 3. yüzyılda da devam etmiştir. Özellikle Ptolemaios hâkimiyeti altındayken Rhodos, Knidos ve Nikandros grubu amphoralar artış göstermiştir. MÖ 2. yüzyıldan itibaren ise bölgedeki seramik formlarının değişim gösterdiği ve ithalatın yavaş yavaş Batı Anadolu'ya kaydığı belirlenmiştir.⁴⁴⁵

Letoon Kenti; Letoon kentindeki 2006 yılı kazı çalışmalarında Rhodos amphorasına ait olduğu düşünülen ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen 3 adet kulp parçası ele geçmiştir. İlk örnek olan kulp üzerinde yer alan gül motifli mühür, parçanın Rhodos adasına ait olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁶ Üzerinde gül motifi bulunan Rhodos amphora örneklerine Rhodos Peraiası, Atina Müzesi, Atina Stoası, Nagidos, Tatarlı Höyük ve Patara gibi kentlerde de görülmesi parçanın MÖ 2.yüzyıla tarihlendirilmesine imkân sağlamıştır.⁴⁴⁷ İkinci örnek ise yine bir kulp parçası olup dikdörtgen formlu bir mühür ve üzerindeki bir sıra yazıt ile temsil edilmektedir.⁴⁴⁸ Parça aynı şekilde benzer örneklerinin Patara kentinde ele geçmiş olmasından dolayı MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Üçüncü örnek de aynı şekilde Rhodos amphorasına ait olduğu düşünülen bir kulp parçasıdır. Kulp kesitlerinden ve formundan yola çıkarak bu örnek yine MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴İşkan vd., 2016, **a.g.k.**, 98.

⁴⁴⁵İşkan vd., 2016, **a.g.k.**, 97.

⁴⁴⁶Rhodos amphoraları Hellenistik Dönem boyunca çoğunlukla gül motifli mühürler ile temsil edilmiştir. Bk. B. Özdilek (2019). Letoon Teras Kazılarında Ele Geçen Amphoralar Işığında Akdeniz Ticareti, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemine*, (Ed: O. Dumankaya), 349- 386, s.364. Ayrıca 1891 yılında yayınlanan ve Kıbrıs, Chrysochou kentinde gerçekleştirilen kazılarda mezar 73'ten ele geçen amphora kulbu üzerinde Rhodos gülünü çevreleyen dört yazıt ele geçmiştir. Bk. J. Arthur and R. Munro (1891). Excavations in Cyprus. Third Season's Work-Polis tes Chrysochou, *The Journal of Hellenic Studies*, 12, 298-333, s.326.

⁴⁴⁷Özdilek, 2019, **a.g.k.**, 353.

⁴⁴⁸Özdilek, 2019, **a.g.k.**, 353.

⁴⁴⁹Özdilek, 2019, **a.g.k.**, 354.

2016 yılında gerçekleştirilen teras duvarı-sunu alanı-Geç Antik Dönem mekânları ve taş ocağı kazılarında ise aynı şekilde Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Rhodos amphorasına ait olduğu düşünülen 2 adet kulp parçası daha ele geçmiştir. Her iki örneğinde Patara kentinde ele geçen örneklerle benzerlik göstermesi bu örneklerin MÖ 2. yüzyıla tarihlenmesine olanak sağlamıştır.⁴⁵⁰ Bir başka alanda yapılan çalışmalarda ise bu kez Rhodos amphorasına ait olabilecek 1 adet ağız parçası ele geçmiştir. Parçanın, Rhodos tarafından MÖ 3. yüzyıldan itibaren üretilmiş kanonik formlu amphoralara ait olabileceği düşünülmüştür. Benzer örneklerinin Nagidos ve Patara kentlerinde ele geçmesinden dolayı bu parça MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmiştir. Aynı alandaki çalışmalarda ele geçen bir diğer kulp parçası ise Geç Rhodos amphorasına aittir. Bu örneğin benzer örnekleri Aleksandria'da, Taşucu Müzesi'nde, Knidos'ta ve Atina Agorası'nda tespit edilmiştir. Bu örneğin tarihlemesi ise MÖ 1. yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Aynı alan kazısından bu kez 4 adet dip parçası ele geçmiştir. Benzerleri Patara, Kaunos ve Nagidos'tan gelmesinden dolayı MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁴⁵¹

2016 yılında gerçekleştirilen teras duvarı-sunu alanı- Geç Antik Dönem mekânları ve taş ocağı alan kazılarında ele geçen Kos amphoralarına ait olabilecek bir dip kısmı ele geçmiştir. Benzer örneklerin Kekova, Patara, Kaunos kentleri Bodrum ve Marmaris Müzesinde ele geçmesi parçanın MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmesine imkân sağlamıştır.⁴⁵²

2017 yılı teras duvarı kazılarında Geç Antik Dönem yeme içme mekânlarında tespit edilen 6 adet amphora parçasından 2'si Rhodos örneğidir. Her iki örnek de kulp parçasıdır. Birinin üzerinde yuvarlak formlu gül motifli mühür yer almaktadır. Bu mührün diğer benzerleri Laodikeia, Sinope ve Patara'da ele geçmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak kulp MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁴⁵³ Diğer kulp örneğinde ise dikdörtgen yazıtlı bir mühür yer almaktadır. Yakın örnekleri Patara ve Myrina'da ele geçmiştir. Üzerinde yöneticinin ismi yer alan mührün tarihlendirilme kriteri bu yöneticinin görev

⁴⁵⁰Özdilek, 2019, **a.g.k.**, 354.

⁴⁵¹Özdilek, 2019, **a.g.k.**, 356, 357.

⁴⁵²Özdilek, 2019, **a.g.k.**, 356, 358.

⁴⁵³Özdilek, 2019, **a.g.k.**, 364, 365.

yapma periyodudur. Bu da kulbu MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmeye imkân sağlamaktadır.⁴⁵⁴

Kekova Adası; Kekova Adası bulunduğu konumu açısından Mısır'dan, Roma'ya ulaşan deniz rotası üzerinde yer almaktadır. Bölgede 2012-2017 yılında yapılan çalışmalarda çok sayıda ticari amphora tespit edilmiştir.⁴⁵⁵ Burada tespit edilmiş olan 4 adet Rhodos amphorası bir batıktan bağımsız şekilde bulunup farklı dönemlere tarihlendirilmiştir. En geç örneği çalışma içerisinde Proto-Rhodos amphorası olarak değerlendirilmiştir. Formun ağız, boyun, kulplar ve kulpların omuza oturduğu bölüme kadar olan kısmı korunmuştur.⁴⁵⁶ Formun benzerleri Girne Batığı,⁴⁵⁷ Fos Körfezi⁴⁵⁸ ve Koroni⁴⁵⁹'de bulunmuştur. Koroni'deki amphoraya benzerliğinden dolayı burada ele geçen amphora MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir.⁴⁶⁰ Sualtı araştırmasında ele geçen bir diğer Rhodos amphorası ise Hellenistik Rhodos amphorası olarak adlandırılmıştır.⁴⁶¹ Bodrum ve Marmaris Müzelerindeki benzer örneklerden yola çıkarak bu örnek MÖ 3. yüzyılın sonları ile MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir.⁴⁶² Çalışmalar esnasında tespit edilen bir diğer grup ise Geç Rhodos amphora grubudur. Dramont D Batığı'nda ele geçen bu formdaki amphoralarla⁴⁶³ olan benzerliğinden dolayı MÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir.⁴⁶⁴ Çalışmada değerlendirmeye alınan son örnek ise Geç Rhodos Tip II amphorasıdır. Ancak tarihleme kriteri olarak Hellenistik Dönem değil, MS 1. yüzyıl tercih edilmiştir.⁴⁶⁵

2012-2017 yılları arasında Kekova Adasında gerçekleştirilen sualtı çalışmalarında 35 farklı tipte amphora formu tespit edilmiştir. Çalışmamız içerisinde yer verilen kentler

⁴⁵⁴Özdilek, 2019, **a.g.k.**, 365.

⁴⁵⁵E. Aslan, vd., (2018), Kekova'da Bulunan Bir Grup Rhodos Amphorası A Group Of Rhodian Amphoras From Kekova, *CEDRUS*, VI, 249-263, s.249,250.

⁴⁵⁶Aslan vd., 2018, **a.g.k.**, 253.

⁴⁵⁷Empereur and Hesnard 1987, **a.g.k.**, 58, Lev. 9.

⁴⁵⁸Aslan vd., 2018, **a.g.k.**, 254; M. Sciallano and P. Sibella (1991). *Amphores Comment les Identifier?*, French: Edisud, s.90.

⁴⁵⁹V. Grace burada ele geçen Proto Rhodos amphorasını MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlemiştir. Bk. V. Grace (1963). Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula, Hesperia: *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 32, (3), 319-334.

⁴⁶⁰Aslan vd., 2018, **a.g.k.**, 254.

⁴⁶¹Aslan vd., 2018, **a.g.k.**, 254.

⁴⁶²Aslan vd., 2018, **a.g.k.**, 255.

⁴⁶³Empereur and Hesnard, 1987, **a.g.k.**, 60, Fig. 13.

⁴⁶⁴Aslan vd., 2018, **a.g.k.**, 256.

⁴⁶⁵Aslan vd., 2018, **a.g.k.**, 257.

ışığında Kekova Adası sualtı araştırmalarından çıkan MÖ 3-1. yüzyıllara tarihlendirilen Rhodos⁴⁶⁶, Kos⁴⁶⁷ gibi adaların amphoraları görülmektedir. Rhodos amphora örnekleri kabaca MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden MS 1. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir.⁴⁶⁸

Phaselis Kenti; 2018 yılı güney limanı alanında gerçekleştirilen sualtı araştırmalarında toplam 7 adet amphora formu tespit edilmiş, ancak bu formlar arasında yalnızca 1 adedi Mısır'a aittir ve Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir. Bu örnek AE 1A amphorasına ait kaide parçasıdır.⁴⁶⁹ Form MÖ 3. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir.⁴⁷⁰

5.1.2.2. Pamphylia Bölgesi

Pamphylia Bölgesine baktığımızda Side Müzesi'nde karşımıza çıkan örnek Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Bu örnek bir Rhodos amphorasıdır. Kentte ayrıca 1 adet Hellenistik Dönem Knidos amphorasının olması ise Knidos'un, Kuzey Ege ile yoğun bir ticari faaliyet göstermesinden kaynaklıdır.⁴⁷¹ Side kentinde ve Side Müzesi'nde yapılan incelemelerde amphora örneklerinin en erken kabaca MÖ 5. yüzyıl olduğu görülmüş fakat örnekler genel anlamda MÖ 3. yüzyıl sonu- MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁴⁷² Ayrıca kentte yapılan kazı çalışmaları sırasında tespit edilen amphora örneklerine Hellenistik Dönem merkezli baktığımızda Kıbrıs, Kos ve Rhodos örnekleri çoğunluktadır.⁴⁷³

Aynı zamanda Pamphylia mühürlü bölge amphoraları Anadolu'nun güneybatısında bulunan Kos, Rhodos'da ve ayrıca Kıbrıs adasında tespit edilmesinin

⁴⁶⁶Bir kulp parçası, sadece boyun ve kulplarıyla ele geçmiş 4 adet parça. Bk. U. Orhan (2018). *Kekova Sualtı Araştırmalarında Tespit Edilen Amphoralar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Konya: Selçuk Üniversitesi, Kat. No: 6-10, s.120,121.

⁴⁶⁷Kos amphorası sadece boyun ve kulplarıyla birlikte sağlam şekilde ele geçmiştir. Bk. Orhan, 2018, **a.g.k.**, Kat. No: 11, s.121.

⁴⁶⁸Orhan, 2018, **a.g.k.** 59.

⁴⁶⁹E. Aslan ve U. Orhan (2019). Phaselis 2018 Yılı Güney Liman Alanı Sualtı Araştırmalarında Tespit Edilen Amphoralar, *Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, V, 85-99, s.86.

⁴⁷⁰Aslan ve Orhan 2019, **a.g.k.**, 88, Fig. 3.

⁴⁷¹Dündar, 2012, **a.g.k.**, 56.

⁴⁷²Dündar, 2012, **a.g.k.**, 56.

⁴⁷³B. S. A. Oransay (2014). Side Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Seramikleri, *Colloquium Anatolicum* XIII, 45-56, s.50.

yanısıra Suriye Antiochiası'nda, Lübnan'da kıyı kenti olan Sarafand'da, İsrail'de Tel Gezer ve Nessana'da tespit edilmiştir. Bu da Pamphylia amphoralarının Güneybatı Anadolu'dan, Levant Bölgesinin güney kısmına kadar ulaştığını göstermektedir.⁴⁷⁴

5.1.2.3. Kilikia Bölgesi

Nagidos Kenti; Kentte tespit edilen amphora buluntuları arasında Rhodos amphoraları ön plana çıkmaktadır.⁴⁷⁵ Nagidos'da (Bozyazı) tespit edilen Rhodos amphoralarının büyük çoğunluğu Rhodos'un kanonik amphoralarını ürettiği MÖ 240'lardan MÖ 3. yüzyıl'ın sonu arasındaki döneme tarihlendirilmiştir.⁴⁷⁶ Kentte ele geçen Rhodos amphoraları 61 adet ağız ve 38 adet kaide örneği ile temsil edilmiştir.⁴⁷⁷ Ayrıca kent kazılarında Rhodos ve Rhodos Pereiası örneği olan 41 adet mühürlü kulp parçası tespit edilmiştir. Bu mühürlerde 13 Rhodos'lu yöneticinin adı geçmektedir. Yapılan çalışmalarda bu mühürler MÖ 3. yüzyılın ikinci çeyreğinden MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir.⁴⁷⁸

Nagidos kentinde ele geçen diğer örnekler konumu itibariyle kente yakın olan Kıbrıs adasından gelmektedir. Kıbrıs amphora parçaları Nagidos'da gerçekleştirilen kazılarda oldukça yüksek oranlarda ele geçmiştir.⁴⁷⁹ Özellikle sepet kulplu amphoraların kente erken dönemlerden itibaren girdiği, yaklaşık olarak MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen tabakalardan yoğun bir şekilde ele geçmesinden anlaşılmaktadır. MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında ise ada ile kent arasındaki ticaret ilişki doruk noktasına ulaşmıştır. Bunun sonucunda Nagidos kentinde bu döneme tarihlendirilen tabakalarda Kıbrıs amphoralarının tıpkı MÖ 4. yüzyılda olduğu gibi bu dönemde de diğer üretici kentlere göre yoğun miktarda ele geçtiği görülmüştür.⁴⁸⁰ Kıbrıs ürünleri, kent kazılarında 188 adet

⁴⁷⁴Grace, 1973, **a.g.k.**, 191.

⁴⁷⁵Çünkü Hellenistik Dönem'in başından itibaren farklılaşmaya başlayan ticari koşullara en iyi şekilde uyum gösteren merkezler arasında Rhodos'da yer almaktadır. Bunun sonucu olarak Rhodos'un büyük çapta gerçekleştirmiş olduğu şarap ticareti Akdeniz'in hemen hemen her merkezinde amphoralarının bulunmasına yol açmıştır. Bk. Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 255.

⁴⁷⁶Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 293.

⁴⁷⁷Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 294, Tab. 1.

⁴⁷⁸G. Cankardeş Şenol ve E. Alkaç (2007). Amphora Mühürleri: Rhodos, Knidos, Kıbrıs ve Lokal Üretimler, *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları*, Nagidos, 297-473, s.297.

⁴⁷⁹Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz'deki avantajlı konumu sayesinde üretmiş olduğu ürünleri Hellenistik Dönem ticareti içerisinde satmayı başarmıştır. Bu sayede bu dönemdeki kent merkezlerinde özellikle Doğu Akdeniz'in birçok yerine ulaşmıştır. Bu ulaşımın kanıtları olarak amphora kalıntıları söz konusudur. Bk. Şenol ve Aşkın 2007, **a.g.k.**, 272.

⁴⁸⁰Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 295.

ağız parçası ve 147 adet kaide parçası ile temsil edilmiştir.⁴⁸¹ Ayrıca ada ile kentin Hellenistik Dönem'deki ticari ilişkisinin yoğunluğuna rağmen Kıbrıs üretimi amphoralara ait amphora mühürleri oldukça az sayıdadır.⁴⁸²

Kıbrıs dışında, kentin Hellenistik Dönem içerisinde Rhodos ve Knidos ile de ticari ilişkilerinin bulunduğu en önemli kanıtları 2001 yılında gerçekleştirilen kazılardan gelmektedir. Bu anlamda Nagidos kazısında azımsanmayacak ölçüde MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Rhodos ve Knidos amphoraları görülmektedir.⁴⁸³

Kelenderis Kenti; Kelenderis'de tespit edilen sepet kulplu amphoralar kentin iki ayrı kazı alanından ortaya çıkmıştır. Birincisi yerleşim alanının aşağı şehrinde gelen bir grup amphora örneği diğeri ise nekropol alanlarında açığa çıkarılan mezar hediyesi olarak kullanılan amphoralardır. Sepet kulplu amphoraların ilk grubu olasılıkla bir evin deposunda ele geçmiştir. Bu grubun tarihlenmesi MÖ 7. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyılın ilk yarısıdır. Ancak çalışma içerisinde değerlendirmeye alınan Hellenistik Dönem amphora buluntusu ise aynı kentin Doğu nekropolünde yer alan bir yeraltı kaya mezarında tespit edilmiştir. Burada ele geçen sepet kulplu amphoralar ise kabaca MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.⁴⁸⁴

Ayrıca 2006 yılı kazı çalışmalarında ise Kelenderis, dromoslu V no.lu oda mezarda Rhodos amphora kulpları tespit edilmiştir ve bunlar MÖ 3-2. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸¹Şenol ve Aşkın, 2007, **a.g.k.**, 294, Tab. 1.

⁴⁸²Cankardeş-Şenol ve Alkaç, 2007, **a.g.k.**, 298.

⁴⁸³Durugönül vd., 2002, **a.g.k.**, 246.

⁴⁸⁴K. L. Zoroğlu (2013). Cypriot Basket Handle Amphorae from Kelenderis and its Vicinity, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, (Ed: M. L. Lawall and J. Lund). Denmark: Aarhus University Press, 36-45, s.36,37.

⁴⁸⁵K. L. Zoroğlu ve M. Tekocak (2008). Kelenderis 2006 Yılı Çalışmaları, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), 515-538, s.525.

Olba Kenti; 2012 yılı Olba kentinde farklı alanlarda yapılan çalışmalarda 2 adet Rhodos mührü ele geçmiştir. Mühürlerden yalnızca 1 adedi Hellenistik Dönem'e yani MÖ 159/158-154/153'e tarihlendirilmiştir.⁴⁸⁶

2015 yılında Olba akropolisinde gerçekleştirilen kazılarda ise Sondaj IV açmasından çok sayıda amphora parçası içerisinde 1 adet "sepet kuplu amphora"⁴⁸⁷ parçası ele geçmiştir. Bu örnek, çalışma içerisinde Hellenistik Dönem'den, Geç Antik Dönem'e tarihlenen diğer örnekler ile tespit edilmiştir. Kulp parçası, omuz ve ağız kısmından birleşik şekilde bulunmuştur.⁴⁸⁸ Örnek, bu anlamda Olba kentinin Doğu Akdeniz ticaretine bir şekilde dâhil olabileceğini düşünmeye dair bir kanıt niteliği taşımaktadır.⁴⁸⁹

Elaiussa Sebaste Kenti; Bir liman kenti olan Elaiussa'nın agorasında ve kentin güney limanında yer alan A3 terası ve yuvarlak yapı olarak adlandırılan bölgedeki kazılar esnasında Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen 9 adet Rhodos amphora kulbu ele geçmiştir.⁴⁹⁰ Kilikia Bölgesinin, Hellenistik Dönem deniz ticaretinde yer alması bölgedeki çeşitli yerleşimlerde Rhodos amphora buluntularından anlaşılmaktadır. Aralarında başta Nagidos kenti olmak üzere Tarsus, Kelenderis, Soli Pompeiopolis, Kinet Höyük, Diokaisareia gibi kentlerin yanı sıra Elaiussa'daki buluntuların tespiti Rhodos'un bu kent ile de ticari anlamda bir ilişkisi olabileceğini göstermektedir.⁴⁹¹ Bölgede tespit edilen buluntu örnekleri kent ile Rhodos adası arasındaki yakınlığın MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında başladığını ve genel anlamda ise kentteki Rhodos amphoralarının Hellenistik Dönem ve sonrasına tarihlenmiş olabileceği tespit edilmiştir.⁴⁹²

⁴⁸⁶M. Özyıldırım ve E. Alkaç (2015). Olba Kazısında Ele Geçen Rhodos Amphora Mühürleri, *Selevcia Ad Calycadnvm*, V, s.147, Lev. 1. Ayrıca buluntular Olba Kentinin Hellenistik Dönem açısından tarihlendirilen buluntularından olması açısından önemlidir. Bk. Özyıldırım ve Alkaç, 2015, **a.g.k.**, 145.

⁴⁸⁷Makale içerisinde parçanın üretim tarihinin netliği açısından problem olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü parça farklı dönemlere tarihlendirilmiş olan diğer amphora parçaları ile ele geçmiştir. Bk. E. Alkaç (2017). Olba Kazısı'nda Ele Geçen Hellenistik Dönem'e Ait Bir Sepet Kulplu Amphora Parçası, *Selevcia*, 7, 113-128, s.120. Hangi kentin buluntusu olduğu da aynı şekilde net değildir. Bk. Alkaç, 2017, **a.g.k.**, 120. Bunun sebebi ise sepet kulplu amphoraların köken probleminden kaynaklanmaktadır.

⁴⁸⁸Alkaç, 2017, **a.g.k.**, 115.

⁴⁸⁹Alkaç, 2017, **a.g.k.**, 114.

⁴⁹⁰H. A. Kızıllarslanoglu ve E. Alkaç (2014). Elaiussa'da Ele Geçen Hellenistik Dönem Rhodos Amphora ve Amphora Mühürleri, *Adalya*, XVII, 55-68, s.55.

⁴⁹¹Kızıllarslanoglu ve Alkaç, 2014, **a.g.k.**, 56.

⁴⁹²Kızıllarslanoglu ve Alkaç, 2014, **a.g.k.**, 56.

Soli Pompeiopolis Kenti; 1999-2015 Soli Pompeiopolis kazılarında, Soli Höyük ve sütunlu caddeden ele geçen ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen 69 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu ele geçmiştir.⁴⁹³ Yine aynı bölgeden ele geçen ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen 11 adet ve üzerinde sadece Rhodos mührü bulunan amphora kulbu tespit edilmiştir.⁴⁹⁴ Bunun haricinde 1 adet ise omuz ve boyun kısmı birleşik şekilde ele geçen Rhodos amphorası tespit edilmiştir.⁴⁹⁵ Yine aynı yıl içerisinde yapılan Soli Pompeiopolis kazılarında, Soli Höyük'den Rhodos Peraiası'na ait 7 adet Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen mühürlü parça ele geçmiştir.⁴⁹⁶ Bunun yanında yine Soli Höyük'de, Kos adasına ait 4 adet Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen mühürlü bifid kulplar,⁴⁹⁷ ve 18 adet yine Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen mühürlü kulp⁴⁹⁸ tespit edilmiştir. Aynı yıllar içerisinde sütunlu cadde de yapılan çalışmalarda ise formu tespit edilemeyen 1 adet Hellenistik mühürlü kulp ele geçmiştir.⁴⁹⁹

Bu çalışmaların haricinde 2018-2019-2020 yıllarında kentteki çalışmalarda ise Aratos anıt mezarında Geç Hellenistik Dönem'e ait Rhodos ve Kos kökenli mühürlü amphora kulpları ele geçmiştir.⁵⁰⁰

Tarsus; 20.yüzyılın ortasında yapılan Tarsus kazılarında toplam 101 adet mühürlü amphora kulbu tespit edilmiş ve bu kulplardan 83 ya da 84 adedi Rhodos'a atfedilmiştir. Diğer kalan grup içerisindeki örneklerde 3 adet mühürlü amphora kulbunun da Knidos'a ait olduğu tespit edilmiştir.⁵⁰¹ Rhodos'a ait mühürler içerisinde 61 örneğin dörtgen mühürlü 20 örneğin ise yuvarlak mühürlü olduğu görülmüştür.⁵⁰² Genel olarak baktığımızda Tarsus'da tespit edilen mühürlü kulpların büyük çoğunluğu Hellenistik ve Erken Roma'ya tarihlendirilmiştir. Kentteki Rhodos mühürlü kulpların büyük kısmının Antiochos'un hüküm sürdüğü (MÖ 223-187 arası) tarihten önce Tarsus'da kullanım

⁴⁹³A. Yamantürk (2019). *Soli Pompeiopolis Mühürlü Amphora Kulpları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Kat No: Rh. 1-69 ve 19-88.

⁴⁹⁴Yamantürk, 2019, **a.g.k.**, Kat No: Rh. 72- 82 ve 91-101.

⁴⁹⁵Yamantürk, 2019, **a.g.k.**, Kat. No: Rh. 85, 104.

⁴⁹⁶Yamantürk, 2019, **a.g.k.**, Kat No: RhP. 1-7 ve 110-116.

⁴⁹⁷Yamantürk, 2019, **a.g.k.**, Kat No: Ko. 1-4, s.137-140.

⁴⁹⁸Yamantürk, 2019, **a.g.k.**, Kat No: Kb. 1-7, s.143-149, Kb. 9- 15, s.151-157, Kb. 23-25, s.165-167.

⁴⁹⁹Yamantürk, 2019, **a.g.k.**, Kat No: Kb. 8, s.150.

⁵⁰⁰R. Yağcı, D. Kaplan ve H. A. Bülbül. (2022). Solipompeipolis Kazıları 2018- 19-20, *Kazı Sonuçları Toplantısı 2019-2020*, (4), 93-102, s.97.

⁵⁰¹V. Grace (1950). *The Stamped Amphora Handles*, Excavations At Gözlü Kule, Tarsus, The Hellenistic and Roman Periods, (I), (Ed: H. Goldman), New Jersey: Princeton University Press, 135-148, s.135.

⁵⁰²Grace, 1950, **a.g.k.**, Kat No 1-82, 139-145.

gördüğünü göstermektedir.⁵⁰³ Ayrıca kentin Rhodos ile ilişkisinin yanısıra Mısır ile olan ticari ilişkisinin de varlığı kazı buluntularından (seramik, cam, metal vd.) yola çıkıldığında Klasik Dönem öncesinde Hellenistik ve Roma'ya göre daha yoğun olduğu görülmüştür.⁵⁰⁴

2007 yılında ise Tarsus-Gözlükule'de yapılan çalışmalarda höyüğün doğusundaki C7 açmasında açılan sondaj da 1 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu tespit edilmiştir. Bu örnek Tarsus'un, Doğu Akdeniz'de Roma'nın yayılım göstermesine denk gelen dönem içinde Rhodos ile arasındaki ticari ilişkiye önemli bir kanıt sunmaktadır.⁵⁰⁵

Tepe Höyük (Adana); Adana Tepebağ Höyük'de 2015-2016 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalarda 1 adet Knidos, 11 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu ele geçmiştir. Rhodos mühürlü amphora kulpları MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreği ile MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir.⁵⁰⁶ Kilikia Bölgesi'nin batısından doğusuna doğru Rhodos amphora örnekleri ve mühürleri sırasıyla Selinus, Nagidos, Kelenderis, Diokaisereia, Olba, Elaiussa Sebaste, Soli Pompeiopolis, Tarsus-Gözlükule, Tepebağ, Magarsus, Tatarlı Höyük, Sirkeli Höyük ve Kinet Höyük gibi bölgelerden tespit edilmiştir.⁵⁰⁷

Tatarlı Höyük (Adana); Höyük'de yapılan çalışmalarda tespit edilen amphoraların büyük kısmının Kıbrıs kökenli olduğu ve bu amphoraların yaklaşık MÖ 4.yüzyılın sonu MÖ 3. yüzyıla tarihlendirildiği görülmüştür.⁵⁰⁸ Höyük'de 2017 yılı kazılarında Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen toplamda 12 adet mühürlü amphora kulbu ele geçmiştir. Bu mühürlü kulplardan 10'u Rhodos kökenli olup, bunların içerisinde 6'sının üreticilere, 4'ünün ise yöneticilere ait olduğu tespit edilmiştir. Rhodos dışında tespit edilen diğer iki mühür ise Khios ve Kıbrıs kökenlidir.⁵⁰⁹

⁵⁰³ Grace, 1950, **a.g.k.**, 138.

⁵⁰⁴ F. F. Jones (1950). The Pottery, Excavations At Gözlü Kule, Tarsus, The Hellenistic and Roman Periods, (I), (Ed: H. Goldman), New Jersey: Princeton University Press, 149-296, s.166, dipnot 48.

⁵⁰⁵ A. Özyar vd. (2009). Tarsus-Gözlükule 2007 Yılı Kazısı, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), 47-60, s.53.

⁵⁰⁶ F. Şahin ve E. Alkaç (2019). Adana/Tepebağ Höyük Amphora Mühürleri, *TÜBA-AR*, 24, 111- 132, s.111.

⁵⁰⁷ Şahin ve Alkaç, 2019, **a.g.k.**, 126.

⁵⁰⁸ E. Dündar (2020). Transport Jars from Tatarlı Höyük in Cilicia Pedias: First Observations, Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı, (Ed: K. S. Girginer vd.), İstanbul: Ege Yayınları, 89-100, s.89.

⁵⁰⁹ K. S. Girginer vd., (2018). 2017 Yılı Tatarlı Höyük Kazısı Sonuçları, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (3), 397- 414, s.400.

2018 yılı Tatarlı Höyük çalışmalarında ise bölgede ele geçen Hellenistik Dönem amphora mühürlerinin, buradaki yerleşimin Hellenistik Dönem içerisinde Rhodos⁵¹⁰ ile oldukça yoğun, Kıbrıs⁵¹¹ ile de sıkı ticari ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Tatarlı’da ayrıca MÖ 3. yüzyıl başlarına tarihlendirilen üretim yeri henüz belli olmayan, yeni bir amphora tipi tespit edilmiştir. Bu tip literatüre şuan için “Cilician Hellenistic 1 (CH 1)” olarak girmiştir.⁵¹²

5.1.3. Kıbrıs Adası

Kıbrıs adasında ele geçen Rhodos amphora mühürlü kulpları diğer kent buluntuları ile kıyaslandığında onlardan yüksek oranlarda⁵¹³ ayrılmaktadır. Bu ayrım Nea Paphos’daki “Kral Mezarları” nekropolündeki mühürlü amphora kanıtlarının %97 si⁵¹⁴ ya da Polonyalı bir ekip tarafından Nea Paphos’un Maloutena bölgesinde gerçekleştirilen kazılarda ele geçen amphora kulplarının %86 sinin Rhodos kökenli, Dionysos Evi Eski Eserler Dairesi kazılarında ele geçen kulpların % 92 sinin Rhodos kökenli, Nea Paphos liman taramasından gelen mühürlü amphoraların % 94 olması ile ya da Paphos odeion alanından %86 oranında gelmesiyle açık bir şekilde anlaşılmaktadır.⁵¹⁵ Belirtilen oranlar adanın doğu kesimlerinde de Paphos’daki kadar yüksek olmasa da Rhodos malzemelerinin diğer kent malzemelerine oranla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu anlamda Kition malzelerinin %66’sı Rhodos ve Salamis malzemesinin %57 sinin de Rhodos kökenli olduğu anlaşılmıştır.⁵¹⁶

⁵¹⁰Höyük’te tespit edilen Rhodos amphora mühür örnekleri için bk. E. Dündar ve A. Gerçek (2018). Imported Hellenistic Stamped Amphora Handles from Tatarlı Höyük (in the Province of Adana-Turkey), *GEPHYRA* 15, 2018, 153-174, Kat. No. SH 1- 18.

⁵¹¹Höyük’te tespit edilen Kıbrıs amphora mühür örnekleri için bk. Dündar ve Gerçek, 2018, **a.g.k.**, Kat. No. SH 19, 20.

⁵¹²K. S. Girginer vd. (2020). 2018 Yılı Tatarlı Höyük Kazıları, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (4), 171-184, s.175. Ayrıca Tatarlı Höyük’teki Cilician Hellenistic 1 olduğu düşünülen amphora örnekleri için bk. Dündar, 2020, **a.g.k.**, Kat.No. 5-11, 94-95.

⁵¹³Mühürlü malzemenin yanı sıra gelecekte mühürsüz malzemelerin dâhil edilmesi Hellenistik Dönem’deki Rhodos şarap hakimiyetinin gerçek olup olmadığı hakkında analizlere zemin hazırlayacaktır. Ayrıca tespit edilen sonuçlar Rhodos verilerine air yayınların fazlalığından da kaynaklanmış olabilir ya da diğer kentlerin oranlarındaki azlık mühürsüz olmalarından ya da yanlış kaydedilmiş olmalarından kaynaklanmış olabilir. Bk. C. D. Barker (2013). *Rhodian Amphorae from Cyprus: A Summary of the Evidence and the Issues, The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, (Ed: M. L. Lawall and J. Lund), Denmark: Aarhus University Press, 102-110, s.107.

⁵¹⁴Barker, 2013, **a.g.k.**, 105.

⁵¹⁵Barker, 2013, **a.g.k.**, 106.

⁵¹⁶Barker, 2013, **a.g.k.**, 106.

Mühürlü Rhodos amphoraları ilk olarak adanın güney bölgesinde MÖ 3. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılın sonuna değin bilinen mühürlü amphora sayısı doğu kesimine oranla daha az, batıda olduğundan daha fazla miktardadır. Mühürlü Rhodos amphoraları MÖ 190'larda tüm grubun %4.6'sını oluştururken bu oran MÖ 180'lerde %10.3, MÖ 170'lerde % 9.3, MÖ 160'larda % 7.8 ve MÖ 150'lerde % 16 oranı ile en yüksek noktaya ulaşmıştır. MÖ 140'larda %13 ve MÖ 130'larda ise % 9.3 ile temsil edilmiştir. MÖ 120'lerden itibaren ise yüzdelerde azalma görülmektedir.⁵¹⁷

Kıbrıs'ın batısında ele geçen Rhodos amphora mühürleri 1.794 parça ile adadaki en büyük buluntu grubunu oluşturmaktadır.⁵¹⁸ Bu veri Rhodos ile Kıbrıs arasındaki yoğun ticareti yansıtmaktadır. Kıbrıs'ın önemli kentlerinden olan 1976-1981 yıllarında yapılan kazılarında Kition Bombula'dan, Rhodos'a ait 102 adet⁵¹⁹, Kos'dan 3 adet⁵²⁰, Girit veya Samos'dan olduğu düşünülen 1 adet, Fenike kökenli ise 3 adet⁵²¹ mühür ele geçmiştir.⁵²² MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen Pamphylia mühürlü kulplar Kıbrıs'dan da ele geçmiştir.⁵²³

5.1.4. Levant Bölgesi

Coğrafi olarak baktığımızda kuzeyden güneye doğru sırasıyla Berytos ve İsrail ve çevresindeki kentler ele alınacaktır.

Berytos; Tipolojik değerlendirmeler ve son yapılan çalışmalarda Berytos'un Rhodos ithalatı kabaca MÖ 250-100 yıllarına verilmektedir.⁵²⁴ Araştırmalarımıza göre kentin ithalat verileri oldukça sınırlıdır.

⁵¹⁷A. Dobosz (2013). Cyprus and Rhodes: Trade Links During the Hellenistic Period in the light of Transport Amphorae Finds, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, (Ed: M. L. Lawall and J. Lund), Denmark: Aarhus University Press, 112-122, s.118.

⁵¹⁸Dobosz, 2013, **a.g.k.**, 118.

⁵¹⁹Kition'da Rhodos amphora ithalatı özellikle MÖ 240-180 arasında doruk noktasına ulaşmıştır. Fakat MÖ 150'den sonra hızlı bir şekilde düşüş göstermiştir. Bunun sebebi de Rhodos'un bu yıllarda gerileme dönemine girmiş olmasıdır. Bk. Y. Calvet (1984). *Les timbres amphoriques*, Kition-Bamboula I, Institut Francais du Proche-Orient, Syria, T.61, Fasc. ½, 138-140, s.139.

⁵²⁰Üç Kos mührünün genel anlamda ortak özellikleri bulunmamaktadır. No. 112'de olan örnek ender olup MÖ 350 civarına tarihlendirilmiştir. Bk. Calvet, 1984, **a.g.k.**, 139.

⁵²¹Üç Fenike mührü de birbirinden farklıdır. Birincisi iki Fenike harfî, ikincisi bir rozet bulundurmakta ve üçüncüsü ise üç Grek harfî taşımaktadır. Son örnek MÖ 4. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir. Bk. Calvet, 1984, **a.g.k.**, 140.

⁵²²Calvet, 1984, **a.g.k.**, 139.

⁵²³Akdoğan-Arca, Gökalp ve Tüner-Önen, 2011, **a.g.k.**, 293; Grace, 1973, **a.g.k.**, 191.

⁵²⁴Aubert, 2004, **a.g.k.**, 32.

İsrail; İsrail'deki kazılarda önemli sayıda Kıbrıs mühürlü amphora kulpları ele geçmiştir. Bu kulpların hepsi Hellenistik Döneme yani yaklaşık olarak MÖ 3. yüzyıla tarihlenmektedir. G. Finkielsztejn'in çalışması içerisinde yer alan 76 mühürlü parça (bir tam amphora) ve mühürsüz bir amphora formu sırasıyla Paphos, Kourion gibi merkezlerin ürünleri olduğu düşünülmektedir.⁵²⁵

Beth Shean Kenti; İsrail'de bulunan Beth Shean kenti Hellenistik Dönem'de oldukça önemli bir merkezdi. Kentteki ilk amphora örneği 1951'de aynı bölgede bulunan Tel İştabbah'dan gelmiştir ve bu alanda çok sayıda Rhodos amphora parçası tespit edilmiştir.⁵²⁶

Tel İştabbah; Tel İştabbah'dan ele geçen 1 adet Rhodos amphorası boyun ve kulpları sağlam biçimde bulunmuş ve mühürlü bir örnek olarak MÖ 146-80 yıllarına tarihlendirilmiştir. Bir diğer Rhodos amphorası örneği 1985 yılı kazı çalışmalarında Tel Beth Yerah (Khirbet el-Kerak)' dan⁵²⁷ Hellenistik yapının zemin seviyesinden mühürlü bir kulp örneğidir. Ayrıca bu yapı Ptolemaios I'in yönetimi dönemine MÖ 305-282'ye tarihlendirilmiştir.⁵²⁸

Tel el Husn; Son yapılan çalışmalarda kentte 110 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu tespit edilmiştir. Tel İştabbah'dan ele geçen amphora kulpları Tel el Husn'da ele geçenlerden yaklaşık altı kat fazladır. Finkielsztejn'in yapmış olduğu tabloya baktığımızda Bet She'an'da, Tel İştabbah'dan 310 adet ve Tel el Husn'dan 52 adet amphora kulbu 5 er yıllık periyotlarla dağılımı incelenmiş ve Tel el Husn'dan ele geçen amphora kulplarının yoğun olarak MÖ 225-211 yıllarına, Tel İştabbah'dan ele geçen

⁵²⁵G. Finkielsztejn (2013). Cypriot Amphora Stamps of the Hellenistic Period Found in Israel, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, (Ed. M. L. Lawall and J. Lund), Denmark: Aarhus University Press, 86-100, s.86.

⁵²⁶D. T. Ariel (1988). Two Rhodian Amphoras, *Israel Exploration Journal*, 38, 31-35, s.31.

⁵²⁷Ariel, 1988, **a.g.k.**, 32.

⁵²⁸Ariel, 1988, **a.g.k.**, 34.

amphora kulplarının ise yoğun olarak MÖ 130-106 yıllarına tarihlendirildiği görülmüştür.⁵²⁹

Maresha; Kentte 1970'lerin başında keşfedilen yüzlerce ithal amphora 1989'dan beri G. Finkielsztein tarafından araştırılmaktadır. Yaklaşık 50 parça tüm ya da tüme yakın hâle getirilerek amphoraların tipolojik sınıflandırmayı kolaylaştırmıştır. Kompleks 21'den ele geçen 9 adet Rhodos amphora örneğinden 8'i MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmiştir.⁵³⁰ Kıbrıs örneği ise 1 adetle temsil edilmekte ve kulbundaki mask mühründen yola çıkarak MÖ 4. yüzyıl sonu 3. yüzyıl başına verilmiştir.⁵³¹ Aynı zamanda kentte Pamphylia üretimi olduğu düşünülen 1 adet amphora parçası ele geçmiştir ve Neşşana kenti örneğiyle bağlantı kurularak MÖ 2. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir.⁵³²

Tel Beersheba; 1969 ve 1976 yılında Tel Beersheba'da yapılan çalışmalarda 39 adet mühürlü amphora kulbu tespit edilmiş ve bu kulplar içerisinde 31 adedi Rhodos olup bu örneklerden 26 adedi MÖ 3-2. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.⁵³³

Ayrıca yukarıda bahsedilen merkezler dışında Levant Bölgesi'nde kuzeyden güneye doğru Antioch, Marissa, Nessana ve Petra kentlerinde de Kos amphora örnekleri tespit edilmiştir.⁵³⁴

5.1.5. Mısır ve Kyrenaika Bölgesi

Elephantine; Kentte Doğu Akdeniz'de oldukça yaygın olan sepet kulplu Kıbrıs amphorası tespit edilmiştir ve kentteki ilk örnek MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵³⁵

⁵²⁹D. T. Ariel (2004). Stamped Amphora Handles from Beth-She'an: Evidence for the Urban Development of the City in the Hellenistic Period, *Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean*, (5), (Ed: J Eiring and J. Lund), Aarhus: Aarhus University Press, 23-30, s.26.

⁵³⁰Ariel and Finkielsztein, 2003, **a.g.k.**, 137.

⁵³¹Ariel and Finkielsztein, 2003, **a.g.k.**, 143.

⁵³²Ariel and Finkielsztein, 2003, **a.g.k.**, 145.

⁵³³W. D. E. Coulson vd. (1997). Stamped Amphora Handles from Tel Beersheba, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 306, 47-62, s.47.

⁵³⁴Georgopoulou, 2005, **a.g.k.**, 180.

⁵³⁵D. A. Aston (2007). Amphorae, Storage Jars and Kegs from Elephantine, *Cahiers de la Ceramique Egyptienne* 8, (II), (Ed: S. Marchand and A. Marangou), 419-445, s.436.

Buto; Kent içerisinde 2005 yılında yapılan çalışmalarda P1, P2, P3 ve P4 alanlarında MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen 7 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu tespit edilmiştir. Özellikle Ptolemaios Dönemi'nde Buto kentinin ana ithalat ürünü Rhodos ve Knidos şaraplarından oluşuyordu. Doğu Akdeniz'de genel olarak Rhodos şarabı iki farklı dönemde büyük bir atılım göstermiştir. Bunlardan ilki MÖ 3. yüzyılın 1. yarısı ve ikinci örnek MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir. Ayrıca kentte mühürlü amphora kulpları sayısal anlamda oldukça az bulunmaktadır.⁵³⁶

Kent içerisinde 2016 yılında çeşitli alanlarda gerçekleştirilen kazılarda ise çok sayıda ithal amphora formu ele geçmiştir. A. O. Karaçetin tarafından çalışılan bu amphoralar Rhodos, Khios, Batı Anadolu kıyıları, Kuzey Ege, Kıbrıs ve Suriye gibi bölgelerden gelen 12 farklı tiptedir.⁵³⁷ Buto kazılarında P5 sektöründen gelen Knidos kökenli 15 adet, Rhodos kökenli 2 adet, Rhodos Peraia'sından 4 adet, Khios kökenli 4 adet, 1 adet ise Kos adası, Mende, Kıbrıs adası, Thasos amphora parçası ve 1 adet Kıbrıs amphorası ele geçmiştir.⁵³⁸ Rhodos üretimi olduğu tespit edilen 2 parçadan biri kaide, diğeri ise ağız parçasıdır. Kaide parçası MÖ 2. yüzyıla tarihlenirken, ağız parçası MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlenmiştir.⁵³⁹

Ayrıca Buto'da Rhodos Peraia'sına ait 2 kaide ve 2 ağız parçası ele geçmiştir. Kaidelerden biri MÖ 3. yüzyıla tarihlenirken, diğeri örnek MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ağız parçalarından biri MÖ 3. yüzyılın ortasına, diğeri MÖ 240 sonrasına tarihlendirilmiştir.⁵⁴⁰ Knidos kökenli 2 ağız parçasından her ikisi de MÖ 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir. Ele geçen diğeri parçalar ise 6 adet kaide parçasıdır.⁵⁴¹ Khios kökenli 2 adet ağız parçası ve 1 adet kaide parçası ele geçmiştir. Ağız parçası MÖ 4. yüzyıla diğeri ise MÖ 450-400 yıllarına tarihlenmiştir. Kaide parçası ise MÖ 3. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlenmiştir.⁵⁴²

⁵³⁶V. U. Hartung (2007). Tell el Fara'in – Buto, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo, Band 63*, Berlin: Walter de Gruyter, s.146.

⁵³⁷A. O. Karaçetin (2017). Buto Yüzey Araştırmaları ve Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Amphoraları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, s.24.

⁵³⁸Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 25.

⁵³⁹Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 27.

⁵⁴⁰Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 29,30.

⁵⁴¹Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 30-33.

⁵⁴²Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 36.

Kentte Kos amphora tipine ait ele geçen 1 adette parça söz konusudur. Bu örnek MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir.⁵⁴³ Thasos örneği olarak ise 1 adet kaide ele geçmiştir. MÖ 4. yüzyıl⁵⁴⁴ Mende örneklerinden 1 adet ağız parçası MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵⁴⁵ Kıbrıs amphoralarından ise 1 adet kaide örneği ele geçmiştir. Kıbrıs örneği MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵⁴⁶

Kom Ge'if; 1981 yılında kentte yapılan çalışmalarda Kuzeybatı 3A-B ve Kuzey 2C no.lu alanda Rhodos amphora kulbu tespit edilmiş ve MÖ 220-180 yıllarına tarihlendirilmiştir.⁵⁴⁷ Ayrıca kentte Hiatus A-B bölgesinde de ele geçen mühürlü Rhodos amphora kulbu MÖ 2. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir.⁵⁴⁸

Naukratis; 1982-1983 yılında gerçekleştirilen kazılar esnasında kentte MÖ 4- Erken 3. yüzyıla tarihlendirilen 2 adet Rhodos ve 2 adet Thasos mühürlü amphora kulbu, MÖ Geç 3. yüzyıla tarihlendirilen 6 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu, MÖ 3- Erken 2. yüzyıla tarihlendirilen 5 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu, MÖ 2. yüzyılın 1. yarısına tarihlendirilen 4 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen 1 adet Rhodos mühürlü amphora kulbu tespit edilmiştir.⁵⁴⁹

Kom Hadid; 1982-1983 burada yapılan çalışmalarda Kuzeybatı 7D bölümünden 7 adet Kos amphorası MÖ Geç 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵⁵⁰ Yine aynı yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda MÖ 220-180 yıllarına tarihlenen Rhodos mühürlü amphora

⁵⁴³Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 38.

⁵⁴⁴Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 42.

⁵⁴⁵Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 39.

⁵⁴⁶Karaçetin, 2017, **a.g.k.**, 41.

⁵⁴⁷A. Leonard (1997). Ancient Naukratis: Excavations at a Greek Emporium in Egypt. Part I: The Excavations at Kom Ge'if, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, (54), s.143,144.

⁵⁴⁸Leonard, 1997, **a.g.k.**, 147.

⁵⁴⁹A. M. Berlin (2001). Naukratis/Kom Hadid: A ceramic typology for Hellenistic Lower Egypt, Ancient Naukratis Excavations at a Greek Emporium in Egypt, Part II, The Excavations at Kom Hadid, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, (55), 26-162, s.38.

⁵⁵⁰Berlin, 2001, **a.g.k.**, 37.

kulbu⁵⁵¹ ve ayrıca MÖ 150-100 yıllarına tarihlendirilen yine Rhodos mühürlü amphora kulbu tespit edilmiştir.⁵⁵²

Gabbari Nekropolisi; 1997-1998 yılında yapılan çalışmalarda sektör 2’de yaklaşık 4000 adet amphora parçası ele geçmiş ve bu parçalar içerisinde 1292 adedini Rhodos amphora parçası oluşturmaktadır. Bu parçalardan 6 örnek katalog içerisinde değerlendirilmiş ve A. K. Şenol tarafından geneli MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵⁵³

Aleksandria; Kıbrıs’ın, Akdeniz’de önemli bir şarap ve zeytinyağı üretici olması onu çeşitli kentlere taşınan amphoraları ile kanıtlamıştır. Bu anlamda Kıbrıs’ın, Mısır’ın farklı noktalarına ürünlerini ihraç ettiği bilinmektedir. Bu ticaretin kanıtları ise MÖ 8. yüzyıldan başlayarak Hellenistik Dönem’in ortalarına kadar sepet kulplu amphoralarda taşınan Kıbrıs ürünlerinin, Mısır’ın genelinde gerçekleştirilen kazılarda gün yüzüne çıkarılmış olmasıdır. Bu anlamda Mısır’ın Tebtynis, Buto, Naukratis, Tel el-Maskhuta, Tanis, Karnak, Elephantine, Mendes, Migdol ve Tel el- Herr’den sayısız sepet kulplu amphora örneği gelmektedir.⁵⁵⁴ Bu formun Aleksandria örnekleri 3 ayrı kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar, Levant Bölgesi üretimi, Kıbrıs üretimi ve Mısır takliti olanlardır. Mısır kilinin ayırt edici özelliği sayesinde buradaki örnekler MÖ 4. yüzyılın ortalarından MÖ 3. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. Sepet kulplu amphoraların erken örnekleri Kıbrıs’a atfedilmiş olsa da hem Levant Bölgesi örneklerinin hem de bazı Kıbrıs örneklerinin benzer dokuya sahip olmaları diğer iki grubu birbirinden ayırmada zorluk yaratmaktadır. Bu nedenle üretim merkezleri, tipolojik sıraları tam olarak anlaşılamamıştır. Sepet kulplu amphora serilerinin daha sonraki örnekleri Levant Bölgesine atfedilmiş olsa da Kıbrıs Adası’nda daha sonra bazı Kıbrıs formları da keşfedilmiştir.⁵⁵⁵ Bu karışıklığın sebebi Hellenistik Dönem’de adadaki üretim ölçeğinin

⁵⁵¹A. Leonard (1998). The Excavations at Kom Hadid (Naukratis Field III), Ancient Naukratis Excavations at a Greek Emporium in Egypt, Part II, The Excavations at Kom Hadid, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, (55), s.183.

⁵⁵²Leonard, 1998, **a.g.k.**, 188. Ayrıca diğer örnekler için bk. Leonard, 1998, **a.g.k.**, Kat. No. 23-30, s. 183-191.

⁵⁵³A. K. Şenol (2003b). *The Amphoras from the Bridge Excavations, Gabbari Sector 2, Necropolis 2*, Etudes Alexandrines 7 (Ed: J. Y. Empreur and M. D. Nenna), s.191-193.

⁵⁵⁴Cankardeş-Şenol ve Şenol, 2013, **a.g.k.**, 62.

⁵⁵⁵Cankardeş-Şenol ve Şenol, 2013, **a.g.k.**, 62.

artması ile açıklanabilir.⁵⁵⁶ Kıbrıs ile Mısır arasındaki ticari bağlantı Ptolemaioslar Dönemi'nde de devam etmiştir. Ptolemaiosların adaya olan ilgileri yalnızca askeri ihtiyaç değil aynı zamanda adanın sahip olduğu zengin doğal kaynaklar olarak düşünülmektedir. Amphora buluntuları Mısır ile Kıbrıs arasındaki ilişkiyi kanıtlar nitelikte veriler sunmaktadır. Bu anlamda kentin farklı alanlarında Centre d'Etudes Alexandrines (CEAlex) tarafından yürütülen kazılarda Hellenistik Dönem'e ait çok sayıda Kıbrıs amphora parçası ele geçmiştir. Ancak Aleksandria'daki diğer amphora buluntuları ile kıyaslandığında Rhodos, Knidos ve Kos gibi merkezlerin gerisinde kalmıştır.⁵⁵⁷ Bu anlamda Kıbrıs amphoraları bölgede %4 oranında saptanırken, Rhodos %25 ve Kos ise %14 gibi bir orana sahiptir.⁵⁵⁸

Ayrıca Kıbrıs haricinde Mısır'ın, Girit ile de bir bağlantısı olduğunu gösteren az sayıda Hierapytnia amphoraları da Mısır'da ele geçmiştir. Ancak bu amphoraların Girit paralı askerlerinin kişisel mülkü olarak düşünülmüştür.⁵⁵⁹

Yukarıda bahsedilen Mısır kentleri haricinde Delta Bölgesi'nin hemen altında, Nil nehrinin kıyısında yer alan Grocodinopolis (Arsinoe) kentinde Kos amphoraları ele geçmiştir.⁵⁶⁰

Euesperides; Kentte şimdiye kadar tespit edilen amphoralar Mende, Thasos, Rhodos, Kos, Korinth, Güney İtalya veya Sicilya'dan gelen şarapların taşındığı tespit edilmiştir. Bunların dışında Tunus veya Tripolitania'dan da amphoralar ele geçmiştir. Bu amphora buluntularının MÖ 5 ve 3. yüzyıllara tarihlenmiş olmaları, taşıdıkları malzemeler açısından ise Akdeniz çevresinden kente girmiş olduklarını düşündürmektedir. Ancak kentte tespit edilen amphoraların üretim yerleri ile Euesperides kenti ile doğrudan bir ticaretinin olup olmadığını söylemek oldukça erken bir iddiadır.⁵⁶¹ Ayrıca Euesperides'de en yaygın amphora formu Korinth B amphoralarıdır. Bu anlamda bölgedeki en büyük ithal mal grubunu oluşturmaktadır. Genel olarak Korinth

⁵⁵⁶Böyle bir artış ise "Kourika" olarak adlandırılan amphora formunun ortaya çıkması ya da formlardaki radikal değişiklikler ile açıklanabilir. Bk. Cankardeş-Şenol, 2013, **a.g.k.**, 62.

⁵⁵⁷Cankardeş-Şenol, 2013, **a.g.k.**, 62.

⁵⁵⁸Cankardeş-Şenol, 2013, **a.g.k.**, 62, Diag. 1.

⁵⁵⁹Vogeikoff-Brogan and Apostolakou, 2004, **a.g.k.**, 427.

⁵⁶⁰Georgopoulou, 2005, **a.g.k.**, 180.

⁵⁶¹P. Bennett, A. Wilson and A. Buzaian (2001). Euesperides, the first Benghazi, Archaeology of the Roman Empire: A tribute to the life and works of Professor Barri Jones, *BAR*, 940, 219-236, s.224.

amphoralarının bölgede yoğun olarak bulunması ticaret açısından kentte MÖ 4. yüzyılın sonlarından 3. yüzyılın başlarına kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir.⁵⁶²

Euesperides kentinin 2000 yılının bahar sezonunda gerçekleştirilen kazılarda Alan P’de çok sayıda ticari amphora parçası ele geçmiştir. Parça örnekleri çoğunlukla Thasos (MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen 1 adet mühür parçası ele geçmiştir.) ve Korinth’den gelmektedir.⁵⁶³ Alan Q’dan ise Korinth,⁵⁶⁴ Alan R’den yine Korinth ticari amphora parçaları ege geçmiştir.⁵⁶⁵ Aşağı Kent’ten ise Korinth, Thasos ve Mende amphora parçaları ele geçmiştir.⁵⁶⁶

2001 yılının bahar sezonunda da tıpkı diğer sezonda olduğu gibi çok sayıda farklı kentlere ait amphora parçaları ele geçmiştir. Ele geçen amphora parçaları kentin Yunan dünyası ile önemli derecede ticari bir ilişkisi olabileceğini düşündürmektedir. Dönem kazısında Kos, Samos, Mende, Thasos ve Korinth gibi merkezlerin ticari amphora kalıntıları ele geçmiştir.⁵⁶⁷ Ancak sezon içerisinde amphora parçalarının miktarları üzerine net bir bilgi bulunmamaktadır.

2002 yılının bahar sezon kazılarında üç ana bölgeden önemli sayıda amphora parçaları ele geçmiştir. Her üç alanda da toplamda yaklaşık 30 form olduğu düşünülen amphora parçalarının çoğunluğunun Korinth B amphoraları olduğu tespit edilmiştir. Korinth parçalarının tarihsel açıdan MÖ 4. yüzyılın sonlarına ve sırasıyla MÖ 275’e tarihlenmektedirler.⁵⁶⁸ Bu anlamda Euesperides kenti ile Korinth arasında önemli ölçüde bir ilişkinin olduğu söylenebilir.⁵⁶⁹ Ayrıca kazı sezonunun tüm alanlarında genel olarak tespit edilen mühürler de söz konusudur. Söz konusu örnekler Thasos’dan, Korinth’den, Knidos’dan gelmektedir.⁵⁷⁰

⁵⁶²Göransson, 2005, **a.g.k.**, 14.

⁵⁶³P. Bennett vd., (2000). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2000 Season, *Libyan Studies*, 31, 121-143, s.139.

⁵⁶⁴Bennett vd., 2000, **a.g.k.**, 141.

⁵⁶⁵Bennett vd., 2000, **a.g.k.**, 141.

⁵⁶⁶Bennett vd., 2000, **a.g.k.**, 141.

⁵⁶⁷A. Wilson vd., (2001). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2001 Season, *Libyan Studies*, 32, 155-177, s.172.

⁵⁶⁸A. Wilson vd., (2002). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2002 Season, *Libyan Studies*, 33, 85-123, s.108.

⁵⁶⁹Wilson vd., 2002, **a.g.k.**, 109.

⁵⁷⁰Wilson vd., 2002, **a.g.k.**, 113.

2004 yılında yapılan çalışmalarda MÖ 300-282 yıllarına tarihlendirilen sepet kulplu amphora parçalar hâlinde tespit edilmiş ve yaklaşık 26 cm kadar restore edilebilen bu amphoranın yakın benzerleri Suriye-Sukas kentinde ele geçmiştir.⁵⁷¹

2004, 2005 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda bir sepet kulplu amphora formu ele geçirilmiştir. Amphora çok sayıda parçaya bölünmüş hâlde bulunmasının yanında, MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilecek bir yerleşimin sonndan bir önceki evresine ev konteksinde ele geçmiştir. Ayrıca kazılar esnasında bir başka sepet kulplu amphora formu daha ele geçmiştir.⁵⁷² Bu iki form⁵⁷³ Kyrenaika Bölgesi'nde bulunan şimdilik tek sepet kulplu amphora örnekleridir. Formun benzeri şuan Türkiye Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bir başka örnek ise Silifke Müzesi'nde yer almaktadır. Örneğin Kilikia'daki, Seleucia ad Calycadnum nekropolünden geldiği bilinmekte olup olasıkla MÖ 3. yüzyıla tarihlenmektedir.⁵⁷⁴ Yine 2004 yılında Q bölgesinden 2 adet olmak üzere 1 adet ağız kenarı, 1 adette boyun parçası, R bölgesinden ise 3 adet parçadan biri dik kenarlı, diğeri ince dik kenarlı ve boyun kısmında kırmızı grafitti izleri bulunan parçalar ve bifid kulptur. P bölgesi'nden 2 adet yuvarlatılmış ağız kenarlı bifid kulplu parça ile yine bifid kulplu bir parça örneği ele geçmiştir. Bu örnekler kabaca MÖ 325-250 yılları aralığına verilmiştir.⁵⁷⁵ Euesperides kentinden P bölgesinin yüzeyinden "TI MAP"⁵⁷⁶ mühürlü Rhodos amphora kulbu ele geçmiştir.⁵⁷⁷ Kentte yine 2004 yılında P bölgesinden MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen sepet kulplu amphora örneği ve Q bölgesinden yine sepet kulplu 1 adet amphora ele geçmiştir.⁵⁷⁸ Euesperides kentinde P bölgesinde 13 adet amphora parçası örneği MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı ve ortalarına tarihlendirilmiştir. Q bölgesinde 13 adet amphora parçası örneği MÖ 300-250 yıllarına tarihlendirilmiştir ve R bölgesinden 3 adet amphora parçası örneği MÖ

⁵⁷¹A. Wilson vd. (2004). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2004 Season, , *Libyan Studies*, 35, 149-190, s.176.

⁵⁷²Göransson, 2013, **a.g.k.**, 48.

⁵⁷³Bu iki amphora formunun muhtemelen Mısır'dan başlayan ve kıyı boyunca uzanan nakliye yolu ile şehre ulaşmış olduğu düşünülmektedir. Bk. Göransson, 2013, **a.g.k.**, 50.

⁵⁷⁴Göransson, 2013, **a.g.k.**, 48.

⁵⁷⁵Göransson, 2007, **a.g.k.**, 155, Kat. No: 300-306, 308.

⁵⁷⁶Mühür TIMAPXOY'un kısaltmasıdır. Finkielsztejn mührü, MÖ 262-247'ye, Grace ise MÖ 269-240 aralığına tarihlemektedir. Bk. Göransson, 2007, **a.g.k.**, 161.

⁵⁷⁷Göransson, 2007, **a.g.k.**, 161, Kat. No: 329. Aynı zamanda 1996 yılında kentte yapılan kazı çalışmalarında N bölgesinde 1 adet mühürsüz Rhodos amphora kulbu tespit edilmiştir. bk. Göransson, 2007, **a.g.k.**, 161.

⁵⁷⁸Göransson, 2007, **a.g.k.**, 171, Kat. No: 370, 371. Bu örneklerin yakın benzerleri, Suriye Sukas'da (MÖ 5-4. yüzyıl), Kilikia Seleucia ad Calycadnum'dan (MÖ Erken 3. yüzyıl), Tell Abu Hawan'dan (MÖ 5-4. yüzyıl), İsrail Atlit denizinden (MÖ 5-4.yüzyıl) gelmektedir. Bk. Göransson, 2007, **a.g.k.**, 173,174.

325-250 yıllarına tarihlendirilmiştir.⁵⁷⁹ Bu örnekler haricinde 5 örnek Grek formlarını oluşturmaktadır ve bunlar MÖ 325-250 yıllarına tarihlendirilmektedir.⁵⁸⁰

Sonuç olarak baktığımızda Euesperides’de tespit edilen amphoraların yaklaşık %23-22 si Kyrenaika amphoralarından oluşmaktadır. Aynı zamanda kentte Güneybatı Ege’den (Khios, Samos, Knidos ve Kos) fazlaca Erken Hellenistik şarap amphorası ele geçmiş olmasına rağmen Rhodos’dan çok az sayıda amphora örneği mevcuttur.⁵⁸¹

5.2. Doğu Akdeniz Hellenistik Dönem Batık Buluntuları

Tunç Çağı’ndan beri Doğu Akdeniz gerek küçük buluntu gerek maden gerekse de amphora ticareti içerisinde yoğun bir ticari trafiğe şahitlik etmiştir. Bunun başlıca sebebi bölgelerde yer alan farklı hammaddelere ulaşma isteğidir. Bu istediğin getirisi olarak kalitesinden dolayı popülerlik kazanan şarap, zeytinyağı gibi sıvı gıdaların, Batı Akdeniz’den, Doğu Akdeniz’e ya da tam tersi rotada taşınması sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda Hellenistik Dönem batıkları önem taşımaktadır. Çünkü kimi batıklarda tespit edilen amphoralar içerisinde yapılan analizler sonucunda hangi ürünlerin taşınmış olduğu, bu ürünler yanında kargo içerisinde diğer hangi ürünlerin olduğu da belirlenebilmektedir. Fakat gemilerin çıktıkları liman ve ulaşacakları liman konusunda çoğu zaman netlik bulunmamaktadır. Yapılan yorumlar genel olarak geminin battığı bölgeye olan yakınlığı hakkındaki bilgilerle sınırlıdır. Batığın rotasının net olarak tespit edilememesinin bir diğer önemli sebebi de batığın oldukça deforme olması ve yönünün doğal sebeplerle değişebilir olabileceğidir.

Bölge içerisinde bulunan batıkların hemen hepsi ticari amaçlıdır. Bu açıdan deniz tabanında yığınlar halinde bulunan amphoralar batıkların en iyi belirleyicileri olmaktadır.⁵⁸² Kos adası sınırı çerçevesinde şu ana kadar yapılan çalışmalar dikkate alınarak çalışmamız kapsamını oluşturan merkezler ve bu merkezlerdeki amphora tipleri Doğu Akdeniz’de toplam 16 batıkta karşımıza çıkmaktadır. Bu batıklardan ikisi Kıbrıs

⁵⁷⁹Göransson, 2007, **a.g.k.**, 176-187, Kat. No: 372-401.

⁵⁸⁰Göransson, 2007, **a.g.k.**, 188, Kat. No: 402-406.

⁵⁸¹E. Zimi (2019). Pottery and trade at Euesperides in Cyrenaica: an overview, *Libyan Studies* Vol. 50, 21-33, s.25.

⁵⁸²Y. Yıldız (1984). 1983 Sualtı Batık Gemi Araştırmaları, *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 21-31, s.21.

yakınında, bir tanesi Girit yakınında ve diğerlerinin tamamı ise Rhodos ve Kos adası sınırları içerisindeki alanda olduğu tespit edilmiştir.

Marmaris, Serçe Limanı Rhodos Batığı II Knidos Batığı'nın yakınındadır. Batık içerisinde kıyıdan yaklaşık 20 m açıkta, 12-30 m derinlikte dağınık hâlde 30 kadar Rhodos amphorası tanımlanabilir hâldedir. Bu amphoralar dışında civarda küçük seramik kap parçaları ile safra taşları da tespit edilmiştir. Batık Rhodos amphoralarının formunda yola çıkılarak MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵⁸³

Marmaris'de 2008 yılında yapılan çalışmalarda Hayırsız Burun'da Geç Hellenistik Batık tespit edilmiştir. Bu batık içerisinde MÖ 2. yüzyıl Kos ve MÖ 2-1. yüzyıl Rhodos amphoraları bulunmuştur. Bu amphoralardan yola çıkarak batık, MÖ 2. yüzyıl sonu- MÖ 1. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir.⁵⁸⁴

Bölgede 2008 yılı içerisinde yapılan bir diğer araştırmada Arap Adası'nda Hellenistik batık tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda farklı yüzyıllara ait amphora parçaları bulunmuştur. MÖ 4. yüzyıl başlarına yani Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen batık çevresinden yaklaşık 30 kadar amphora ele geçmiş ve bu bu amphora parçaları içerisinde Kos amphoralarının olduğu görülmüştür.⁵⁸⁵

Ege ve Akdeniz Bölgesi'nde 2010 yılında yapılan sualtı çalışmalarında Marmaris Çaycağız koyu batısında Hellenistik bir batık tespit edilmiştir. Bu batık içerisinde bifid kulplu Kos amphoraları tespit edilmiş ve bu örnekler MÖ 2-1. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.⁵⁸⁶

1987 yılında yapılan sualtı çalışmalarında Gökova Alakışla Bükü Rhodos Batığı'nda 7x25 m lik bir alanda çok miktarda seramik malzeme ve Rhodos amphora parçası örnekleri tespit edilmiştir. Bu parçalar içerisinde bulunan amphora kulpları mühürsüz olmasından dolayı detaylı bir tipoloji yapılamamıştır. Fakat kulpların

⁵⁸³H. Özdaş ve N. Kızıldağ (2022). Ege-Akdeniz Sualtı Araştırmaları 2019-2020 Yılları Çalışmaları, 2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları, (2), 69-89, s.76.

⁵⁸⁴H. Özdaş (2009). Ege- Akdeniz Bölgesi sualtı araştırması 2008 yılı çalışmaları, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (1), 433-452, s.438.

⁵⁸⁵Özdaş, 2009, **a.g.k.**, 436.

⁵⁸⁶H. Özdaş, N. Kızıldağ ve E. Okan (2009). Ege- Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2010 Yılı Çalışmaları, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), 267- 280, s.271.

yapısından dolayı batık MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı ile MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlendirilmiştir.⁵⁸⁷

1988 yılı Gökova Datça yarımadası kıyılarında yapılan çalışmalarda Devetaşı Hellenistik Dönem Batığı tespit edilmiştir. Bu batık içerisinde yaklaşık 30 amphoranın taşındığı düşünülmektedir. Bu amphoraların tip olarak Rhodos ve Proto Rhodos oldukları görülmüştür. Çeşitli çalışmalar sonucunda batık, MÖ 4. yüzyıl sonu- MÖ 3. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir.⁵⁸⁸

Akdeniz Bölgesi'nde 2007 yılında yapılan çalışmalarda bir grup batık tespit edilmiştir. Gökova Sedir Adası'nda ortaya çıkartılan Hellenistik Batık'da, yaklaşık olarak MÖ 4. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen Proto-Rhodos amphoraları ile⁵⁸⁹ yine aynı sene içerisinde yapılan Gökova İnce Burun Hellenistik Batık'ta yaklaşık 40 kadar parçalı halde geniş ağızlı bifid kuplu Kos amphoraları ele geçmiştir. Çalışması yapılan bu batık MÖ 3.yüzyıl sonu- MÖ 2. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.⁵⁹⁰

2015 yılında Antalya, Demre ilçesi yakınlarındaki Kekova Adası'nda yapılan sualtı çalışmalarında Rhodos amphoraları tespit edilmiştir. Bu amphoralar form itibariyle dışa çekik ve ucu yuvarlaklaştırılmış ağız kenarına, kalın içi yivli silindirik uzun bir boyna, ağız kenarına doğru yükselen ve keskin bir açı yaptıktan sonra dikey olarak omuz üzerinde gövde ile birleşen kulplara sahiptir. Benzerleri Aleksandria'da, Bodrum ve Marmaris Müzeleri'nde bulunan bu amphoraların kulplarındaki mühürler MÖ 3.yüzyıl sonuna, İçel Müzesi'ndeki benzeri ise MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmiştir.⁵⁹¹

Yine 2017 yılında Kekova Adası'nda yapılan sualtı çalışmalarında bir grup batık ortaya çıkarılmıştır. Tersane Koyu'nda bulunan amphora grubu içerisinde sepet kulplu amphoraların yer aldığı görülmüştür. Bu forma ait örnekler MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen örnekleri Tel Sukas'ta, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilenleri ise Tel Kazel'de bulunmuştur.⁵⁹²

⁵⁸⁷C. Pulak (1988). 1987 yılı sualtı Araştırmaları, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1-10, s.1,2.

⁵⁸⁸C. Pulak (1989). 1988 Yılı Sualtı Araştırması, *7. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 73-79, s.74,75.

⁵⁸⁹H. Özdaş (2008a). Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları, *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (3), 259-272, s.259.

⁵⁹⁰Özdaş, 2008a, **a.g.k.**, 261.

⁵⁹¹E. Aslan ve Y. Kılıç (2017). Kekova Adası Arkeolojik Yüzey/Sualtı Araştırması 2015, *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (1), 27-50, s.38.

⁵⁹²E. Aslan vd. (2019). Kekova Adası Arkeolojik Yüzey/Sualtı Araştırması 2017, *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), 1-20, s. 9,10.

Aynı batık bölgesinde Rhodos amphoraları da tespit edilmiş olup bu amphoralar MÖ 3. yüzyıl sonu- MÖ 2. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir.⁵⁹³

2018 yılında Kekova Adası'nda yapılan sualtı çalışmalarında Karaöz mevki ve çevresinde yapılan sualtı araştırmalarında Rhodos amphora parçası ele geçmiştir, gövde ve dip kısmı olmayan bu örnek MÖ 3. yüzyıl sonu- MÖ 2. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir.⁵⁹⁴ Alanda ayrıca ağız, boyun ve kulpları oldukça sağlam bir hâlde Geç Rhodos amphorası tespit edilmiş ve bu amphora örneği de MÖ 1. yüzyıl ortasına tarihlendirilmiştir.⁵⁹⁵

2007 yılında Bodrum Küçükkremit Yarımadası'nda, Kos batığı tespit edilmiştir. Adanın güneyinde 3-7 m derinlikte yaklaşık 200 m2 lik alana dağılmış şekilde bifid kuplu Kos amphora parçaları ele geçmiştir. Bu amphoralar MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Batık alanındaki amphoralar iki kütle halinde birbirine kaynaşmış şekildedir. Oldukça sık alanda batmış olması sebebiyle yol tahribata uğramıştır.⁵⁹⁶

2019-2020 yılları sualtı çalışmaları sırasında Muğla Yeşilova Körfezi, Yeşilgerme Hellenistik Batığı'nda yaklaşık 40 adet Rhodos amphorası tespit edilmiştir. Bu örnekler kabaca MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵⁹⁷ Batıkta yer alan diğer buluntular içerisinde 4 adet Geç Rhodos amphorası bulunmaktadır. Ünlü amphora üreticisi Hieroteles'in atölyesi olarak bilinen bu alandaki çalışmalarda, Geç Rhodos amphoralarının MÖ 1. yüzyıldan MS 2. yüzyıla kadar üretildiği tespit edilmiştir.⁵⁹⁸

Muğla Akyar Burnu'nda 2004 yılında yapılan çalışmalarda 1 no.lu batıkta 12 adet parçalı hâlde Kos amphorası ele geçmiştir. Bunlar MÖ 1- MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Fakat diğer buluntular değerlendirildiğinde batık kabaca MÖ 2.yüzyıl- MS 4.yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹³Aslan vd., 2019, **a.g.k.**, 11.

⁵⁹⁴E. Aslan vd. (2020). Kekova Adası arkeolojik yüzey/sualtı araştırması 2018, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), 1-14, s.6.

⁵⁹⁵Aslan vd., 2020, **a.g.k.**, 8.

⁵⁹⁶H. Özdaş (2008b). Ege Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (3), 249- 258, s.251.

⁵⁹⁷H. Özdaş ve Kızıldağ, 2022, **a.g.k.**, 74.

⁵⁹⁸Özdaş ve Kızıldağ, 2022, **a.g.k.**, 74.

⁵⁹⁹O. Köyağasıoğlu (2005). 2004 Yılı Muğla ve Antalya İlleri Antik Batık Yüzey Araştırması, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), 103-112, s.104.

Muğla, Marmaris Bozukkale Koyu'nda 2008 yılında yapılan çalışmalarda Rhodos Batığı'nda çok sayıda Rhodos amphora parçası tespit edilmiştir. Yaklaşık 30 kadar olan bu amphora grubu batığı yaklaşık 60 m² lik bir alana dağılmıştır. Rhodos amphoralarından yola çıkılarak batık MÖ 3. yüzyıl sonu- MÖ 2. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.⁶⁰⁰

Yine 2010 yılında yapılan çalışmalarda Aydın Didim'de, Toprakada'da tespit edilen Kos batığında Kos amphora parçaları ele geçmiş ve bu örnekler MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁶⁰¹

1984 yılında Marmara Halkoz Adası'nda tespit edilen Sisam batığı'nda yaklaşık 50-60 kadar amphora bulunmuştur. Bu örnekler içerisinde MÖ 4. yüzyıl sonuna tarihlendirilen Rhodos amphora örnekleri de bulunmaktadır.⁶⁰²

MÖ 350-325'e tarihlendirilen⁶⁰³ Mazotos batığı 2006'da Güney Kıbrıs'da bulunan Mazotos köyü sahilinin yaklaşık 2700 m açığında keşfedilmiştir. Geminin kargosunda en az 500 adet amphora tespit edilmiştir.⁶⁰⁴ Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen batıkta mantar ağızlı amphoralar çoğunluğu oluşturmakla birlikte geminin pruva kısmında bir adet Kos amphorasına ait parça ele geçmiştir.⁶⁰⁵ Gemide ayrıca 2 adet Lykia amphorası olduğu düşünülen amphora parçaları tespit edilmiştir.⁶⁰⁶ Batıkta ayrıca çok sayıda Khios amphorası da ele geçmiştir.⁶⁰⁷

Kyrenia Batığı, Kıbrıs yakınlarında tespit edilen batık Kyrenia'nın kuzeyinde A. Cariolou tarafından tespit edilmiştir. Bu batıkta 10 farklı tip olmak üzere yaklaşık 500 kadar amphora tespit edilmiştir. Bu amphoraların çoğunluğu Rhodos kökenlidir ve MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir. Diğer 9 amphora tipinin oldukça az sayıda olması bunların birkaç farklı limandan toplandığı düşüncesini doğurmuştur.⁶⁰⁸ Bu batıkta

⁶⁰⁰Özdaş, 2009, **a.g.k.**, 436.

⁶⁰¹Özdaş vd., 2009, **a.g.k.**, 273.

⁶⁰²C. Pulak (1985). 1984 Marmara Sualtı Araştırmaları, 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 47-62, s.47, 49.

⁶⁰³E. Nantet (2020). *The Rise of the Tonnage in the Hellenistic Period*, Sailing from Polis to Empire Ships in the Eastern Mediterranean during the Hellenistic Period, (Ed: E. Nantet), Cambridge, 75-89, s.77

⁶⁰⁴S. Demesticha (2011). The 4th-Century-BC Mazotos Shipwreck, Cyprus: A preliminary report, *The International Journal of Nautical Archaeology*, 40 (1), 39–59, s.40.

⁶⁰⁵S. Demesticha (2021). The Mazotos Shipwreck, Cyprus A Preliminary Analysis of the Amphora Stowage System, Under the Mediterranean I Studies in Maritime Archaeology, (Ed: S. Demesticha and L. Blue), Leiden: Sidestone, 43-58, s.48.

⁶⁰⁶Demesticha, 2021, **a.g.k.**, 55.

⁶⁰⁷Demesticha, 2021, **a.g.k.**, 47.

⁶⁰⁸Katzev, 1969, **a.g.k.**, 55.

tespit edilen sikkeler, geminin MÖ 306'dan önce batmış olamayacağını kanıtlamaktadır. Ayrıca Üniversite Müzesi'nin buradan ele geçen yaklaşık 10 bin adet bademe⁶⁰⁹ yapılan C14 analizi MÖ 288±62 tarihini göstermektedir. Yine geminin ahşap kaplamasında yapılan C14 analizinde bu ağaçların MÖ 398±44 tarihinde kesildiğini göstermiştir.⁶¹⁰

Girit Adasının kuzeybatısında yer alan Antikythera Batığı'nda 1976 yılında yapılan çalışmalarda en az 4 farklı tipte ticari amphoranın varlığı saptanmıştır. Bu amphora grubu içerisinde Rhodos, Kos, Nikandros Grubu (Ephesos) ve Lamboglia 2 bulunmaktadır. Gemideki 21 ticari amphoranın 5 adedi Rhodos, 9 adedi Kos, 5 adedi Ephesos ve 2 adedi ise Lamboglia 2 tipine ait olduğu tespit edilmiştir.⁶¹¹ Batıktan ele geçen Rhodos amphoralarından 3'ünde mühür olduğu belirlenmiştir. Rhodos amphoralarının tarihi için G. Finkielsztejn MÖ 46'dan önceye ait olabileceğini bildirmiştir. Formları itibarıyla özellikle omuz kısımları artık gövdenin tümüyle belli bir açı oluşturmamaktadır. Bu form gelişimi Grace tarafından MÖ 82'den sonraya tarihlenmesi gerektiği önerilmiştir. Batıktan ele geçen Kos amphoraları ise yaklaşık MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. MÖ 1. yüzyılda Kos amphoralarının gövdesi daha uzun yapılmaya başlanmıştı ve batıkta amphoralar da bunu destekler niteliktedir.⁶¹²

Sonuç olarak tespit edilen 15 batığı genel olarak değerlendirdiğimizde Proto-Rhodos, Rhodos, Geç Rhodos, Kos, Kıbrıs ve Lykia amphora örnekleri karşımıza çıkmaktadır. En yoğun grubu Rhodos amphora grubu oluşturmaktadır. Batıkların birçoğu Kos ve Rhodos adası etrafında yoğunluk göstermektedir. Girit ve Kıbrıs yakınında yer alan 2 batık ise diğer gruplardan farklı alanlarda tespit edilmesinden dolayı tekillik oluşturmaktadır.

⁶⁰⁹Nantet, 2020, **a.g.k.**, 77, Tab. 5.1.

⁶¹⁰Katzev, 1970, **a.g.k.**, 14.

⁶¹¹D. Kourkoumelis (2012). *Transport Amphorae*, The Antikythera Shipwreck (Ed: N. Kaltsas, E. Vlachogianni and P. Bouyia), Hublot, 208-303, s.209.

⁶¹²Kourkoumelis, 2012, **a.g.k.**, 210.

6. SONUÇ

Büyük İskender ile MÖ 336'da başlayan Hellenistik Dönem, kabaca Mısır'ın Roma tarafından fethine (MÖ 30) kadar ki süreci kapsayan ve yaklaşık 300 yıllık bir dönemdir. İskender'in ölümünden sonra, fethedilen topraklar Diodokhlar tarafından paylaşılmış ve özellikle Anadolu'nun güney kıyıları ile Doğu Akdeniz içerisinde etkin rol oynayan Rhodos adası ve Mısır, Seleuokoslar ile Ptolemaioslar tarafından paylaşılmıştır. Bu süreç içerisinde Doğu Akdeniz'de, Anadolu'nun güney kıyıları, Adalar, Levant Bölgesi, Mısır ve Kyrenaika Bölgesinin önemli rol oynadığı görülmüştür.

Çalışmamızın içerisinde siyasi olaylar kadar coğrafya da bir o kadar önemli konumdadır. Bu anlamda Akdeniz coğrafyasına baktığımızda, Akdeniz Cebelitarık'tan Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz'e kadar uzanan alanı kapsamaktadır. Doğu Akdeniz sınırları ise çalışmamız dâhilinde yaklaşık Kos adasının güneyi ve doğusundan başlayarak, Anadolu'nun güney kıyıları, Girit, Rhodos, Kıbrıs, Levant Bölgesi ve en batıda Kyrenaika Bölgesi'nde Euesperides kentine kadar uzanmaktadır. Bölge coğrafyası Tunç Çağ'ından beri deniz ticaretinde aktif rol oynamıştır. Bu ticaret zamanla Levant Bölgesi'nden, Atina'ya, Sardunya adalarına ve batıda en uç bölgeye (Herakles sütunları) kadar yayılım göstermiştir. Hellenistik Dönem'de bölge ticareti içerisinde zeytinyağı ve şarap en popüler ürün olurken farklı çeşitte ürünlerin de bu ticarete yer aldığı görülmüştür. Anadolu'da güney kıyıları aktif ticaret içerisinde yer alırken adalardan başta Rhodos ve Kıbrıs olmak üzere Kos ve Girit, Levant Bölgesi'nde Berytos, İsrail sınırlarında yer alan özellikle kıyı kentleri ile Ölü Deniz çevresindeki kentler, Mısır'da Aleksandria başta olmak üzere Delta bölgesi kentleri ve batıda Kyrenaika Bölgesi'nde Kyrene, Berenike ve Euesperides kentleri, Doğu Akdeniz deniz ticareti içerisinde faaliyet gösteren bölgeler olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda deniz ticaretiyle paralel olarak bu kentlerin büyük çoğunluğu gerek yerel gerekse taklit amphora üretiminde ön plana çıkmıştır. Kyrenaika Bölgesi'nde özellikle silphium bitkisi ticarete önemli bir rol oynamıştır. Başta Hellenistik Dönem olmak üzere Roma Dönemi'nde de silphium'un Kyrenaika Bölgesi'nin tekelinde olduğu ve birçok kente ihraç edildiği tespit edilmiştir.

Çalışmamızın 4. bölümünü oluşturan başlıkta bölge içerisinde yer alan merkezlerden amphora üretiminde bulunduğu düşünülen bölgeler açıklanmıştır. Bu anlamda çalışma içerisinde coğrafi yön göz önünde bulundurularak sırasıyla Güney Batı Anadolu Grubu (Ege) içerisinde Girit, Kos, Rhodos, Güney Anadolu Kıyıları'nda

bölgesel olarak batıdan doğuya Lykia, Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri, Kıbrıs adası, Levant Bölgesi, Mısır ve son olarak da Kyrenaika Bölgesi ele alınmıştır. Yaklaşık MÖ 2000’lerde başlayan deniz ticareti Hellenistik Dönem’de gittikçe yaygınlaşarak yukarıdaki merkezlerde kendine yer edinmiştir.

İlk olarak ele alınma sırasına göre baktığımızda Girit Adası’nda, Hellenistik Dönem’de başlayan amphora üretimi MS 7. yüzyıla kadar sürmüştür. Ada üretimi olan amphoralar araştırmacısı tarafından toplam 7 tipe ayrılmış ve AC olarak adlandırılmıştır. Bu grup içerisinde yalnızca AC 7 olarak sınıflandırılan tipteki amphoranın Hellenistik Dönem özelliği gösterdiği anlaşılmıştır. Adada birçok merkezde amphora üretimi söz konusudur. Bu merkezler arasında batıdan doğuya doğru Loutra, Knossos, Pyrgos-Myrtos, Hierapytna, Mochlos, Trypetos ve Keratokampos kentleridir. Hellenistik Dönem formu olan AC 7’nin sadece Keratokampos kentinde üretildiği tespit edilmiştir. Adada özellikle Doğu kesimin amphora üretimi açısından ön plana çıktığı tespit edilmiş ve ayrıca adanın bu bölümünde Doğu Girit Tip 1-2-3 olarak adlandırılan bir bölümü taklit olan amphora üretimi de söz konusudur. Yine adanın doğusunda yer alan Trypetos kentinde Hellenistik Dönem’de, Girit’in şarap için amphora üretiminin en erken kanıtı tespit edilmiştir.

Çalışma içerisinde sınır olarak belirlenen Kos adası ise amphora üretimine MÖ 5.yüzyılda başlamış ve Hellenistik Dönem’de Knidos ve Rhodos gibi kentlerle birlikte deniz ticaretinde yerini almıştır. Adanın amphoralarının en ayırt edici özelliği “bifid” olarak adlandırılan ikiz kulplara sahip olmasıdır. Bu amphoralar birçok merkezde taklit edilmiş ve hatta MS 3. yüzyıl ortasına kadar Mısır’da bile taklit üretim görmüştür. Ada da yerel üretime dair bir atölye tespit edilmemiş fakat 90’lı yıllarda yapılan çalışmalarda yerel üretim olduğu düşünülen üç farklı tipte amphora kanıtları mevcuttur.

Rhodos’a baktığımızda ise amphora üretiminin MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktığı ve MS 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettiği görülmüştür. Ada amphoraları MÖ 4.yüzyıldan MÖ 1. yüzyıla kadar çeşitli formlarda üretim görmüştür. Özellikle MÖ 1. yüzyıldan itibaren Geç Rhodos olarak adlandırılan forma dönüşüp, zamanla kapasiteleri siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı küçülmüştür. Ada amphoraları, Ege’den Kuzey Afrika’ya, Britanya’dan Doğu Akdeniz’e kadar oldukça geniş bir coğrafya’da yayılım göstermiştir. Adanın yoğun şarap üretimi 6133 amphora örneğinde yapılan çalışmada MÖ 190-150 arasında doruk noktasına ulaştığı görülmüştür.

Adanın kontrolünde olan Rhodos Peraiası'nda ise özellikle Bybassos ve Loryma'da şarap üretimine paralel şekilde amphora üretimi yapıldığı düşünülmüştür.

Güney Anadolu kıyılarında ilk olarak Lykia Bölgesi'nde amphora üretimi açısından karşımıza sadece Patara kenti çıkmaktadır. Kentte tespit edilen seramik atölyeleri MÖ 1- MS 3. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Patara'da yapılan kapsamlı çalışmalarda MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Lykia Bölgesinin yerel üretimi olabileceği düşünülen bir amphora formu tespit edilmiştir. Fakat kentte yerel amphora üretimi henüz netlik kazanmamıştır.

Pamphylia Bölgesi'nde ise Ptolemaioslar hâkimiyetiyle Mısır ile sıkı ticari ilişkiler gerçekleştirmiştir. Bölgede yapılan çalışmalarda amphora üretimine dair veriler tespit edilmiştir. Bu veriler değerlendirildiğinde bölgede özellikle üç kent ön plana çıkmaktadır. Bu kentler Perge, Side ve Aspendos'tur. Ayrıca bölgede Pamphylia amphoraları olarak adlandırılan bir grup da mevcuttur. Bu grubun üretim yeri net olarak belli olmamasına rağmen Syedra kentindeki atölyelerde bu amphoralara benzer örnekler tespit edilmiştir. Bu amphoraların diğer örnekleri ise Aleksandria'da, Kos, Rhodos, Kıbrıs, Antioch (Suriye), Sarafand (Lübnan), Maresha (İsrail), Tel Gezer (İsrail) ve Nessana'da (İsrail) ele geçmiştir.

Güney Anadolu'nun en doğusunda yer alan Kilikia'da ise Nagidos kentinde uzun süre çalışmalar yapılmıştır. Kentte bir atölye tespit edilememesine rağmen üretim olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncüyü destekleyen unsurlar içerisinde kentin sikkelerindeki amphora betimi önemli bir detaydır.

Doğu Akdeniz'de stratejik konumu ve özellikle Levant Bölgesi ve Anadolu'da Kilikia Bölgesi ile coğrafi yakınlığı bulunan Kıbrıs adasına baktığımızda ise burada üretilen ilk amphoraların sepet kulplu olarak adlandırılan amphoralar olduğu bilinmektedir. Bu formlar MÖ 7-4. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de popüler olmuştur. Sepet kulplu amphoraların benzerlerinin Levant Bölgesi'nde de rastlanmasına rağmen formun en erken örneği Kıbrıs'da ele geçmiştir. Formun örneklerine Batı Akdeniz'de rastlanmamıştır. Adada üretilen bir diğer tip ise "Kourika" olarak adlandırılan amphoralardır. Bu amphoralar adada Nea Paphos, Salamis ve Kition'da MÖ 2.yüzyıla kadar üretilmiştir.

Levant Bölgesi'nde ise karşımıza şimdilik olası amphora üretim merkezi olarak sadece Berytos kenti çıkmaktadır. Berytos'da amphora üretildiğini düşündüren en önemli kanıt Kıbrıs'ta ele geçen bir amphora kulbunda "HPYTI" yazıtının varlığıdır. Bu örneğin Kıbrıs'ta ele geçmesi adanın coğrafi olarak Berytos'a oldukça yakın olmasının bir sonucu olarak görülebilir. Bölgede özellikle İsrail sınırlarında birçok kentte kazı ve yüzey araştırması yapılmıştır fakat amphora üretim merkezine dair kanıtlar şuan sadece Berytos ile sınırlıdır.

Bölgesel olarak çalışmanın son bölümünü Mısır ve Kyrenaika Bölgesi oluşturmaktadır. İlk olarak bölgesel üretimde karşımıza Mısır çıkmaktadır. Mısır'daki amphoralar 1998 yıllarında Mariotis gölü kıyısında yapılan çalışmalarda araştırmacısı tarafından AE olarak adlandırılarak beş kategoride sınıflandırılmıştır. Bu örnekler içerisinde yalnızca AE1 ve AE2 amphoralarının Hellenistik Dönem üretimi olduğu anlaşılmıştır. Bu iki amphora da kendi içerisinde alt tiplere ayrılmaktadır. Bu anlamda AE1 amphoraları A ve B olarak ayrılmakta AE2 ise A, B, C, D olarak sınıflandırılmıştır. Bölgedeki kentlerde yapılan çalışmalarda ele geçen AE1-AE2 örnekleri yaklaşık MÖ 3-1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Coğrafi olarak Kyrenaika Bölgesi amphora verisi açısından araştırmalarda kent odaklı olmayıp genel anlamda bölgesel olarak değerlendirmeye alınmıştır. Bu anlamda bölgede üretimi olduğu düşünülen amphoralar kil yapılarına ve formlarına göre kategorize edilmiştir. Bölgede tespit edilen amphoralarda çoğunlukla hamur katkısı olarak başta omurgasız fosilleri içeren kilin yanında yerel sebkha kili kullanıldığı görülmüştür. Bu nedenden dolayı da Kyrenaika üretimi amphoralar A, B, C ve D olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Form açısından ise beş alt gruba ayrılarak Kyrenaika Amphora 1, 2, 3, 3-4 ve 4 olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca önemli bir ticaret ürünü olarak değerlendirdiğimiz ve antik dönemde kullanım açısından yaygınlığı söz konusu olan silphium bitkisi bölgenin önemli ihraç ürünü olarak karşımıza çıkmıştır. Bu anlamda bitkinin hem sıvı hem de katı hâli amphoralarda taşınarak geniş coğrafyalarda talep görmüştür. Bölgede amphora üretim merkezi olarak Berenike karşımıza çıkmaktadır. Kentte Hellenistik Dönem'de başlayan amphora üretimi MS 1. yüzyılda düşüşe geçmiştir. Ayrıca kentte MÖ 3. yüzyıldan itibaren üretim gören "Hellenistik Amphora 1" olarak adlandırılan tip bölgedeki bir diğer yerel üretim formudur.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan Doğu Akdeniz deniz ticareti kapsamında ilk olarak amphora buluntularından yola çıkarak merkezler üzerinden ticari rotalar göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmıştır. Aynı zamanda Doğu Akdeniz sınırları içerisinde Hellenistik Dönem'e ait batıklar tespit edilmiş ve haritalandırılmıştır. Tunç Çağı'ndan beri Doğu Akdeniz'deki bölgeler arası ticareti başta Gelidonya ve Uluburun gibi batıkları sayesinde varlığını anlamaktayız. Bu ticaret içerisinde mimari yapı parçaları, heykeltıraşlık öğeleri, madenler, cam, pişmiş toprak eserler, gıda malzemeleri, hayvan ve hatta insanlar (köle) bile yer almıştır. Hellenistik Dönem'e geldiğimizde amphora ticareti belli bölgeler arasında yoğunluk kazanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, kaliteli şarap ve zeytinyağı üreten merkezlerin diğer merkezlerle oranla bir adım önde olmasıdır. Akdeniz üzerine çalışmaları bulunan F. Braudel'in tespit ettiği üç ana rota ticari rota tahmini yapmamıza olanak sağlamıştır. Bu rotalar en doğuda Kıbrıs'tan, en batı 'da Herakles Boğazı'na, Yunanistan'ın kuzey sahillerinden Korfu'ya kadar ki güzergâhı görmemizi sağlamıştır. Çalışmamızda Doğu Akdeniz sınırını en batıda Kyrenaika Bölgesi'nde Euesperides kenti oluşturmaktadır. En doğu uçta ise Levant Bölgesi, en kuzeyde ise Kos Adası sınırlarımızı oluşturmuştur. Bu sınır içerisinde gerek adaların gerekse kıyı kentlerinin neredeyse tamamı birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğu görülmüştür. Eldeki veriler ile merkezlerdeki amphora buluntuları değerlendirilerek bölgeler arasındaki ticaret ve amphoraların dağılım alanları tespit edilmiştir.

Güney Batı Anadolu grubu içerisinde ilk olarak Girit'te amphora buluntusu açısından yedi kentin ön plana çıktığı görülmüştür. Kentte ağırlıklı olarak Rhodos amphora örnekleri tespit edilmiştir. Ayrıca az da olsa Kos örnekleri olduğu görülmektedir. Girit'te ele geçen buluntulardan yola çıktığımızda adanın Mısır ve Rhodos arasında bir bağlantı oluşturan durak noktası konumunda olduğu düşünülebilir. Adanın özellikle doğu bölgesindeki kentler buluntu açısından yoğunluk göstermektedir. Bu da adanın doğu kısmının Rhodos'a ve diğer bölgelere yakınlığının bir sonucu olarak yoğun bir sirkülasyona şahitlik etmesini düşündürmektedir. Siyasi bir sebep olarak Mısır'da ele geçen Girit amphora örneklerinin yoğunluğu Mısır'da görev yapan Giritli paralı askerlerin varlığıyla ilişkilidir. Askerlerin gittikleri bölgelerde yanlarında çeşitli seramik formlarını bulundurmaları, Roma lejyonlarının gittikleri bölgede yanlarında sigillata gibi kaliteli ürünleri taşımasıyla benzerlik göstermektedir. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde adanın Mısır, Rhodos ve Kos ile ticari ilişkilerinin bulunduğunu

söylemek mümkündür. Ada aynı zamanda batıya açılan deniz yolunun kavşak noktasında yer almasıyla da önem taşımaktadır.

Doğu Akdeniz'de Kos Amphoralarının Dağılım Alanları

Çalışmamızın Güney Batı Anadolu sınırını oluşturan Kos adasına dair çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Ada konumundan dolayı Karadeniz'den, Mısır'a kadar amphora yayılımı göstermektedir. Ada amphoralarının bifid kulpları sayesinde diğer örneklerden ayrımı yapılmaktadır. Hellenistik Dönem içerisinde Doğu Akdeniz'de, Kos amphoraları eldeki veriler değerlendirildiğinde Mısır ve Kyrenaika Bölgesi'ne kadar ulaşmıştır. Güney Anadolu kıyılarında ise özellikle Lykia ve Kilikia Bölgesi öne çıkmaktadır. Buluntular aynı zamanda Levant Bölgesi'nde özellikle İsrail ve çevresinde yoğunluk göstermektedir. Bunun yanında ada amphoraları Kıbrıs, Girit, Suriye Antiochia'sın da da karşımıza çıkmaktadır. Bu geniş dağılım, adanın şarabının getirmiş olduğu ün sayesinde amphoralarda Karadeniz'den, Mısır'a kadar yayılmasına olanak sağlamıştır.

Doğu Akdeniz’de Rhodos Amphoralarının Dağılım Alanları

Güney Batı Anadolu grubu içerisinde yer alan Rhodos ise Kos amphoraları gibi oldukça geniş bir dağılım göstermektedir. Ada, Apameia Barışı ile Seleukos topraklarında hak iddia etmiş ve bu sayede ticaretini genişletme politikasını devam ettirmiştir. Fakat MÖ 166’da adanın, Roma’nın Rhodos’u cezalandırmasının etkisi ile Delos’un etkinliği giderek zayıflamıştır.

Rhodos şarabının kalitesi sayesinde amphora üretimini geliştirmiş ve ticareti de yaygınlık kazanmıştır. Rhodos, Kos ve Knidos ile birlikte Batı Akdeniz ve Yunan kentlerine açılan bir rota üzerinde yer almaktadır. Bunun getirmiş olduğu avantajlar sayesinde çoğu kez uğrak bir nokta hâline gelmiştir. Ada, karşısında yer alan kentleri de (Rhodos Peraiası) üretim açısından etkilemiştir. Rhodos amphoraları yukarıda yer alan haritada da görüldüğü üzere Güney Anadolu kıyılarında Lykia, Pamphylia ve Kilikia Bölgelerinde görülmesine rağmen yoğunluk Kilikia’da karşımıza çıkmaktadır. Bu merkezler dışında ada amphoralarını Girit, Kıbrıs ve Levant Bölgesi’nde özellikle İsrail ve çevresinde oldukça yoğun bir şekilde görmekteyiz. Yine aynı bölgede Ölü Deniz çevresinde, Mısır Delta Bölgesi’nde, Kyrenaika Bölgesi’nde ve en batıda Euesperides, Rhodos amphoraları tespit edilmiştir. Ada amphoraları özellikle Aleksandria’da oldukça

fazla sayıda karşımıza çıkmakta bu da Mısır ile Rhodos'un arasındaki ticari ilişkinin yoğun olduğunu düşünmemizi sağlamaktadır.

Doğu Akdeniz'de Pamphylia Amphoralarının Dağılım Alanları

Güney Anadolu kıyıları içerisinde batıdan doğuya doğru Lykia, Pamphylia ve Kilikia Bölgeleri amphora buluntusu açısından öne çıkmaktadır. Özellikle Pamphylia Bölgesi'nde bu bölgeye özgü fakat üretim yeri henüz tespit edilemeyen bir form mevcuttur. Bu form Kos, Rhodos, Kıbrıs, Suriye Antiochiası'nda, Lübnan-Sarafand, İsrail ve çevresinde tespit edilmiştir. Bu da Pamphylia Bölgesi'nin eldeki buluntulardan yola çıktığımızda özellikle Levant Bölgesi ve çevresiyle ticari ilişkisinin bulunduğunu düşündürmektedir. Formun örneğinin Suriye'de ele geçmesi, buraya yakın olan Kilikia Bölgesi'nde tespit edilememiş olması, formun Kilikia'da var olmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle Kilikia Bölgesi'nde yapılacak olan arkeolojik çalışmalarda Pamphylia amphorasının örneğine rastlamak mümkün olmalıdır. Bu durum Lykia içinde geçerlidir. Çünkü Pamphylia üretimi amphoralar Rhodos ve Kos adasına kıyı şeridi takip edilerek ulaşım sağladığı varsayıldığında, örneklerin Lykia Bölgesi'ne de ulaşım sağlamış olması ihtimali vardır.

Güney Anadolu kıyılarında özellikle Lykia Bölgesi'nde Patara dışında, karşımıza Letoon, Kekova Adası ve Phaselis çıkmaktadır. Patara'da en yoğun buluntu grubu olarak Rhodos çıkmaktadır. Aynı zamanda kentte Rhodos Peraiası ve Kos amphoraları da

görülmektedir. Özellikle Tepecik yerleşimindeki buluntular veri açısından oldukça önemlidir. Bu sayede kentin Kıbrıs ile de ticaretinin varlığı tespit edilmiştir. Patara'nın özellikle MÖ 3-2. yüzyılda Rhodos ile sıkı bir ticari ilişkisinin olması iki merkezin konum olarak birbirine yakın olmasından da kaynaklı olabildiği düşünülebilir. Genel olarak baktığımızda kent Rhodos, Kos ve Kıbrıs ile ticari ilişkilerde bulunmuş olduğu yorumunu yapabilmekteyiz.

Letoon kentine baktığımızda araştırmamız sonucunda kentin içerisinde yapılan çalışmalarda Kos ve Rhodos amphora örneklerinin olduğu görülmektedir. Kos ve Rhodos'un kentte örneklerinin yer alması şaşırtıcı değildir çünkü her iki ada da bölgeye konum olarak oldukça yakındır.

Mısır'dan, Roma'ya ulaşan deniz rotası üzerinde yer alan Kekova Adası da gerçekleştirilen sualtı çalışmalarda Hellenistik Rhodos amphorasına ait veriler sağlaması açısından önemlidir. Çünkü Rhodos amphora formu hem Proto-Rhodos hem de Geç Rhodos örneklerini göstermektedir. Bu örnekler haricinde Kos örnekleri de bu çalışmalar içerisinde tespit edilmiştir.

Yine bölge içerisinde yer alan ve amphora buluntularını takip edebildiğimiz Phaselis kenti de yalnızca Mısır amphora örneği ile temsil edilmesi Mısır'ın, Lykia Bölge'sine de ticari anlamda ulaşmış olabileceği yorumunu yaptırmaktadır.

Pamphylia Bölgesi ise Hellenistik amphora verisi açısından şimdilik kısıtlı veri sağlamaktadır. Bu anlamda çalışmamıza dâhil edebildiğimiz tek kent Side'dir. Kentte gerçekleştirilen çalışmalarda yalnızca Kıbrıs, Kos ve Rhodos örnekleri çoğunluktadır. Side limanı Hellenistik Dönem'in sonlarında korsanların faaliyetlerine ev sahipliği yaparak, köle ticareti açısından Pamphylia'nın en önemli limanı hâline gelmiştir. Ayrıca bölgenin Mısır ile olan ilişkisi, Mısır'da Pamphylia kentlerine ait mahallelerin bile kurulmasını sağlayacak kadar sıkı olmuştur. Fakat bölgede Hellenistik Dönem Mısır amphora verisi bulunmamakla birlikte buradaki kentlerde yapılacak çalışmalarda tespit edilmesi muhtemeldir.

Güney Anadolu kıyılarının en doğusunda yer alan Kilikia Bölgesi'nde Hellenistik Dönem amphora üretim merkezi olarak tek kent Nagidos olarak belirlenmiştir. Fakat bölgede birçok kentte Hellenistik dönem amphora buluntuları mevcuttur. Bölge içerisinde Mısır amphora örneği bulunan tek merkez şuan için Nagidos olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bölgede amphora buluntularına rastladığımız diğer merkezler Kilikia bölgesi kıyı şeridi boyunca devam etmektedir. Tespit edilen sekiz merkezde (Nagidos, Kelenderis, Olba, Elaiussa Sebaste, Soli Pompeiopolis, Tarsus, Tepe Höyük, Tatarlı Höyük) Kos, Rhodos, Rhodos Peraiası, Kıbrıs ve Mısır amphora örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Bölgede çoğunluğu Kıbrıs ve Mısır amphoraları oluşturmaktadır. Kıbrıs'ın bölgeye oldukça yakın olması buluntuların yoğunluğu açısından olağan bir durum olarak düşünülebilir. Aynı zamanda yapılan çalışmada bölgede Girit ve Pamphylia amphora örnekleri tespit edilememiştir. Nagidos, bölge içerisinde tek başına en yoğun buluntu ve form çeşitliliği açısından önemli bir merkez konumundadır.

Doğu Akdeniz'de Kıbrıs Amphorasının Dağılım Alanları

Levant Bölgesi, Mısır ve Güney Anadolu kıyıları arasında geçiş noktası olarak tanımlayabildiğimiz Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de konumu itibariyle önde gelen merkezlerdendir. Adada yer alan kentlerde özellikle Nea Paphos, Kition, Kourion ve Salamis'de yürütülen çalışmalarda Rhodos amphora buluntularının yoğun olduğu tespit edilmiştir. Bu kıyı kentleri, önemli birer liman konumundadır. Muhtemelen bu limanların tamamı farklı bölgelerin ticari rolünü üstlenmiştir. Yani Mısır'dan yola çıkan bir ticaret gemisi Kıbrıs'ın güney batı şeridinde yer alan Nea Paphos ve Kourion limanlarını tercih ederken, Levant Bölgesi'nden çıkan bir geminin Salamis ve Kition limanlarını tercih etmesi ihtimal dâhilindedir. Bu verilerin dışında adada aynı zamanda Kos, Rhodos, Girit,

Pamphylia amphora örnekleri tespit edilmiştir. Ada amphoralarının Lykia Bölgesi ve Kilikia Bölgesi'nde, Levant Bölgesi'nde İsrail ve çevresinde, Mısır'da, Kyrenaika Bölgesi'nde yer alan Euesperides'de tespit edilmesi adanın batıda Rhodos dışında ticaretinin yoğun olarak doğusundaki merkezler ile yapmış olduğu çıkarımı uygundur.

Levant Bölgesine baktığımızda en kuzeyde sınırı çalışmamız içerisinde Suriye Antiochia'sı, en güneyde ise Petra kenti oluşturmaktadır. Hellenistik amphora üretimi açısından tek merkez Berytos kentidir. Kentin, Rhodos ile ticari bir ilişkisi olduğu bilinmektedir. Lübnan'da buluntularını takip edebildiğimiz diğer bir merkez ise Sarafand'dır. Kentte Pamphylia amphora örnekleri karşımıza çıkmıştır. Bölgede öne çıkan merkezler İsrail ve çevresinde toplanmıştır. Bu sonuca varmamızdaki en büyük sebep olasılıkla bu çevrede yapılan arkeolojik çalışmaların yoğun olmasıdır. İsrail ve çevresinde Hellenistik Dönem amphora buluntuları ele geçen toplam 11 merkez karşımıza çıkmaktadır. Bu merkezler içerisinde özellikle 6 merkezde Rhodos buluntuları tespit edilmiştir. Ayrıca bu merkezlerde Kos, Kıbrıs, Pamphylia ve Mısır amphora örnekleri bulunmaktadır. Bölgenin coğrafi konumu dikkate alındığında kendisine yakın merkezler ile iletişim halinde olduğu görülmektedir. Bölgenin batıda etkileşim içerisinde olduğu merkezler ise Kos ve Rhodos'dur. Bölgede Kos amphora örnekleri Ölü Deniz çevresinde (Marissa, Nessana, Petra) karşımıza çıkmaktadır.

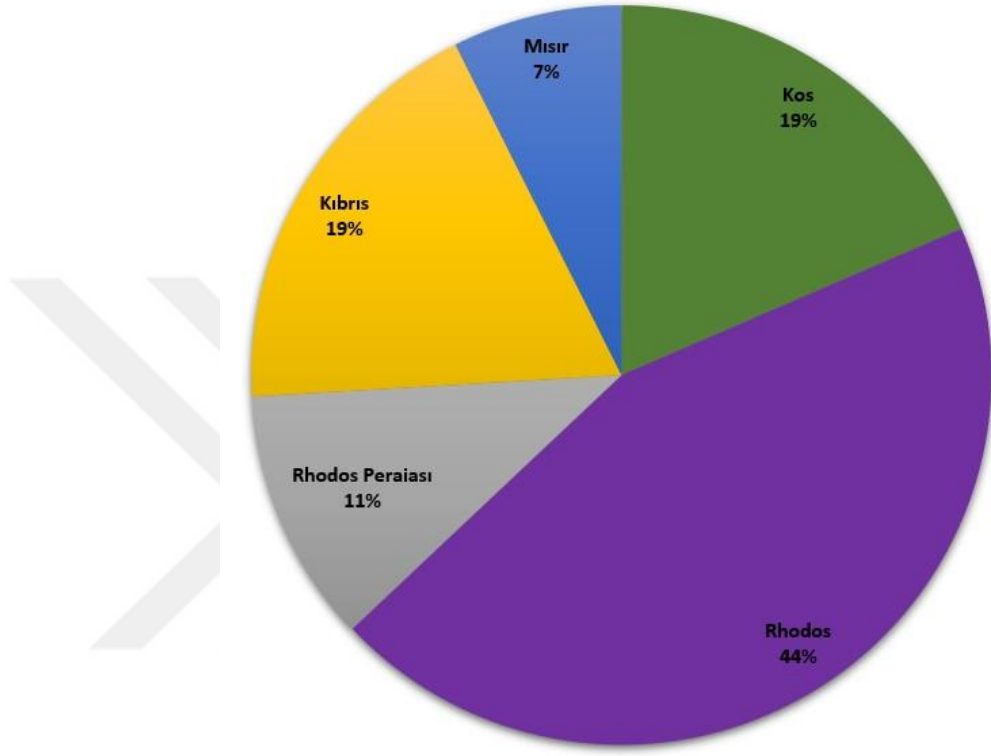

Doğu Akdeniz’de Mısır Amphoralarının Dağılım Alanları

Coğrafi olarak Kuzey Afrika kıyı şeridinde doğudan batıya doğru gittiğimizde ilk merkez Mısır’dır. Mısır’ın özellikle Delta Bölgesi amphora buluntuları açısından ve ticari faaliyet yönünden zengindir. Delta Bölgesi’nin zengin kil yatakları amphora üretiminde önde gelen etmenden biridir. Başta Aleksandria, Buto ve Naukratis olmak üzere amphora buluntularını izleyebildiğimiz toplam 8 merkez (Elephantine, Kom Ge’if, Kom Hadid, Gabbari Nekropolisi, Grocodinopolis- Arsinoe) bulunmaktadır. Merkezlerin çoğunluğu Nil Deltası’ndadır. Bu merkezlerden Rhodos başta olmak üzere Rhodos Peraiası, Kos ve Kıbrıs amphora örnekleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda Mısır amphoraları AE1 ve AE2 örnekleri olarak Lykia Bölgesi’nde, Kilikia Bölgesi’nde, Kıbrıs’da, Levant Bölgesi’nde karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak baktığımızda kentin amphoraları batı sınır Phaselis olmak üzere doğuya doğru bir yayılım seyretmektedir. Mısır’dan çıkan bir geminin Güney Anadolu kıyılarına ulaşmak için ilk yol olarak kıyı şeridini takip ederek önce Levant Bölgesi ardından Kilikia Bölgesi’nden batıya doğru olan rotadır. Diğerisi ise doğrudan Kıbrıs’a ve oradan güney kıyılarına doğru bir rota olması muhtemeldir.

Mısır’ın batısında yarımada görünümü veren Kyrenaika Bölgesi, birçok merkezden oluşmasına rağmen bölgede Kyrene, Apollonia, Taucheira, Ptolemaios, Euesperides, Berenike kentleri yer almaktadır. Bu kentler arasında birçoğunda arkeolojik çalışmalar yapılmasına rağmen sadece Euesperides kentinin amphora buluntularını

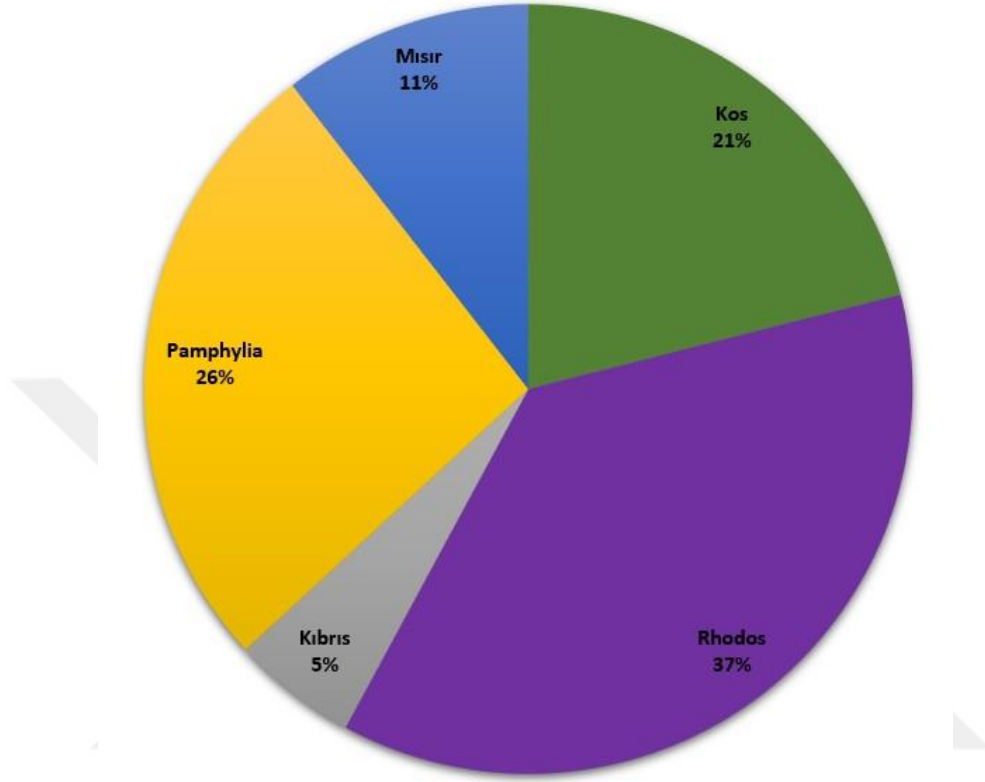
izleyebiliyoruz. Ayrıca kentte Kos, Rhodos ve Kıbrıs amphora buluntularına da rastlanmıştır.

Grafik 1: Güney Anadolu Kıyılarında Yer Alan Merkezler Çerçevesinde Amphoraların Dağılım Oranları.

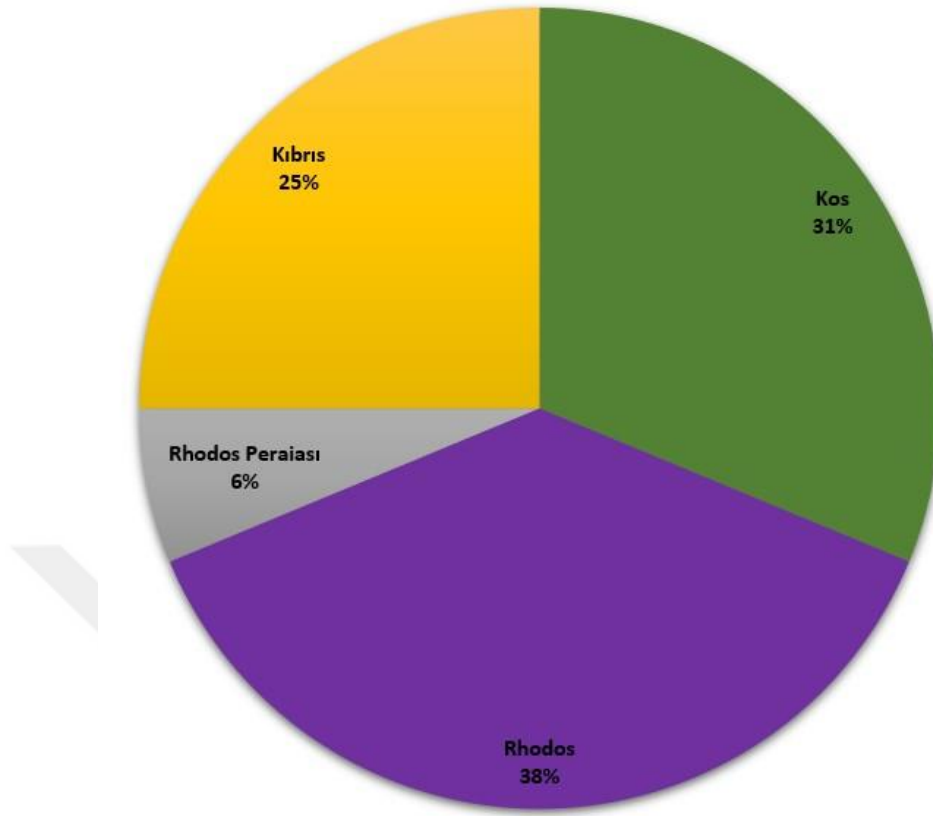
Genel bir değerlendirme yaptığımızda yukarıda gösterilen pasta grafikte Güney Anadolu kıyılarında yer alan kentlerde Hellenistik Dönem amphora buluntularını takip edebildiğimiz merkezler göz önünde bulundurularak, çalışmamız kapsamında yer alan amphora grupları değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda bölgede oransal olarak Rhodos buluntuları neredeyse diğer buluntuların tamamıyla eşit durumdadır. Bölgede Rhodos buluntuları en çok Kilikia Bölgesi'nde kendini göstermektedir. Rhodos'tan sonra en kalabalık grup olarak karşımıza Kıbrıs ve Kos buluntuları çıkmaktadır. Kıbrıs buluntuları da yine aynı şekilde Kilikia Bölgesi'nde yoğunluk göstermektedir. Kıbrıs buluntularının yoğun ele geçmesi adanın özellikle Kilikia Bölgesi'ne yakınlığı göz önüne alındığında

yadsınamaz bir durumdur. Kıbrıs'tan sonra Kos örnekleri de yoğun bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Mısır ve Girit buluntuları içeren merkezler oldukça az sayıdadır.

Grafik 2: Levant Bölgesi'nde Yer Alan Merkezler Çerçevesinde Amphoraların Dağılım Oranları.

Yukarıda yer alan Levant Bölgesi grafiğine baktığımızda çoğunluğunu İsrail ve çevresindeki merkezler oluşturmuş olup bölgede Rhodos amphoraları yine en yoğun grubu oluşturmakta ve onu Pamphylia amphoraları takip etmektedir ve sonrasında sırasıyla, Kos, Mısır ve Kıbrıs gelmektedir. Rhodos'un bu bölgede de yoğun olarak görülmesi ticaretinin ne denli geniş olduğunu göstermektedir. İkinci çoğunluğu oluşturan Pamphylia amphoraları örnekleri özellikle İsrail ve çevresindeki kentlerde karşımıza çıkmaktadır. Pamphylia örneklerinin ikinci çoğunluğu oluşturması Levant Bölgesi kentlerinin Pamphylia ile olan ticari ilişkisini yansıtmakta önemli bir veri olarak görülebilir.

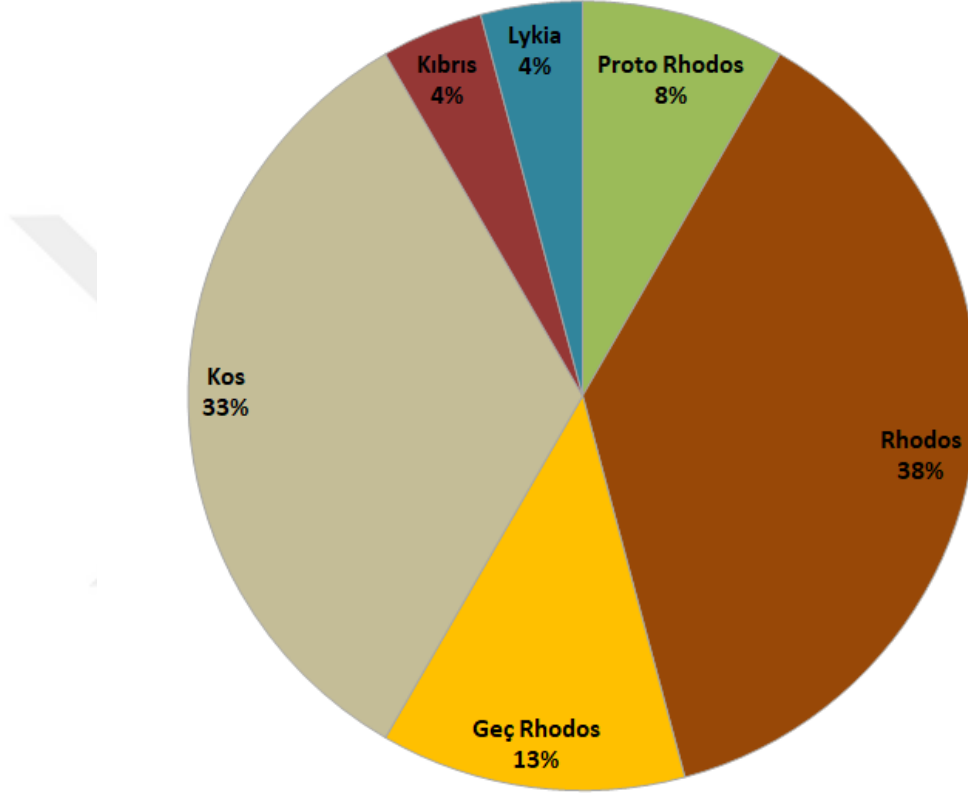

Grafik 3: Mısır ve Kyrenaika Bölgesi Kıyılarında Yer Alan Merkezler Çerçevesinde Amphoraların Dağılım Oranları.

Yukarıda Mısır ve Kyrenaika Bölgesi kıyılarında yer alan amphora buluntusu içeren merkezlerdeki grupların dağılım oranlarını göstermektedir. Bu dağılım içerisinde en yoğun grubu Rhodos amphora örnekleri oluştururken bunu Kos ve Kıbrıs amphora örnekleri takip etmektedir. Bu grafikte büyük payı Mısır’da yer alan merkezler oluşturmaktadır. Ayrıca Rhodos amphoralarının bölgede yoğun ele geçmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü Rhodos, Hellenistik Dönem içerisinde çok geniş coğrafi alanda ticaretini yürütmeyi başarmıştır. Rhodos’un jeopolitik konumu düşünüldüğünde ada Doğu ile Batı Akdeniz arasında önemli bir geçiş güzergâhında yer almakta ve Karadeniz’e kadar yoğun bir şekilde ulaştıran ticaretini Mısır ve Kyrenaika Bölgesinde de benzer ölçüde kanıtlamaktadır.

Yukarıda yer alan üç grafik bir arada değerlendirildiğinde genel şablonda tutarlılık göstermektedir. Yoğunluk merkezleri genel olarak aynı oranda karşımıza çıkmaktadır.

Kos ve Rhodos'un özellikle şarap ihracatında ön planda olması bu kentlerin amphoralarının taşınmasını beraberinde getirerek birçok merkezde buluntularına rastlamamıza olanak sağlamıştır. Aynı zamanda Kıbrıs amphora örnekleride bu iki merkezi takip etmektedir.

Grafik 4: Doğu Akdeniz’de Tespit Edilen Hellenistik Dönem Batıklarındaki Amphora Dağılım Oranları.

Doğu Akdeniz’de yapılan sualtı çalışmalarında Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen 16 batıkta yer alan amphoraların dağılımları yukarıdaki grafikte açıklanmıştır. Bu batıklar çoğunlukla Rhodos, Kos Adası çevresinde tespit edilmiştir. Bu da her iki adanın Batı Akdeniz’e açılan rotada kilit noktada yer almasını gösterir niteliktedir. Batıklar içerisinde tıpkı diğer merkezlerdeki buluntularda olduğu gibi Rhodos buluntuları oran olarak ilk sırayı almaktadır. Rhodos amphoraları dışında diğer tipleri olan Proto Rhodos ve Geç Rhodos örnekleri de tespit edilmiştir. Rhodos

amphoralarından sonraki yoğunluğu Kos amphoraları oluşturmakta ve batıkların Rhodos ve Kos çevresinde tespit edilmesi muhtemelen limandan çıktıktan hemen sonra battıklarını düşündürmektedir. Bu batıklar içerisinde 3 batık diğerlerinden farklı bölgelerde tespit edilmiştir. Bunlardan Antikythera batığı Girit Adasına oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Diğer batıklar ise Kıbrıs'ın oldukça yakınında Kyrenai ve Mazotos olarak adlandırılan batıklardır. Kyrenai'da yer alan amphoraların büyük çoğunluğunu Rhodos amphoraları oluşturmaktadır. Bu batığın konumuna bakıldığında ve Levant ile Kıbrıs'da Rhodos amphoralarının yoğunluğu düşünüldüğünde geminin muhtemelen bu bölgelere ulaşacağını düşünmemizi gerektirmektedir.

Çalışmamızın bütünü ele alındığında konuyla ilgili yayınlar ve arkeolojik çalışmalar ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu sayede söz konusu bölgenin Hellenistik Dönemi'ne ticari ve buluntu açısından katkı sağlayacak bir çalışma oluşturulmuştur. Bölge coğrafyası içerisinde yer alan merkezlerde ileriki yıllarda yapılacak kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde yeni bulguların tespiti, "Hellenistik Dönem Doğu Akdeniz deniz ticareti" hakkında daha fazla yorum yapmamıza olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdelhamed, M. H. H. (2018). *The Economic Condition of the Main Cyrenaican Cities (North-Eastern Libya) From The Hellenistic to the Mid-Roman Period. Textual Analysis*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, England: Leicester University.
- Adıgüzel, G. ve Kolancı, B.Y. (2017). Antikçağda Statünün Rengi: Mor, *CEDRUS*, V, 261-285.
- Akdoğu – Arca, E., Gökalp, N., ve Tüner- Önen, N. (2011). Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile olan ilişkileri, *OLBA XIX*, 287-312.
- Akkaş, İ. (2020). Parion Yamaç Hamamı Ticari Amphora Buluntuları (MÖ 1. yüzyıl-MS 7. yüzyıl), *Arkhaia Anatolika Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi*, 3. 178-243.
- Alanyalı, H. S. ve Yurtsever, A. (2020). *Pamphylia Bölgesi ve Side'nin Tarihi ve Coğrafyasına Genel Bir Bakış*, Canan Parla Armağanı, M. E. Altınsapan- B. Y. O. Uçkan (Editörler), İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 37-64.
- Alkaç, E. (2013). Silifke Müzesinden Doğu Akdeniz Üretimi Amphoralar, *CEDRUS*, 1, 107-124.
- Alkaç, E. (2014). MÖ 1. yüzyılın Ortalarında Yunan Amphoralarının Mühürleme İşleminin Sona Ermesinin Nedenleri, *OLBA XXII*, 201-230.
- Alkaç, E. (2017). Olba Kazısı'nda Ele Geçen Hellenistik Dönem'e Ait Bir Sepet Kulplu Amphora Parçası, *Seleucia*, 7, 113- 128.
- Alkaç, E. ve Cankardeş-Şenol, G. (2016). Amphora Mühürleri Işığında Miletos ve Alexandria Ticari İlişkileri, *OLBA, XXIV*, 191-216.
- Anadolu, M. (2003). *Antikçağ'da Et ve Bahk Pazarları*, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Arca, E. A., Gökalp, N., Tüner Önen, N. (2011). Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri, *OLBA XIX*, 287- 312.
- Ariel, D. T. (1988). Two Rhodian Amphoras, *Israel Exploration Journal* 38, 31-35.

- Ariel, D. T. ve Finkielsztejn, G. (2003). Amphora Stamps and Imported Amphoras, *Maresha Excavations Final Reports 1*, Complexes 21,44, 70 (IAA Reports 17), A. Kloner (Ed.), Jerusalem, 137-151.
- Ariel, D. T. (2004). Stamped Amphora Handles from Beth-She'an: Evidence for the Urban Development of the City in the Hellenistic Period, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, The Danish Institute at Athens, 23-30.
- Aristofanes (2019). *Plutus (Zenginlik)*, (Çev: Y. Güteryüz). Ankara: Töz Yayınları.
- Aslan, E. (2015). Kekova Adası 2012-2013 Yılı Sualtı Araştırmalarında Bulunan Amphoraların Tipolojik Değerlendirmesi, *OLBA XXIII*, 309-370.
- Aslan, E. ve Orhan, U. (2019). Phaselis 2018 Yılı Güney Liman Alanı Sualtı Araştırmalarında Tespit Edilen Amphoralar, *Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, V, 85-99.
- Arthur, J. ve Munro, R. (1891). Excavations in Cyprus. Third Season's Work-Polis tes Chrysochou, *The Journal of Hellenic Studies*, 12, 298-333.
- Aslan, E. ve Kılıç, Y. (2017). Kekova Adası Arkeolojik Yüzey/Sualtı Araştırması 2015 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (1), 27-50.
- Aslan, E., Erdoğan, L. U., Orhan, U., Kılıç, Y. (2018), Kekova'da Bulunan Bir Grup Rhodos Amphorası A Group Of Rhodian Amphoras From Kekova, *CEDRUS VI*, 249-263.
- Aslan, E., Kılıç, Y., Orhan, U. (2019). Kekova Adası Arkeolojik Yüzey/Sualtı Araştırması 2017, 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), 1-20.
- Aslan, E., Orhan, U., Erdoğan, L. U., Kazanlıoğlu, U. C., (2020). Kekova Adası arkeolojik yüzey/sualtı araştırması 2018, 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), 1-14.
- Aston, D. A. (2007). Amphorae, Storage Jars and Kegs from Elephantine, *Cahiers de la Ceramique Egyptienne* 8, Vol II, S. Marchand ve A. Marangou (Editörler), 419-445.
- Aubert, C. (2004). *Le Commerce Antique en Phénicie d'après les Amphores Locales et Importées de Beyrouth*, J. Eiring ve J. Lund (Editörler), *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens*, Athens 26-29 September. 31-41.

- Autret, C. and Rauh, N. (2008). Roman Amphora Production in Western Rough Cilicia, *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı Ve Şarap Üretimi, Sempozyum Bildirileri, Mersin-Türkiye, Ü. Aydınöğlu- A.K. Şenol* (Editörler), 109-122.
- Aydınöğlu, Ü. (2009). *Dağlık Kilikya Bölgesinde Antikçağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Ballet, P. (2002). Les productions céramiques d'Égypte a la période hellénistique. Les indices de l'hellénisation. In: *Céramiques hellénistiques et romaines, productions et diffusion en Méditerranée orientale*, Lyon, 85-96.
- Barker, C. D. (2013). Rhodian Amphorae from Cyprus: A Summary of the Evidence and the Issues, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, M. L. Lawall ve J. Lund (Editörler), Denmark: Aarhus University Press, 102-110.
- Bass, G. F. (1987). Underwater Excavation of the Ulu Burun Shipwreck, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), 291-302.
- Bekker-Nielsen, T. (2013). *Transport in Ancient Cyprus, The Transport Amphorae and Trade of Cyprus* (Ed. M. L. Lawall- J. Lund), Vol. 3, 11-20, Aarhus University Press.
- Bennett, P., Wilson, A., Buzaian, A., Hamilton, K., Thorpe, D., Robertson, D. (2000). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2000 Season, *Libyan Studies*, 31, 121-143.
- Bennett, P., Wilson, A., Buzaian, A. (2001). Euesperides, the first Benghazi, Archaeology of the Roman Empire: A tribute to the life and works of Professor Barri Jones, *BAR*, 940, 219-236, 219-236.
- Berlin, A. M. (2001). Naukratis/Kom Hadid: A ceramic typology for Hellenistic Lower Egypt, Ancient Naukratis Excavations at a Greek Emporium in Egypt, Part II, The Excavations at Kom Hadid, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, Vol. 55, 26-162.
- Bezecky, T. (2013). *The Amphorae Of Roman Ephesus*, Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- Blackmann, D. J. (1982a). Ancient Harbours in the Mediterranean II, *International Journal of Nautical Archeology and Underwater Exploration*, 11.3., 185-211.
- Blackmann, D. J. (1982b). Ancient Harbours in the Mediterranean I, *International Journal of Nautical Archeology and Underwater Exploration*, 11.2, 79-94.

- Bourriau, J. Hartung, U., Ballet, P., Beguin, F., Bourriau, J., French, P., Herbich, T., Kopp, P., Lecuyot, G., Schmitt, A. (2003). Tell el Fara'in-Buto. 8. Vorbericht 3. Egyptian Amphorae of the 2nd-1st Century B.C. from the Excavations 1996-1999, *MDAIK*, (59).
- Bradford, E. (2004). *Akdeniz: Bir Denizin Portresi*, (Çev: A. Fethi), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Braudel, F. (2006). *Bellek ve Akdeniz: Tarihöncesi ve Antik Çağ*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Braudel, F. (2013). *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, (Çev. N. Erkut ve A. Derman), İstanbul: Metis Yayınları.
- Calvet, Y. (1984). Kition-Bamboula I, Les timbres amphoriques, *Institut Francais du Proche-Orient*, Syria, T. 61, Fasc. ½, 138-140.
- Calvet, Y. (1993). Timbres Amphoriques, Les Niveaux Hellénistiques, *Kition-Bamboula IV*, (Ed: J. F. Salles), 61-80.
- Cankardeş-Şenol, G. ve Şenol, A. K. (2003). Commercial Ties of Cilicia by means of Hellenistic and Roman Amphorae, *OLBA* 7, 119-143.
- Cankardeş-Şenol, G., Şenol, A. K., Doğer, E. (2004). *Amphora Production in the Rhodian Peraea in the Hellenistic Period*, Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 5 içinde (s.353-360).
- Cankardeş- Şenol, G. (2006). *Klasik ve Hellenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Cankardeş-Şenol, G. ve Alkaç, E. (2007). Amphora Mühürleri: Rhodos, Knidos, Kıbrıs ve Lokal Üretimler, *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları Nagidos*, 297-473.
- Cankardeş-Şenol, G. (2008). *Amphora Üretim Merkezleri Işığında Hellenistik Dönemde Anadolu'da Şarap Üretiminin İzleri*, Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Kasım 2008, Ü. Aydınöğlu ve A.K. Şenol (Editörler), İstanbul: Ege Yayınları.

- Cankardeş-Şenol, G. ve Şenol, A. K. (2013). Preliminary Remarks on Cypriot Amphorae and Stamps from Alexandria, M. L. Lawall ve J. Lund (Editörler) *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus* içinde (s.56-82). Denmark: Aarhus University Press.
- Casson, L. (2002). *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, (Çev: G. Ergin). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Cato (2022). *De Agricultura*, (Çev: M. Seferbay), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ceccaldi, C. ve Dumont, M. (1873). DumontInscriptions Céramiques De L'île De Chypre, *Revue Archéologique, Nouvelle Série, Vol. 25*, 317-326.
- Chaniotis, A. (2005). *Inscribed Instrumenta Domestica And The Economy Of Hellenistic And Roman Crete, Making, Moving, and Managing*, The New World of Ancient Economies, H. Archibald, J. K. Davies and V. Gabrielsen, (Editörler). Oxford, 92-116.
- Coulson, W. D. E. ve Wilkie, N. (1986). Ptolemaic and Roman Kilns in the Western Nile Delta, *BASOR*, No. 263, August, 65-75.
- Coulson, W. D. E. Mook, M. S., Rehard, J. W., G. R. Virginia. (1997). Stamped Amphora Handles from Tel Beersheba, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 306, 47-62.
- Deighton, H. J. (2012a). *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (Çev: H. K. Ersoy). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Deighton, H. J. (2012b). *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, (Çev: H. K. Ersoy). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Delemen, İ. (2001). Antik Dönemde Beslenme, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul: Ege Yayınları.
- Demesticha, S. (2011). The 4th-Century-BC Mazotos Shipwreck, Cyprus: a preliminary report, *The International Journal of Nautical Archaeology*, 40, 39–59.
- Demesticha, S. (2021). The Mazotos Shipwreck, Cyprus A Preliminary Analysis of the Amphora Stowage System, *Unter the Mediterranean I Studies in Maritime Archaeology*, S. Demesticha, L. Blue, (Editörler). Leiden: Sidestone, 43-58.
- Dixneuf, D. (2011). *Amphores égyptiennes: production, typologie, contenu et diffusion (IIIe siècle avant J.-C-IXe siècle après J.-C.): Les amphores hellénistiques à*

l'origine de la création du répertoire amphorique égyptien, Alexandria: Centre d'Etudes Alexandrines.

Dobosz, A. (2013). Cyprus and Rhodes: Trade Links During the Hellenistic Period in the light of Transport Amphorae Finds, M. L. Lawall ve J. Lund (Editörler), *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus* içinde (s.112-122). Denmark: Aarhus University Press.

Doğer, E. (1990). *Antik Çağ'da Amphoralar*, İzmir: Sergi yayınevi.

Doğer, E. ve Şenol, A. K. (1996). Rhodos Peraiası'nda iki yeni amphora atölyesi. *Arkeoloji Dergisi*, (4), 59-73.

Durugönül, S., Durukan, M., Aydınoğlu, Ü. (2002). 2001 Yılı Nagidos (Bozyazı) Kazısı, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı (1)*. 243-248.

Durugönül, S. (2007). *Coğrafi- Topoğrafik Özellikler ve Tarihi Gelişim*, Dağlık Kilikya'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos, S. Durugönül (Ed.). *Adalya Ek Yayın Dizisi 6*.

Dündar, E. (2012). *Patara Kazılarında Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dündar, E. (2013). A Group of Amphorae from Side Museum: And a new type of amphora- the Lycian amphora? *Deutsches Archäologisches: Archäologischer Anzeiger 2012-I* içinde (s.43-61). München: Hirmer Verlag.

Dündar, E. (2015). The Ceramics from Patara: Investigations, Productions and TradePast Studies - Future Projections, Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı, Patara VII.1, (Ed: H. Işkan ve F. Işık) içinde (s.199-228). İstanbul: Ege Yayınları.

Dündar, E. (2016). *Likya'da Seramik: Üretim ve Ticarete Genel Bir Bakış, Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaous'un Ülkesi* (Ed: H. Işkan ve E. Dündar), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dündar, E. (2017) *Transport Jars And Stamped Amphoras From Patara, 7th To 1st Centuries BC: The Maritime Trade Of A Harbor City in Lycia*, İstanbul: Ege Yayınları.

- Dündar, E. ve Gerçek, A. (2018). Imported Hellenistic Stamped Amphora Handles from Tatarlı Höyük (in the Province of Adana-Turkey), *GEPHYRA* (15), 153-174.
- Dündar, E. (2020). Transport Jars from Tatarlı Höyük in Cilicia Pedias: First Observations, *Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı*, K. S. Girginer vd., (Ed.). içinde. (s.89-100). İstanbul: Ege Yayınları.
- Dündar, E. (2022). *Likya'da Seramik: Üretim ve Ticarete Genel Bir Bakış*, Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi, içinde (s.280-293), H. İşkan ve E. Dündar (Editörler), İstanbul: YKY.
- Dündar, E. ve Lenger, D. S. (2022). A Ptolemaic Hoard from Patara, *AJA Vol. 126, No. 2*, 201-217.
- Eiring, J., Claude-Boileau, M. and Whitbread, I. (2002). Local and imported transport amphorae from a Hellenistic kiln site at Knossos. The results of petrographic analyses, *Travaux de la Maison de l'Orient méditerranéen*, 35, 59-65.
- Empereur, J. Y. ve Hesnard, M. A. (1987). Les Amphores Hellénistiques, Céramiques Hellénistiques et Romaines II, *Annales littéraires de l'Université de Besançon*, 331, 9-72.
- Empereur, J. Y. (1993). La production dans l'Égypte ptolémaïque et romaine, La Production du vin et de l'huile en Méditerranée, M.C. Amouretti ve J.P. Brun (Editörler), *BCH, XXVI*, Paris.
- Empereur, J. Y. ve Picon, M. (1998). Les ateliers d'amphores du lac Mariout commerce et artisanat dans l'Alexandrie Hellénistique et Romaine. *BCH* 33.
- Erdoğan, L. U. (2018). Kekova'da Bulunan Bir Grup Rhodos Amphorası (A Group of Rhodian Amphoras from Kekova), *CEDRUS*, VI, 249-263.
- Erickson, B. L. (2010). Crete in transtition, Pottery styles and island history in the Archaic and Classical Periods, *Hesperia Supplement 45*, American Schools of Classical Studies at Athens.
- Eskiyörük, D. (2016), Antik Çağda Zeytin ve Zeytinyağı: Kilikya Bölgesi Örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4, Özel Sayı 1. 228-243.

- Ezz, A. (2009). History of Mediterranean Trade and Ports, *I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri: Geçmiş ve Gelecek Sempozyumu, İzmir, 25-26 Eylül 2008*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, No. 168.
- Finkielsztejn, G. (2013). Cypriot Amphora Stamps of the Hellenistic Period Found in Israel, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, içinde (s.86-100). M. L. Lawall ve J. Lund (Editörler). Denmark: Aarhus University Press.
- Foxhall, L. (2007). *Olive Cultivation in Ancient Greece: Seeking the Ancient Economy*, New York: Oxford University Press.
- Georgopoulou, V. (2005). *The Dissemination of Transport Amphorae from Cos. A Contribution to the Study of the Coan Trade in the Eastern Mediterranean during the Hellenistic Period, Trade Relations in the Eastern Mediterranean from the Late Hellenistic Period to Late Antiquity: The Ceramic Evidence*, Halicarnassian Studies III, içinde (s.179-183), P. Pedersen (Ed.), Denmark: Narayana Press.
- Girginer K. S., Oyman- Girginer Ö., Tufan M. F., Fırat M. C., Gerçek, A., Kayci, O. H., Gerçek, H., DüNDAR, E. (2018). 2017 Yılı Tatarlı Höyük Kazısı Sonuçları, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı (3)*, 97- 414.
- Girginer K. S., Oyman- Girginer Ö., Tufan M. F., Fırat M. C., Gerçek, A., Gerçek, H., DüNDAR, E. (2020). 2018 Yılı Tatarlı Höyük Kazıları, *41. Kazı Sonuçları Toplantısı, (4)*, 171-184.
- Gökten, E., Özgünel, C., Gürsoy, E., (2005). Salamis (Kıbrıs) Antik Kenti Yerleşim Alanı ve Çevresinin Jeolojisi, *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu, TURQUA, V*, 90-99.
- Göransson, K. (2004). *Transport Amphorae from Euesperides (Benghazi), Libya. A Presentation of Preliminary Results*, Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens 5 içinde (s.137-142), J. Eiring ve J.Lund (Editörler), Aarhus: Aarhus University Press.
- Göransson, K. (2005). The transport amphorae from Euesperides (Benghazi), Libya. Patterns of trade 400-250 BC., *ALAC News 41*, 13-14.

- Göransson, K. (2007). *The Transport Amphorae From Euesperides The Maritime Trade of a Cyrenaican City 400-250 BC*, Lund Universitet, Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4, No. 25. Sweden: Grahns Tryckeri AB.
- Göransson, K. (2013). Cypriot Basket-Handle Amphorae in Hellenistic Cyrenaica, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, içinde (s.48-50) .M. L. Lawall ve J. Lund (Editörler), Denmark: Aarhus University Press.
- Göransson, K. (2021). Port Cities in Ancient Cyrenaica, II Mediterraneo E La Storia III, *Acta Instituti Romani Finlandiae*, 48, 291-298.
- Grace, V. (1949). Standard Pottery Containers of the Ancient Greek World, Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear, *Hesperia Suppl.* (8), 175-189.
- Grace, V. (1950). *The Stamped Amphora Handles*, Excavations At Gözlü Kule, Tarsus, The Hellenistic and Roman Periods, (I), (Ed: H.Goldman), New Jersey: Princeton University Press, 135-148.
- Grace, V. (1963). Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 32, No.3, 319-334.
- Grace, V. R. ve Savvatiannou-Pétropoulakou, M. (1970). Les timbres amphoriques grecs, ch. XIV de L'Ilot de la Maison des Comédiens, *Expl. Arch. de Délos* 27, 277-382.
- Grace, V. (1973). Imports from Pamphylia, *Bulletin de Correspondance Hellénique Supp.* (1), 183-208.
- Grace, V. R. (1979a). *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Picture Book No. 6, Excavations of the Athenian Agora, Princeton: New Jersey.
- Grace, V. (1979b). *Kouriaka*, Reprinted from the Studies Presented in Memory of Porphyrios Dikaïos, Cyprus.
- Gürer Çatal, E. Y. (2019). *Rhodos Peraiası ve Rhodos'un Karia Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Gürgen, İ. (2017). *MÖ 2. Binyılda Kıbrıs*, Tarihte Kıbrıs: İlk Çağlardan 160'a kadar, (I), O. Köse (Ed.). İstanbul: İmsak Ofset.
- Hadjidaki, E. (1988). Preliminary Report of Excavations at the Harbor of Phalasarna in West Crete, *AJA* 92.

- Hadjisavvas, S. (1988). *Olive Oil Production in Ancient Cyprus*, Report of the Department of Antiquities Cyprus, (Part 2), 111-120.
- Hadjisavvas, S. (1992). Olive Oil Processing in Cyprus from the Bronze Age to the Byzantine Period, *Studies in Mediterranean Archaeology*, XCIX.
- Hadjisavvas, S., Chaniotis, A. (2012). *Wine and olive oil in Crete and Cyprus: Socio-Economic Aspects*, Parallel Lives: Ancient Island Societies in Crete and Cyprus, G. Cadogan, M. Lacovou, K. Kopaka, J. Whitley (Editörler), London: British School at Athens Studies 20, 157–173.
- Hartung, V. U. (2007). Tell el-Fara'in – Buto, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo*, Band 63, Berlin: Walter de Gruyter.
- Hein A., Georgopoulou, V., Nodarou, E., Kilikoglou, V., (2008). Koan amphorae from Halasarna Investigations in a Hellenistic Amphora Production Centre, *Journal of Archaeological Science*, 35, 1049-1061.
- Held, W. ve Şenol, A. K. (2010). Rhodian Wine from Karia. The Production of 'Rhodian Wine' on the Karian Chersonesos in the Hellenistic Period, Ü. Aydınoğlu – A. K. Şenol (Editörler), *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri 06-08 Kasım, Mersin*, 175-184.
- Herodotos (1973). *Historia*. (Çev: M. Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hesiodos (2014). *Erge Kai Hemeria, (İşler ve Günler)*, (Çev: F. Akderin), İstanbul: Say yayınları.
- Homeros (1971). *Odyseia*, (Çev: A. C. Emre), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ikram, S. (2010). *Ancient Egypt: an Introduction*, New York: Cambrigde University Press.
- Işın, G. (2010). The building complex on the Tepecik acropolis at Patara, *Anatolian Studies*, (60), 93-104.
- Işın, G. (2011). Antik Çağda Lykia Bölgesi Seramikleri Ticaret ve Üretim Sorunları Üzerine Düşünceler (M.Ö. 8. yüzyıl –M.S. 2. yüzyıl), *Antalya Adrasan, Uluslararası Katılımlı Akdeniz'de Seramik Kültürü Sempozyumu, 14-16 Kasım*.
- İleri, O. ve Cankardeş-Şenol, G. (2021). *Hellenistik Dönem'de Doğu Akdeniz'in Ticari Kullanımı: Rhodos Amphora Mühürleri Üzerinden Bir İnceleme*, Çağlar Boyunca Nehirler, Denizler ve Göller Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne, O. Dumankaya (Ed.), İstanbul: Doruk Yayınları.

- İşkan, H. (2013). Patara 2011 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (3), 171-188
- İşkan, H., Aktaş, Ş., Schuler, C., Reitzenstein, D., Koçak, M., Schmölder-Veit, A. (2016). *Patara, Lykiens Tor Zur Römischen Welt*, Germany: Phillipp von Zabern.
- İşkan Işık, H. (2020). Patara 2018 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), 395-416.
- Jacobsen, K. W. (2004). Regional distribution of transport amphorae in Cyprus in the Late Roman Period, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens Vol. 5, Aarhus University Press.
- Jones, F. F. (1950). The Pottery, Excavations At Gözlü Kule, Tarsus, The Hellenistic and Roman Periods, (I), (Ed: H.Goldman), New Jersey: Princeton University Press, 149-296.
- Ju. Monachov, S. (2005). *Rhodian Amphorae: Developments in Form and Measurements*, Black Sea Studies 3, 2005, 69-95.
- Karaçetin, A. O. (2017). *Buto Yüzey Araştırmaları ve Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Amphoraları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Karatağ, M. (2011). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara: Genesis Kitap.
- Katzev, M. L. (1969). The Kyrenia Shipwreck, *Expedition Magazine* 11, (2), 55-59.
- Katzev, M. (1970). *Kyrenia 1969: A Greek Ship is Raised*, Expedition 12/4, 6-14.
- Kızıllarslanoğlu, H. A. ve Alkaç, E. (2014). Elaiussa'da Ele Geçen Hellenistik Dönem Rhodos Amphora ve Amphora Mühürleri, *Adalya*, XVII, 55-68.
- Kourkoumelis, D. (2012). *Transport Amphorae*, The Antikythera Shipwreck, N. Kaltsas, E. Vlachogianni, P. Bouyia (Editörler), Hublot, 208-303.
- Körsulu, H. (2008). Hellenistik Dönemde Doğu Akdeniz'de Seramik Üretimi Üzerine Yeni Bir Öneri: Nagidos, *OLBA XVI*, 95-108.
- Köyağasıoğlu, O. (2005). 2004 Yılı Muğla ve Antalya İlleri Antik Batık Yüzey Araştırması, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), 103-112.

- Kurul, E. (2014). Rhodos'luların Denizcilik Yasası: Νόμος 'Ροδίων Ναυτικός, *CEDRUS*, II, 527-549.
- Lawall, M. (2003). Egyptian and Imported Transport Amphoras, *Journal of Roman Archaeology*, (53), Excavations at Coptos(Qift) in Upper Egypt, (1987-1992), 157-191.
- Lenger, S. (2013). *Antikçağda Karia Bölgesinde Bal: Arı ve Bal*, E. G. Naskali, H.O. Altun (Editörler), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Leonard, A. (1997). Ancient Naukratis: Excavations at a Greek Emporium in Egypt. Part I: The Excavations at Kom Ge'if, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, Vol. 54.
- Leonard, A. (1998). The Excavations at Kom Hadid (Naukratis Field III), Ancient Naukratis Excavations at a Greek Emporium in Egypt, Part II, The Excavations at Kom Hadid, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, Vol. 55.
- Lund, J. (1993a). The Land of the Paphan Aphrodite, *Studies in the Mediterranean Archaeology*, Vol. CIV:2.
- Lund, J. (1993b). Rhodian Amphorae As Evidence For The Relations Between Late Punic Carthage and Rhodes, *Acta Hyperborea* (5), 359-375.
- Lund, J. (2011). *Rhodian Transport Amphorae as a Source for Economic Ebbs and Flows in the Eastern Mediterranean in the Second Century BC*, In: The Economies of Hellenistic Societies Third to First Centuries B.C., Z. Arhibald (Ed.), Oxford: OUP, 280-294.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, Vol. I, New Jersey: Princeton University Press.
- Maiuri, A. (1925). *Nuova Silloge Epigrafica Di Rodi E Cos*, V, Felice Le Monnier-Firenze 245-249.
- Marangou-Lerat, A. (1995). *Le vib et les Amphores de Crète, de l'époque Classique a l'époque Imperiale*, Atina: Etudes Crétoises.

- Marangou-Lerat, A. (1999). *Wine in the Cretan Economy*, From Minoan Farmers to Roman Trades Sidelights on the Economy of Ancient Crete, A. Chaniotis (Ed.), Germany: Franz Steiner Verlag Stuttgart.
- Monachov, S. J. (2005). Rhodian Amphoras: Developments in Form and Measurements, *Black Sea Studies* 3, 69-95.
- Nantet, E. (2020). *The Rise of the Tonnage in the Hellenistic Period*, Sailing from Polis to Empire Ships in the Eastern Mediterranean during the Hellenistic Period, E. Nantet (Ed.), Cambridge, 75-89.
- Nisetich, F. (2001). *The Poems of Callimachus*, Oxford: Oxford University Press.
- Okan, E. (2013). Çeşme Müzesi Ticari Amphoraları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *Arkeoloji dergisi*, XVIII. 127-140.
- Oransay, B. S. A. (2014). Side Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Seramikleri, *Colloquium Anatolicum XIII*, 45-56.
- Orhan, U. (2018). *Kekova Sualtı Araştırmalarında Tespit Edilen Amphoralar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Orrieux, C. (1985). *Zénon de Caunos, Parépidemos et le Destin Grec*, Besançon: Université de Franche-Comté.
- Öniz, H. (2016). *Amphorae in The Eastern Mediterranean*, Oxford: Archaeopress Archaeology.
- Özdaş, H. (2008a). Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (3), 259-272.
- Özdaş, H. (2008b). Ege Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt: 3*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 249- 258.
- Özdaş, H. (2009). Ege- Akdeniz Bölgesi sualtı araştırması 2008 yılı çalışmaları, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, (1)*, 433-452.
- Özdaş, H., Kızıldağ, N., Okan, E. (2009). Ege- Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2010 Yılı Çalışmaları, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, (2)*, 267- 280.
- Özdaş, H., ve Kızıldağ, N. (2022). Ege-Akdeniz Sualtı Araştırmaları 2019-2020 Yılları Çalışmaları, C. Keskin (Ed.). *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları, (2)*, 69-89.
- Özdibay, A. (2004). *Eski Yunan'da Tarım*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

- Özdilek, B. (2019). Letoon Teras Kazılarında Ele Geçen Amphoralar Işığında Akdeniz Ticareti, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemine*, O. Dumankaya (Ed.), 349- 386.
- Öztürk, H. S. (2006). *MÖ II-MS IV yüzyıllarda Likya- Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özyar, A., Danışman, G., Kuruçayırılı, E., Ünlü, E. (2009). Tarsus-Gözlükule 2007 Yılı Kazısı, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), 47-60.
- Özyıldırım, M. ve Alkaç, E. (2015). Olba Kazısında Ele Geçen Rhodos Amphora Mühürleri, *Selevcia Ad Calycadnm*, V. 131-152.
- Palamida, Ch., Seroglou, F. K., Lawall, M. L., Yiannikouri, A. (2016). *The Emergence Of Hellenistic Transport Amphoras: the example of Rhodes*, Traditions And Innovationstracking the Development of Potteryfrom the Late Classicalto the Early Imperial Periods, S. Japp- P. Kögler (Ed.), Wien: IARPotHP eV.
- Papuci, J. ve Wladyka, E. (1997). A Research Report on Hellenistic Pottery: Cos Amphoras, *Studies in Ancient Art and Civilization* 8, 47-54.
- Plinius, Naturalis Historia (1855). (Çev: J. Bostock vd.) London: Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street.
- Plinius (2022). Naturalis Historia (Doğa Tarihi), XXVIII, XXIX ve XXX. Kitap, (Çev: S. Sandalcı), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Polybios (2022). *Historia*, Akdeniz Dünyası ve Roma'nın Yükselişi I ve II. Kitap, (Çev: O. Yarlığaş), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Pulak, C. (1985). 1984 Marmara Sualtı Araştırmaları, 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 47-62.
- Pulak, C. (1988). 1987 yılı sualtı Araştırmaları, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1-10.
- Pulak, C. (1989). 1988 Yılı Sualtı Araştırması, 7. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 73-79.
- Pulak, C. (1993). Ulu Burun (Kaş) Batığı Kazısı: 1992 Kampanyası, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara.
- Reynolds, P. (2003). Amphorae in Roman Lebanon, 50 BC to AD 250, *Archaeology & History in Lebanon*, 17, 120-130.
- Rostovtzeff, M. (1941a). *Social and economic History of the Hellenistic World II*, Oxford: at the Clarendon Press.

- Rostovtzeff, M. (1941b). *Social and Economic History of the Hellenistic World I*, Oxford: At the Clarendon Press.
- Sauer, N. (2021). *Tracing networks of the Hellenistic amphora market: a study based on Rhodian, Knidian and Koan transport amphoras, Karia and the Dodekanese: Cultural Interrelations in the Southeast Aegean II Early Hellenistic to Early Byzantine*, B. Poulsen, P. Pedersen and J. Lund, (Editörler), 125-139, Oxbow Books.
- Sciallano, M. ve Sibella, P. (1991). *Amphores Comment les Identifier?*, French: Edisud.
- Sestier, J. M. (2017). *Antikçağ'da Korsanlık*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sezgin, Y. (2012). *Arkaik Dönem İonia Üretimi Ticari Amphoralar*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Sönmez, O. (2007). *Knidos*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sterr, C. G. (2000). *Antik Çağ'da Deniz Gücü*, (Çev: G. Ergin), İstanbul: Homer Kitabevi.
- Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası, (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (Çev: A. Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şahin, F. ve Aktaş, Ş. (2018). *The Process of Romanization and Urbanization in Patara*, Critical Debates In Social Sciences, B. Tunçsiper- F. Sayın (Editörler), 853-878, London: Frontpage.
- Şahin, F. ve Alkaç, E. (2019). Adana/Tepebağ Höyük Amphora Mühürleri, *TÜBA-AR 24, III- 132*.
- Şenol, A. K. (2000). *İskenderiye Kazılarında Ele Geçen Amphoralar Işığında Kentin Roma Dönemi Şarap, Zeytinyağı, Salamura Balık ve Sos Ticareti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Şenol, A. K. (2003a). *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Şenol, A. K (2003b). *The Amphoras Handles from the Bridge Excavations, Gabbari Sector 2, Nécropolis 2, Études Alexandrines 7*, J.-Y. Empereur, M.-D. Nenna (Editörler), 191-211. Caire.

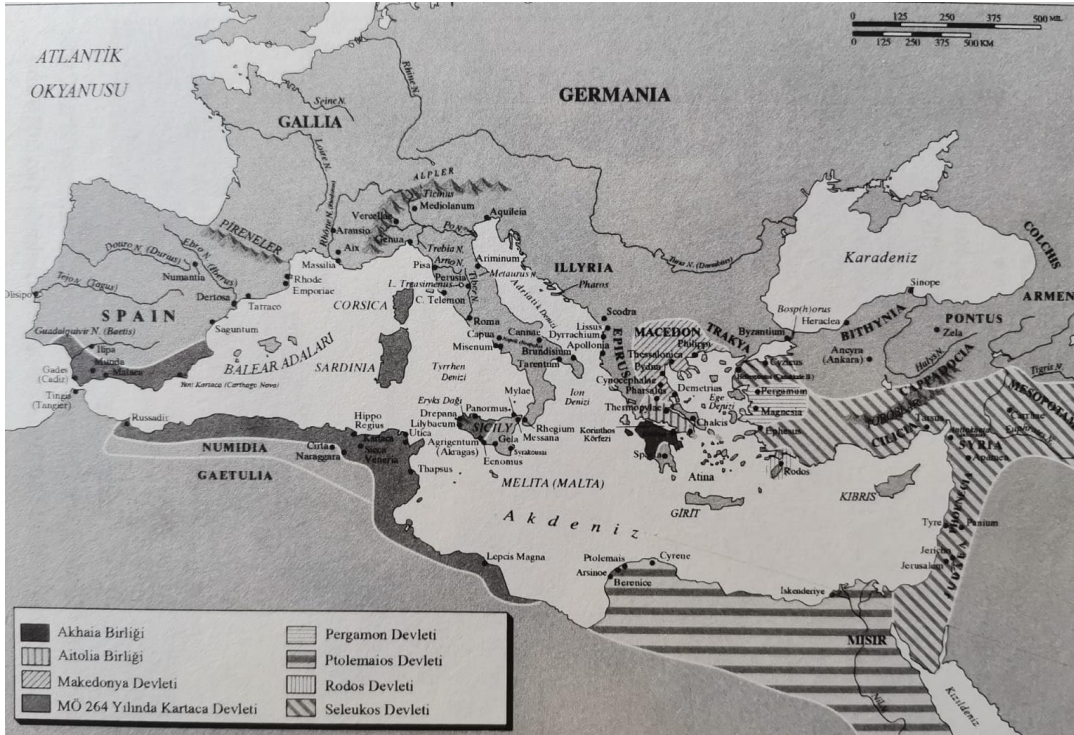
- Şenol, A. K. ve Cankardeş-Şenol, G. (2003). Commercial Ties of Cilicia by Means of Hellenistic and Roman Amphorae, *OLBA VII (Özel Sayı)*. 119-144.
- Şenol, A. K. (2004). Kıbrıs’da amphora üretimi, *İdol* 23. 10-14.
- Şenol, A. K. ve Aşkın, E. (2007). Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri, Dağlık Kilikya’da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları: Nagidos, S. Durugönül (Ed.), *Adalya Ek Yayın Dizisi* 6, 241-297.
- Şenol, A. K. (2009). *AETAM’da Bulunan Amphoraların Tipolojisi*, AETAM’da (Aslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi), Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz’de Ticaretin İzleri, A. K. Şenol (Ed.), Mersin.
- Şenol, A. K. (2010). Hellenistik Dönem’de Mısır’da Amphora Üretimi, *OLBA XVIII*. 141-174.
- Şenol, A. K. (2015). New Evidences On The Amphora Production In The Rhodian Peraea During The Early Hellenistic Period, Recent Studies on the Archaeology of Anatolia, *BAR International Series*, 2750, 193-202.
- Taşbaş, E. (2021). Akdeniz Köle Ticaret Güzergâhında bir Durak: Rodos Adası, *Belgi Dergisi*, 218, (I), 483-499.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim yayınları.
- Theophrastos (1998). *Karakterler* (Çev: C. Şentuna), Ankara: Dost kitabevi.
- Tsatsaki, N. ve Nodarou, E. (2014). A New Hellenistic Amphora Production Centre In West Crete (Loutra, Rethymnon): Study And Petrographic Analysis of The Pottery Assemblage, *The Annual of the British School at Athens*, 109, 431-437, 287-315.
- Tufanoğlu, H. E. (2017). *Antik Çağ’da Batı Anadolu’da Deniz Ticareti ve Limanlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Twede, D. (2002). The Packaging Technology and Science of Ancient Transport Amphoras, *Journal of Macromarketing, Packaging Technology And Science*, 15, (4), 181-195.
- Ünsal, A. (2011). *Ölmez Ağacın Peşinde-Türkiye’de Zeytin ve Zeytinyağı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Van Der Spek, R. J. (2013). The Hellenistic Near East, *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, W. Scheidel, I. Morris, R. P. Saller (Editörler), Cambridge: Cambridge University Press.
- Varro (2021). *Ziraat İşleri 1*, (Çev: A. D. Hanegelioğlu), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Virginia, G. (1973). Imports from Pamphylia, *Bulletin de correspondance hellenique, Supplement I*, 183-208.
- Vitzthum, W. G. (2005). From the Rhodian Sea Law to *UNCLOS III*, Marine Issues: From a Scientific, Political and Legal Perspective, P.N. Ehlers vd., (Editörler), 1-18.
- Vogeikoff-Brogan, N. ve Apostolakou, S. (2004). *New Evidence of Wine Production in East Crete in the Hellenistic Period, Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens Vol. 5, Aarhus University Press.
- Walbank, F. W. (1992). *The Hellenistic World, (Revised Edition)*, Cambridge: Harvard University Press.
- Ward, A. M., Heichelheim, F. M. and Yeo, C. A. (2016). History of the Roman people, Routledge.
- Whitbread, I. K. (1995). *Greek Transport Amphorae A Petrological and Archaeological Study*, British School at Athens 19.
- Wilson, A., Buzaian, A., Fell, V., Göransson, K., Green, C., Hall, C., Helm, R., Kattenberg, A., Swift, K. (2001). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2001 Season, *Libyan Studies*, (32), 155-177.
- Wilson, A., Bennett, P., Buzaian, A., Buttrey, T., Göransson, K., Hall, C., Kattenberg, A., Scott, R., Swift, K., Zimi, E. (2002). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2002 season, *Libyan Studies*, (33), 85-123.
- Wilson, A., Bennett, P., Buzaian, A., Buttrey, T., Fell, V., Found, B., Göransson, K., Guinness, A., Hardy, J., Harris, K., Helm, R., Kattenberg, A., Morley, G., Swift, K., Wootton, W., and Zimi, E. (2003). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2003 Season, *Libyan Studies* (34), 191-228.

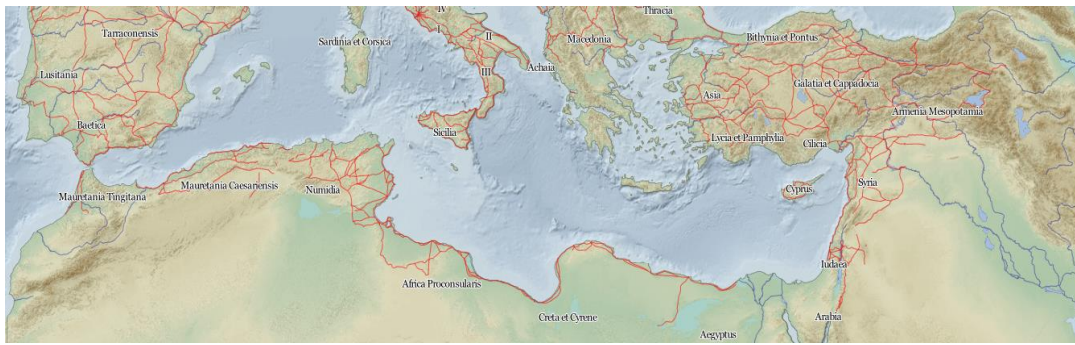
- Wilson, A., Bennett, P., Buzaian, A., Fell, V., Found, B., Göransson, K., Guinness, A., Hardy, J., Harris, K., Helm, R., Kattenberg, A., Morley, G., Swift, K., Wootton, W., Megías, E. T., Twyman, J., and Zimi, E. (2004). Euesperides (Benghazi): Preliminary Report on the Spring 2004 Season, , *Libyan Studies* (35), 149-190.
- Xenophon (2015). *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü*, (Çev: A. Çokona), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yağcı, R., Kaplan, D., Bülbül, H. A. (2022). Solipompeipolis Kazıları 2018-19-20, 2019-2020 Kazı Sonuçları Toplantısı (4), 93-102.
- Yamantürk, A. (2019). *Soli Pompeiopolis Mühürlü Amphora Kulpları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Y. (1984). 1983 Sualtı Batık Gemi Araştırmaları, II. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 21-31.
- Yıldız, N. (2003). *Antikçağ Kütüphaneleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yılmaz, L. (2016). Akdeniz Ticaretinde Likya Bölgesi'nin Konumu, *Asia Minor Studies*, 4, (8), 133- 152.
- Zengin, E. (2007). *Amphora*, İzmir Ticaret Tarihi Müzesi ve Antik Ege'de Ticaret, İzmir: İzmir Ticaret odası yayını, No. 159, 119-122.
- Zimi, E. (2019). Pottery and trade at Euesperides in Cyrenaic: an overview, *Libyan Studies* Vol. 50, 21-33.
- Zoroğlu K. L. ve Tekocak, M. (2008). Kelenderis 2006 Yılı Çalışmaları, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), 515-538.
- Zoroğlu, K. L. (2013). Cypriot Basket Handle Amphorae from Kelenderis and its Vicinity, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, M. L. Lawall, J. Lund (Editörler), Denmark: Aarhus University Press, 36-45.
- http1:**<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=2128726&AucID=5082&Lot=209&Val=9a2f1415a0cbd6d211277dd6efbc8540> (Erişim Tarihi, 15:24, 10.12.2022)
- http2:** <https://dcc.dickinson.edu/nepos-hannibal/carthage-early-history>. (Erişim Tarihi: 31.03.2023)
- http3:** <https://imperium.ahlfeldt.se/> Erişim Tarihi: 15.02.2023)

EKLER

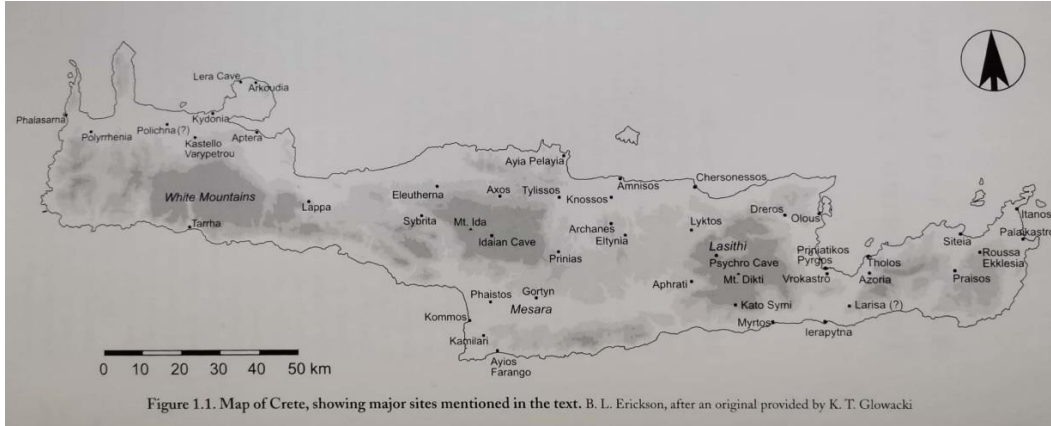

Harita 1. MÖ 3. yüzyıl Akdeniz Dünyası. Ward, Heichelheim and Yeo, 2016.

Harita 2. Doğu Akdeniz coğrafyası genel görünüm. (<https://imperium.ahlfeldt.se/> Erişim Tarihi: 15.02.2023).

Harita 3. Girit Adası genel görünüm. Erickson, 2010, *a.g.k.*, fig.1.1.

Harita 4. Kos Adası genel görünüm. (<https://imperium.ahlfeldt.se/> Erişim Tarihi: 15.02.2023)

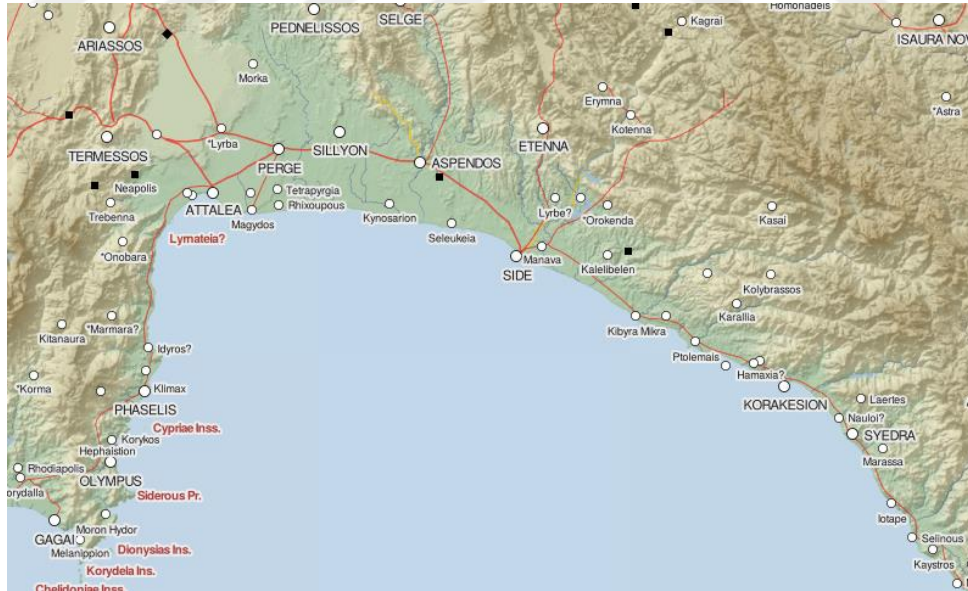
Harita 5: *Rhodos Adası genel görünüm.* (<https://imperium.ahlfeldt.se/> Erişim Tarihi: 28.03.2023)

Harita 6. *Rhodos Peraiası Genel Görünüm.* Gürer Çatal, 2019. **a.g.k.** harita 4.

Harita 7. Lykia Bölgesi genel görünüm ve Patara konumu. Dündar,2017, *a.g.k.*, fig 1.

Harita 8: Pamphylia Bölgesi genel görünüm. (<https://imperium.ahlfeldt.se/> Erişim Tarihi: 15.02.2023.

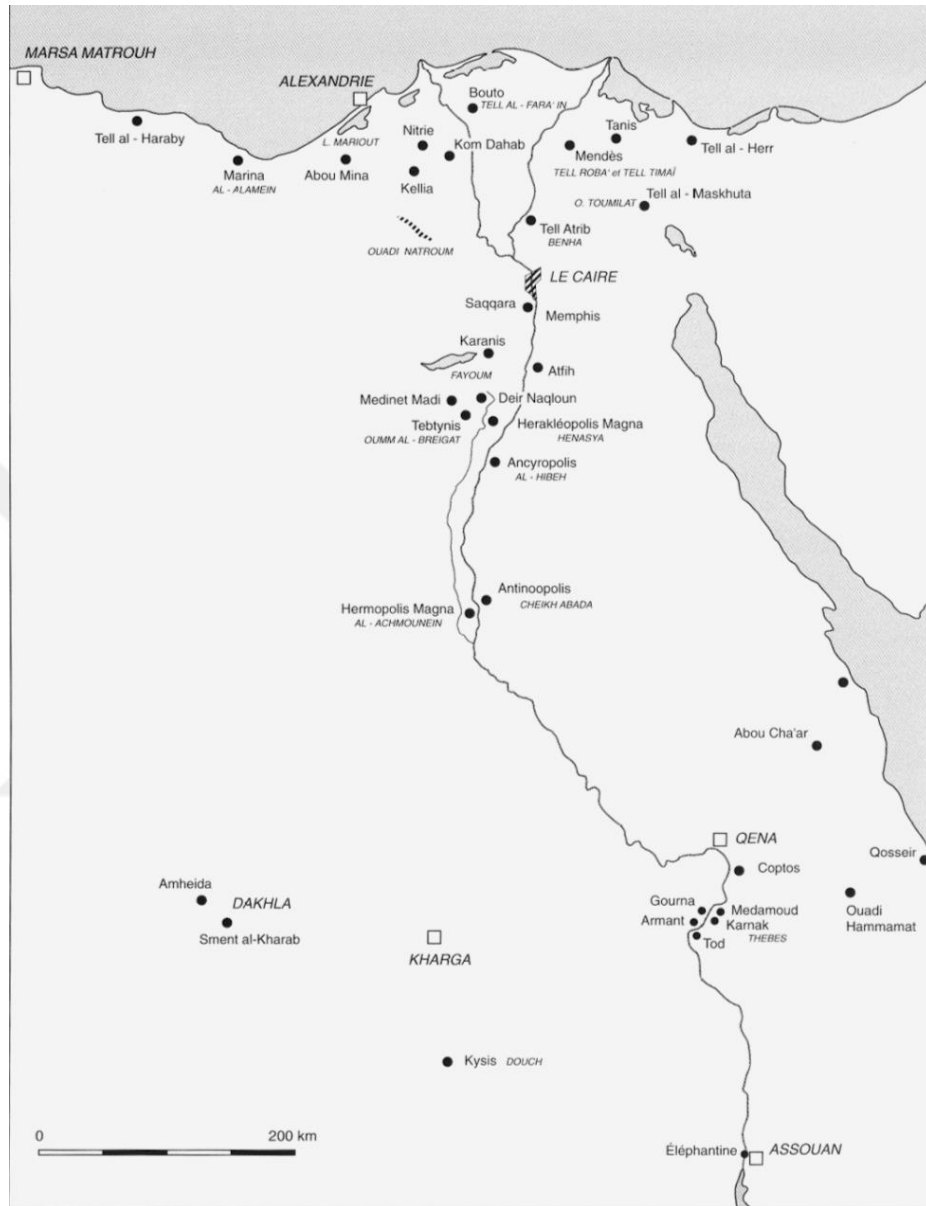
Harita 9. Kilikia Bölgesi genel görünüm ve Nagidos konumu. (<https://imperium.ahlfeldt.se/> Erişim Tarihi: 15.02.2023)

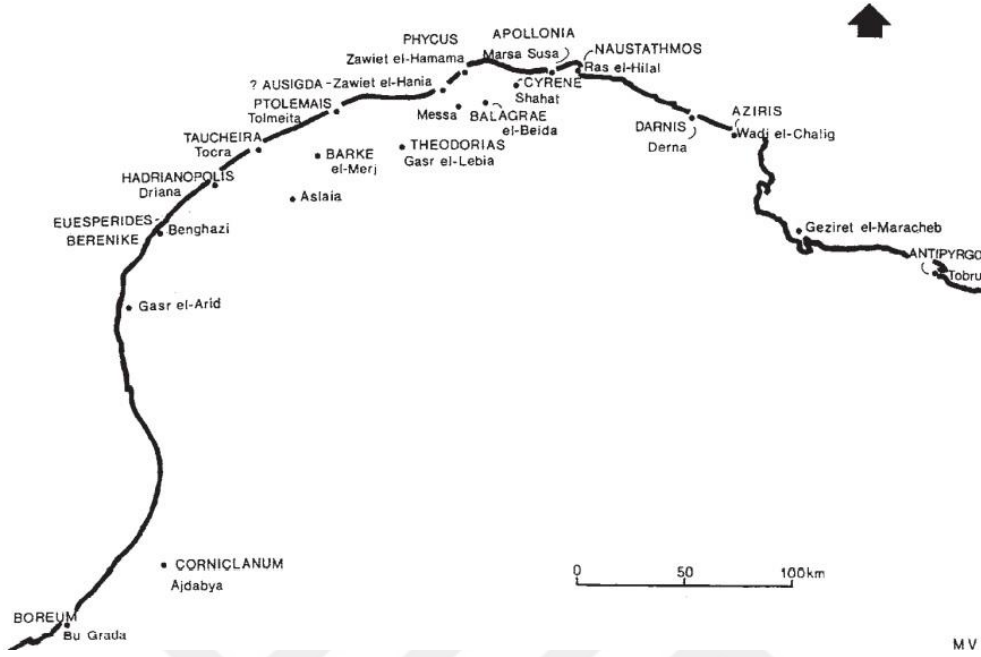
Harita 10. Kıbrıs Adası genel görünüm. Jacobsen, 2004, *a.g.k.*, s. 143.

Harita 11. Levant Bölgesi genel görünüm ve Berytos konumu.
(<https://imperium.ahlfeldt.se/> Erişim Tarihi: 15.02.2023)

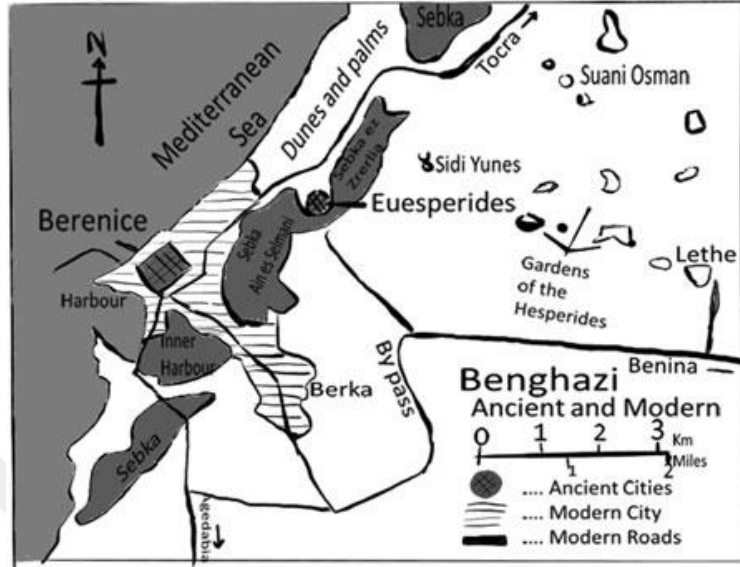
Harita 12. *Mısır genel görünümü. Ballet, 2002, a.g.k., fig. 1.*

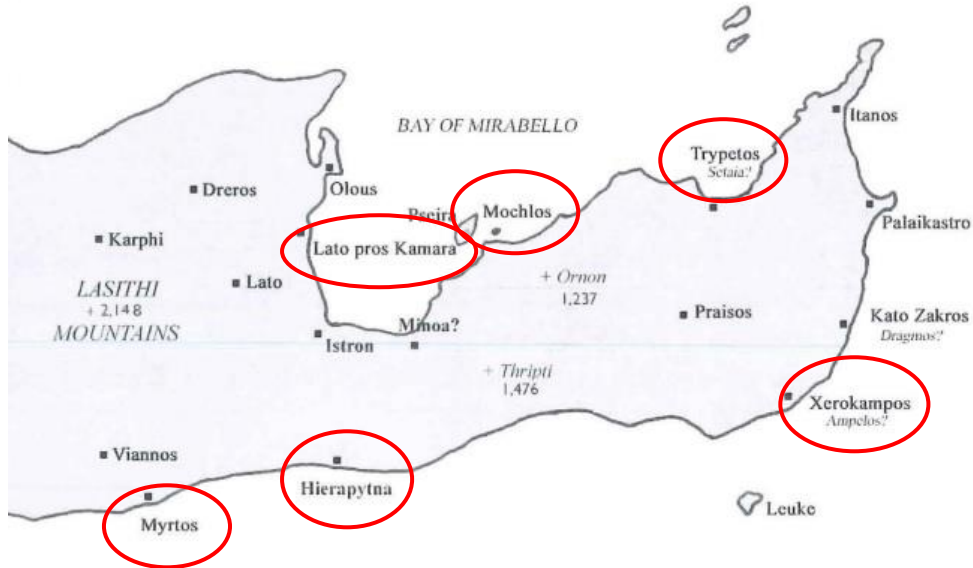
Harita 13. Kyrenaika Bölgesi genel görünüm. Göransson, 2007, *a.g.k.*, fig 2.

Harita 14. Kyrene kenti genel konumu. Wilson, 2009, *a.g.k.*, fig. 5.1

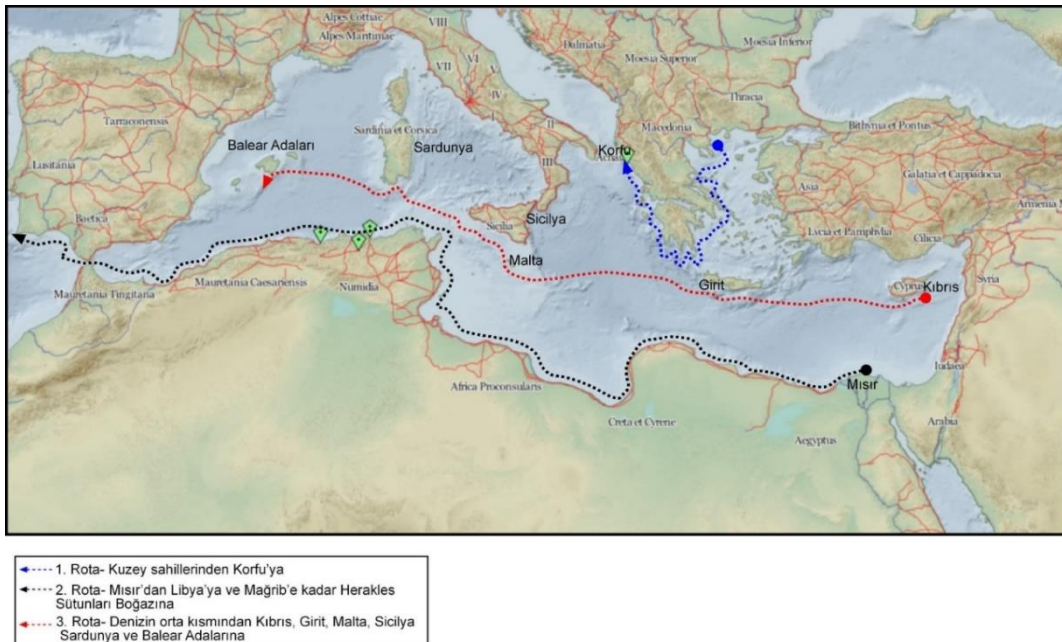
Harita 15. Euesperides ve Berenike konumu. Zimi, 2019, *a.g.k.*, fig. 2.

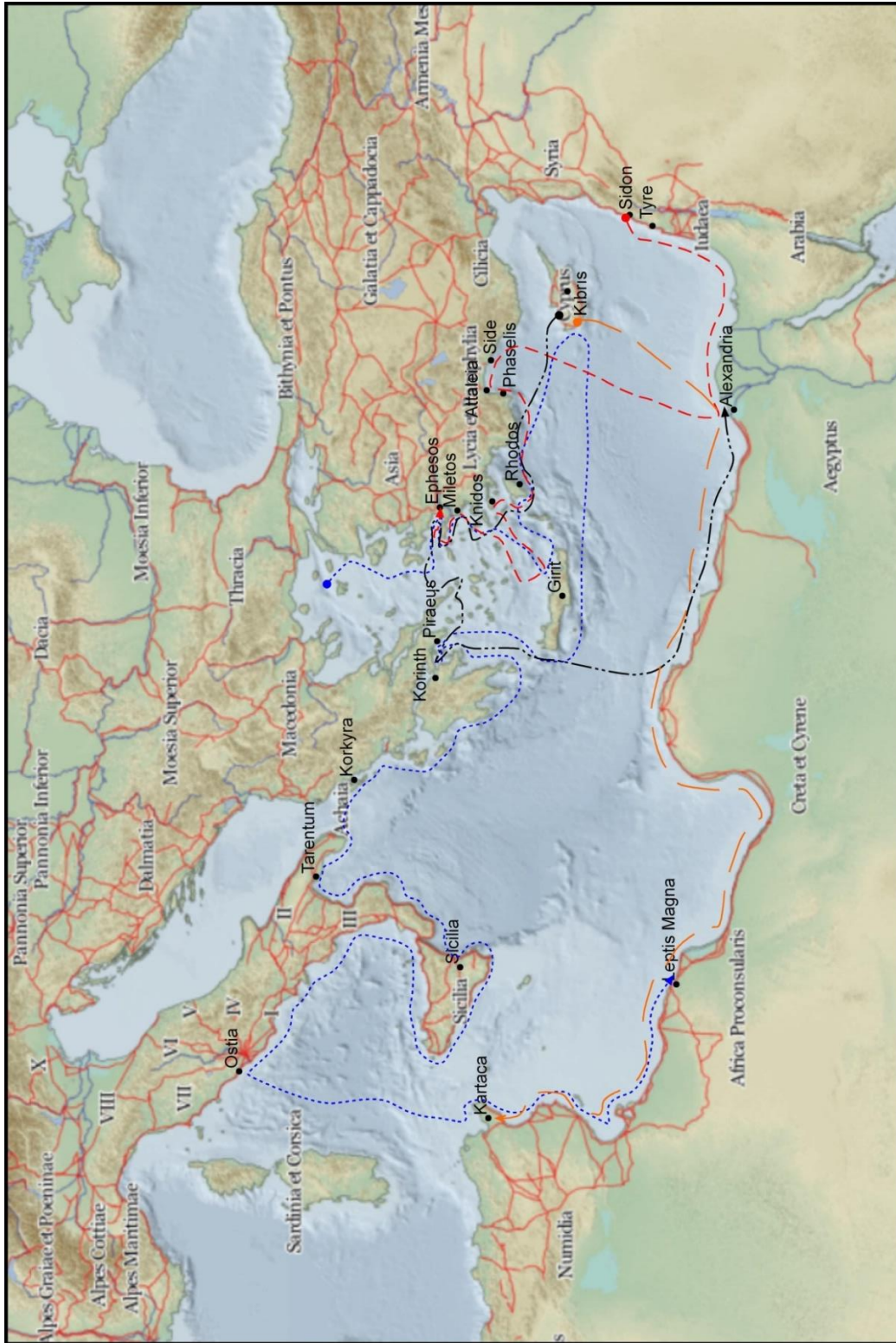
Harita 16. Doğu Girit'de yer alan olası amphora üretim merkezleri. Vogeikciff-Brogan-Apostolakou, 2004, *a.g.k.*, fig. 1.

Harita 17. Rhodos Peraiası amphora üretim merkezleri. Doğer-Şenol, 1996, *a.g.k.*, fig. 1.

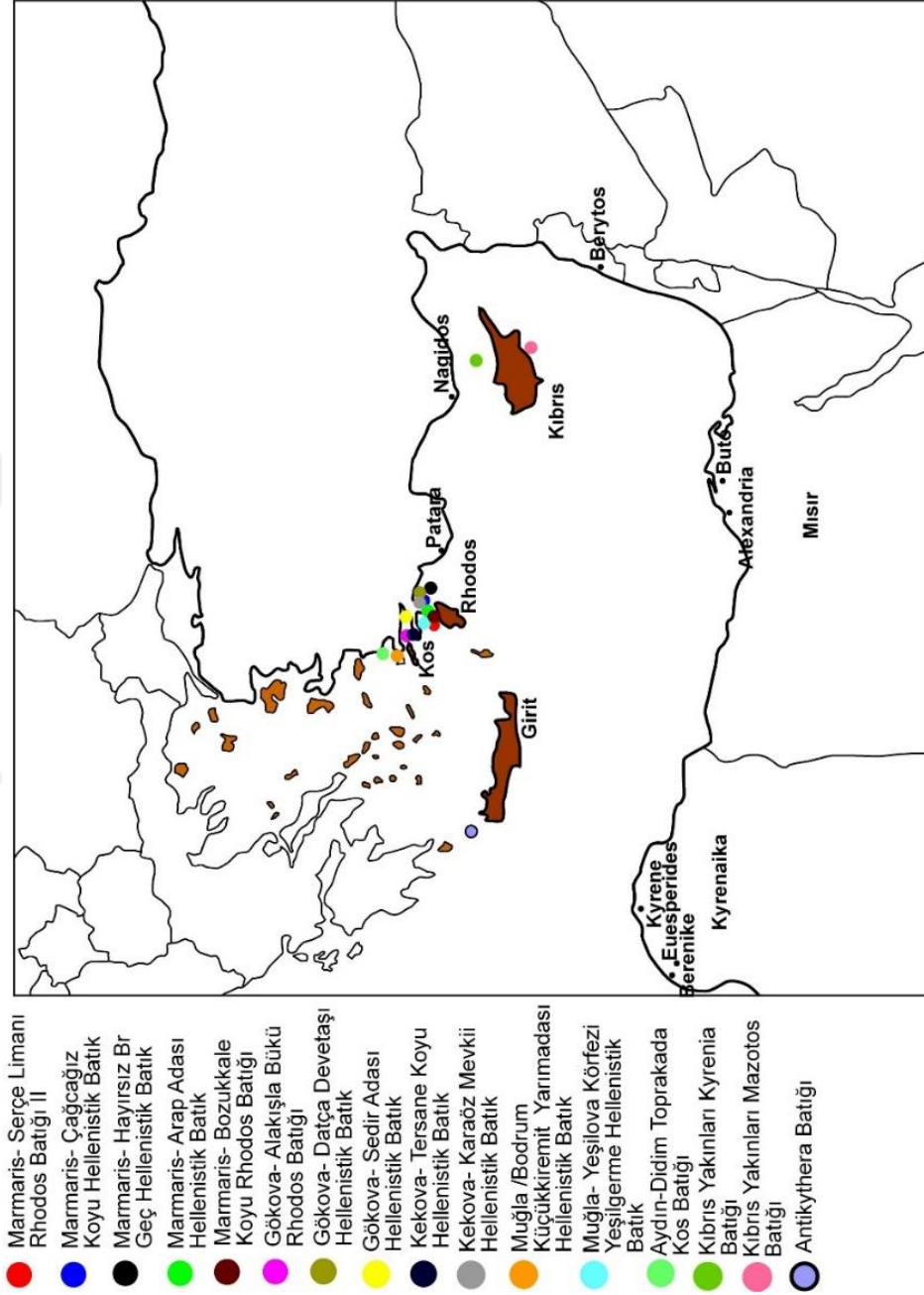
Harita 18. F. Braudel'e göre oluşturulan deniz rotası.

Harita 19. Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz arasındaki olası önemli ticaret rotaları.

Harita 20. Doğu Akdeniz merkezli Hellenistik Dönem amphoralarının dağılım alanları.

Harita 21. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen ve kargosunda Proto-Rhodos, Rhodos, Geç Rhodos, Kos ve Kibris amphoraları bulunduran batıklar.

Görsel 1. *Amphora betimli Nagidos kenti sikkesi. MÖ 360-333.*
(<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=2012430&AucID=4777&Lot=109&Val=55db6b4fb71dc8913101e4032372d759>. Erişim Tarihi: 31.03.2023.)

Görsel 2. *Arka yüzünde NA kısaltması bulunan MÖ 380-360'a tarihlendirilen Nagidos kenti sikkesi.* (https://www.wildwinds.com/coins/greece/cilicia/nagidos/SNGFr_21.2.txt Erişim Tarihi: 28.03.2023)

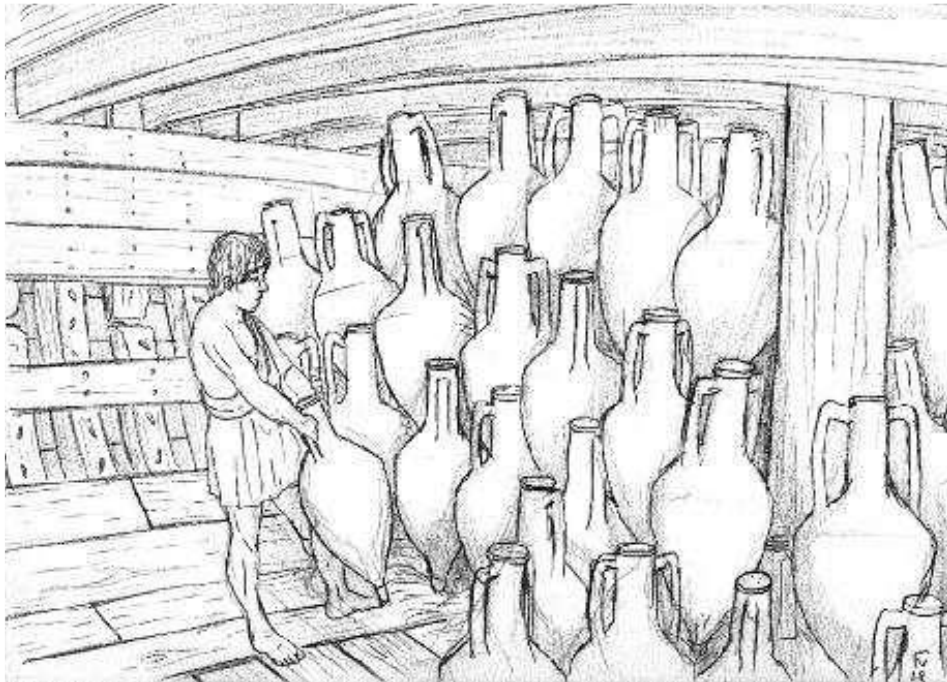
Görsel 3. Kyrene'ye ait MÖ 300'e tarihlendirilen sikkenin arka yüzünde silphium bitkisi.
(http://www.wildwinds.com/coins/greece/kyrenaica/BMC_226.jpg Erişim Tarihi: 15.02.2023, BMC 226.)

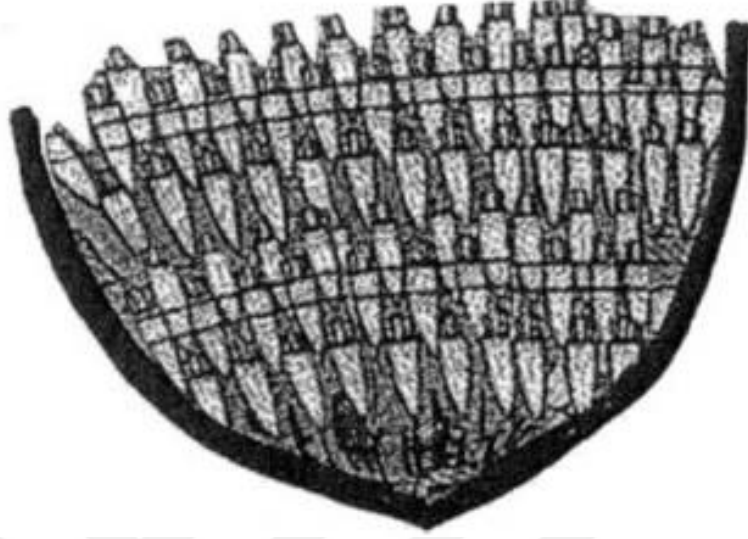
Görsel 4. Fenike'ye ait MÖ 350-333 arasına tarihlendirilen sikkenin arka yüzünde Murex tasviri.
(<https://www.coinarchives.com/236cbe6c0e0cdb5af8ceced3d386be8c/img/spink/22108/image03095.jpg>, Erişim Tarihi: 15.02.2023, BMC Phoenicia pg. 95, 4.)

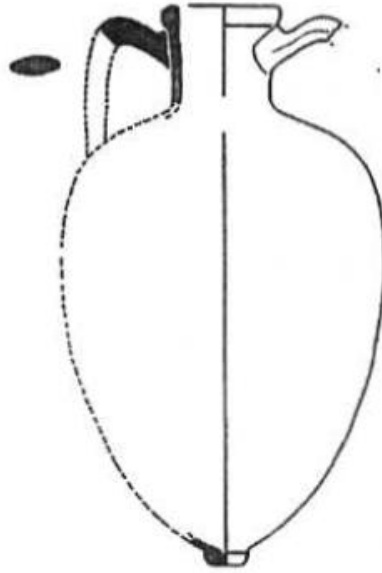
Görsel 5. Thebes 'deki duvar resmi üzerinde bağbozumu sahnesi. Doğır, 1990, *a.g.k.*, R.4.

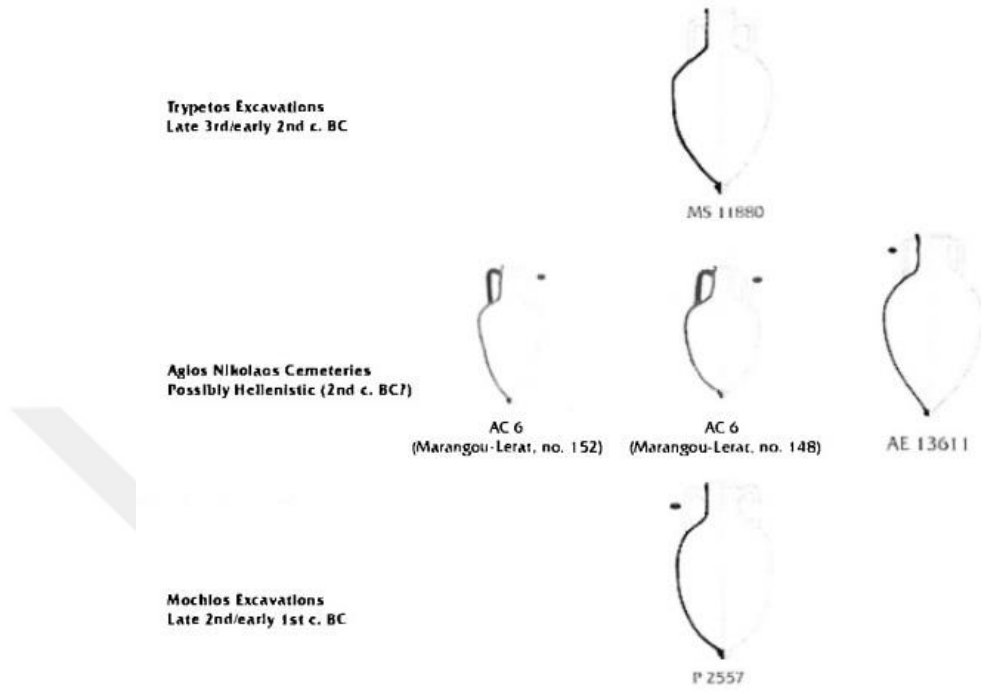
Görsel 6a. Ticari amphoraların gemiye yerleştirme canlandırması. Kourkouvelis, 2012, *a.g.k.*, 212.

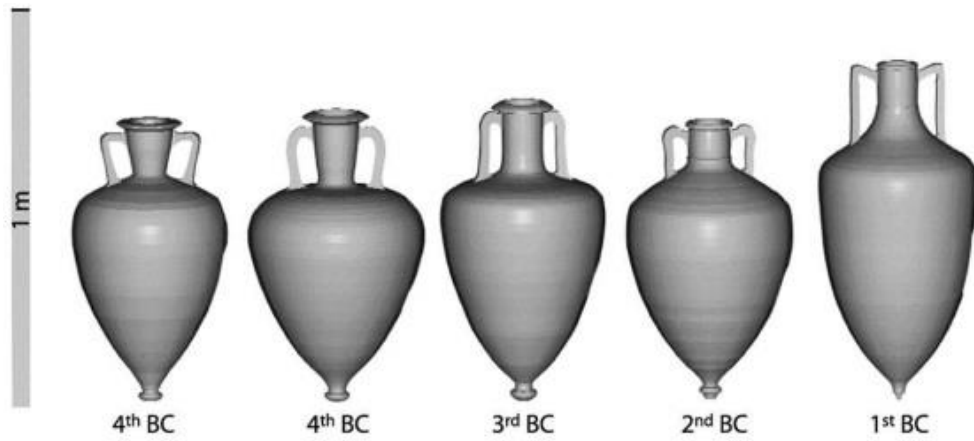
Görsel 6b. *Amphoraların ticari gemi içerisindeki görünümü. Twede, 2002, a.g.k., fig.5.*

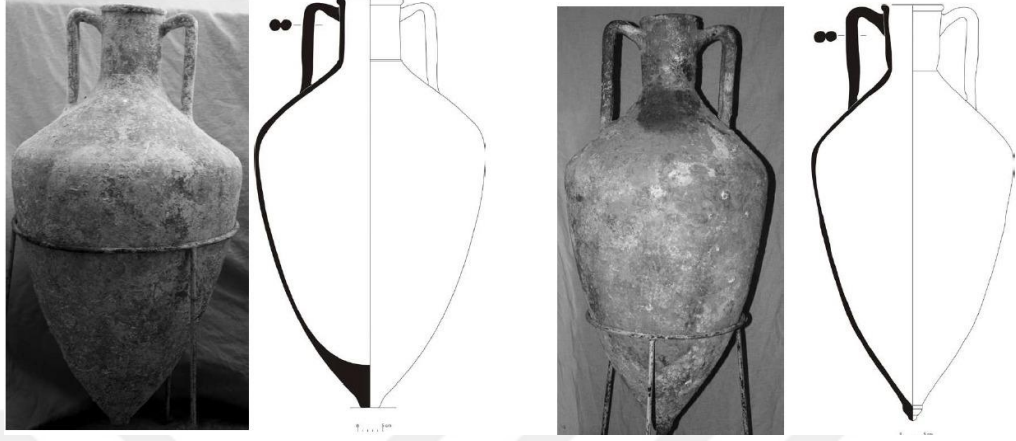
Görsel 7. *Girit AC 7 Tipi amphora örneği, Hellenistik Dönem. Marangou, 1999, fig. 3, s.27.*

Görsel 8 a-b-c. Doğu Girit’den yerel üretim Hellenistik amphora örnekleri. Vogeikçff-Brogan ve Apostolakou, 2004, *a.g.k.*, fig.8.

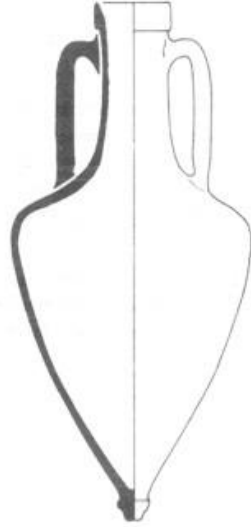
Görsel 9. Kos amphoralarının MÖ 5-1.yüzyıl arasındaki tipolojik gelişimi. Hein vd., 2008, *a.g.k.*, fig.5.

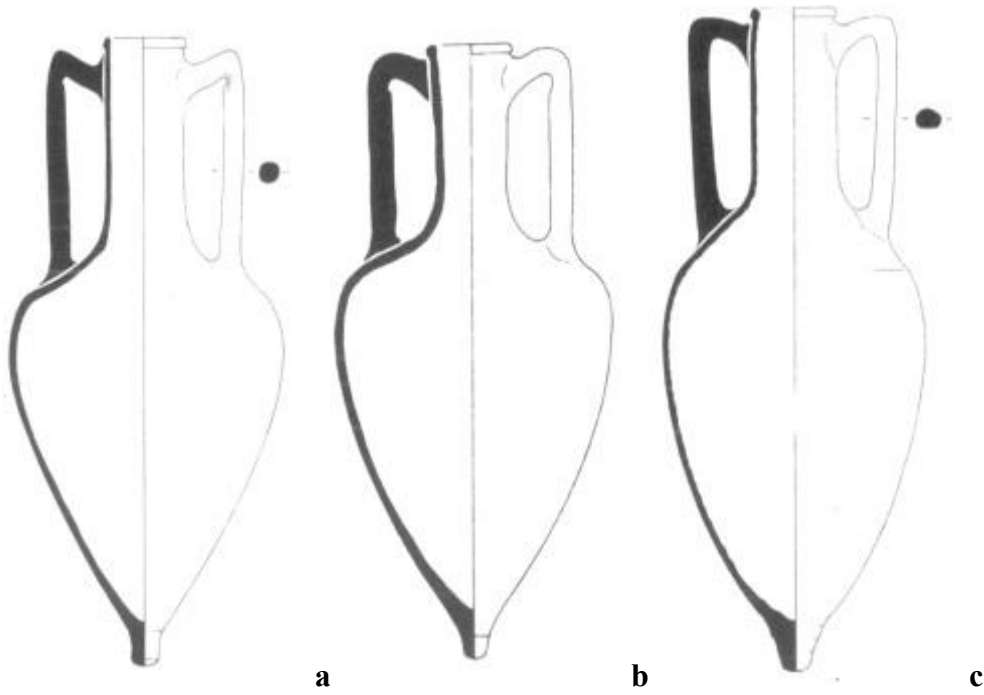
Görsel 10. *Kos üretimi bifid kulplu amphora örnekleri. Okan, 2013, a.g.k., fig.9-10.*

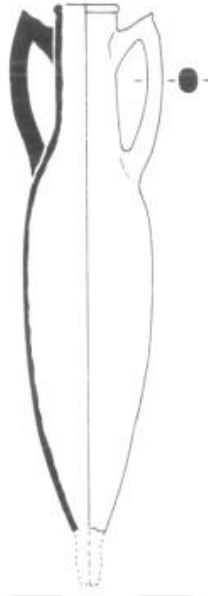
Görsel 11. *Kos amphorası bifid kulp örneği. Göransson, 2007, a.g.k., fig. 37.*

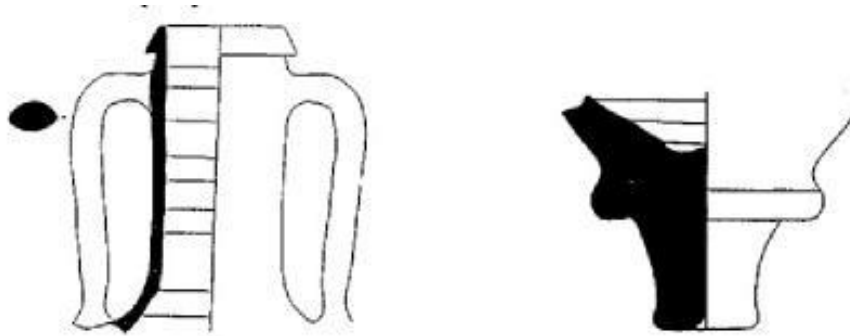
Görsel 12. *MÖ 3. yüzyıl Rhodos amphora örneği. Empereur- Hesnard, 1987, a.g.k., No. 9.*

Görsel 13a-b-c. *a) MÖ 3. yüzyıl ortaları Rhodos amphora örneği, b-c) MÖ 2. yüzyıl Rhodos amphora örnekleri. Empereur- Hesnard, 1987, a.g.k., No.10-12.*

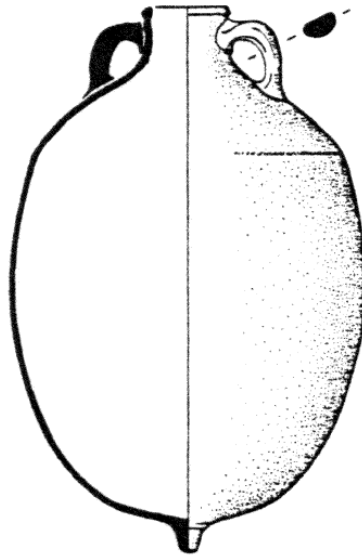
Görsel 14. *Rhodos boynuz kulplu amphora örneği. Empereur- Hesnard, 1987, a.g.k., No. 14.*

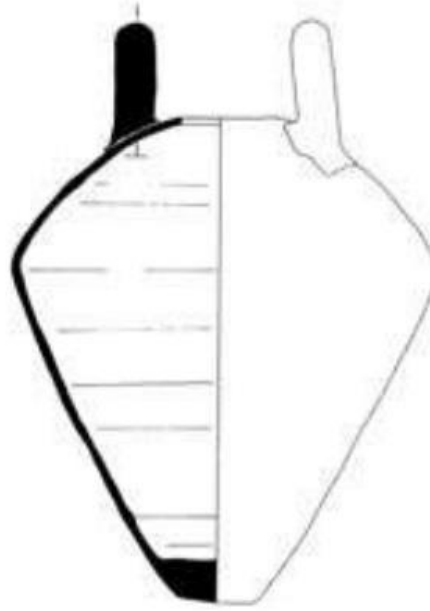
Görsel 15. *Rhodos Peraiası atölyelerine ait olduğu düşünülen amphora parçası örnekleri. Doğer ve Şenol, 1996, a.g.k., fig. 8, fig. 15.*

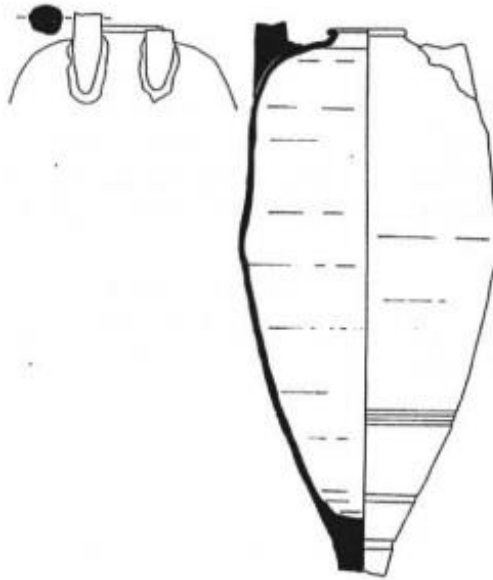
Görsel 16. *MÖ 4. yüzyılın ortaları Lykia Bölgesi amphora örneği. DüNDAR, 2016, a.g.k., fig. 11.*

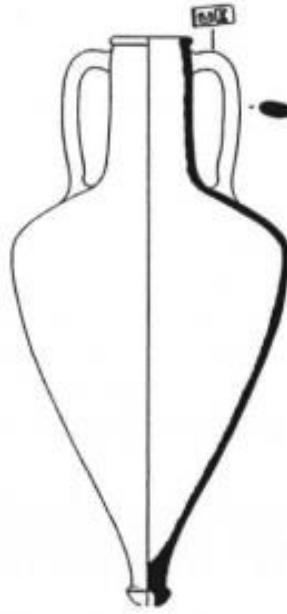
Görsel 17. *Aleksandria Müzesi'nden Greko-Romen bir Pampyhlia amphorası. Şenol ve Cankardeş-Şenol, 2003, a.g.k., fig. 5*

Görsel 18. MÖ 7. yüzyıl Sepet Kulplu amphora örneği. Cankardeş-Şenol, 2006, *a.g.k.*, fig. 196.

Görsel 19. MÖ 5-4. yüzyıl Kıbrıs Sepet Kulplu amphora örneği. Cankardeş-Şenol, 2006, *a.g.k.*, fig. 197.

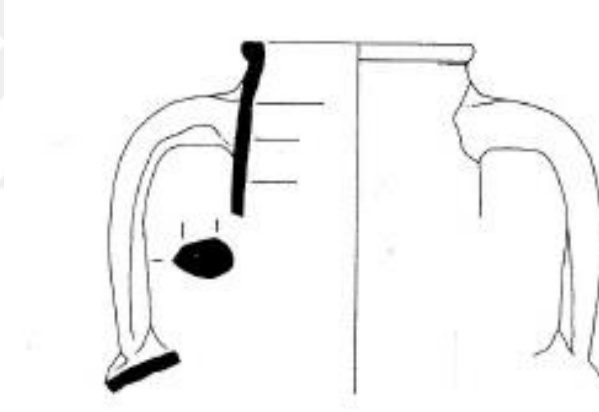
Görsel 20. Kıbrıs, MÖ 4. yüzyıl sonu MÖ 3. yüzyıl başına tarihlenen üretimi amphora.
Cankardeş-Şenol, 2006, *a.g.k.*, fig.199.

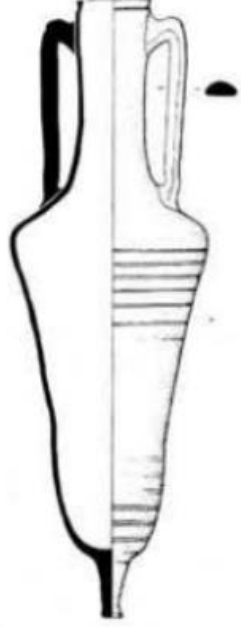
Görsel 21: Kourion tipi amphora örneği. Şenol, 2004, *a.g.k.*, res. 5.

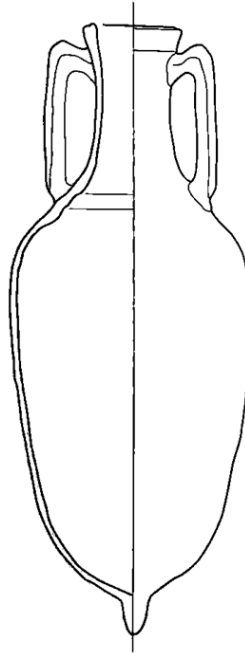
Görsel 22a. Kıbrıs buluntusu Berytos üretimi amphora mühürü. Ceccaldi ve Dumont, 1873, *a.g.k.*, 322.

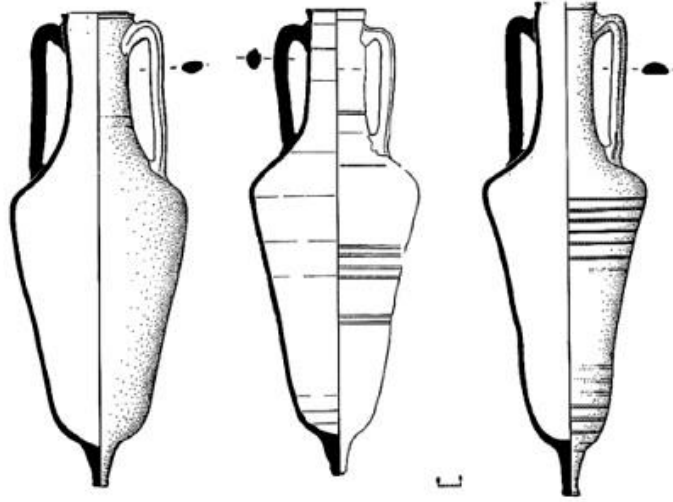
Görsel 22b. Berytos üretimi amphora örneği. MÖ 50 yılları. Reynolds, 2003, *a.g.k.*, fig.1-3.

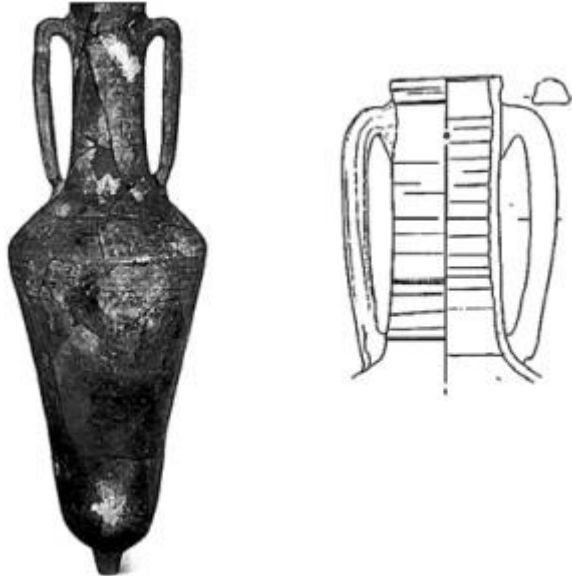
Görsel 23a. *AE 1 Amphora örneği. Empereur ve Picon, 1998, a.g.k., fig. 2.*

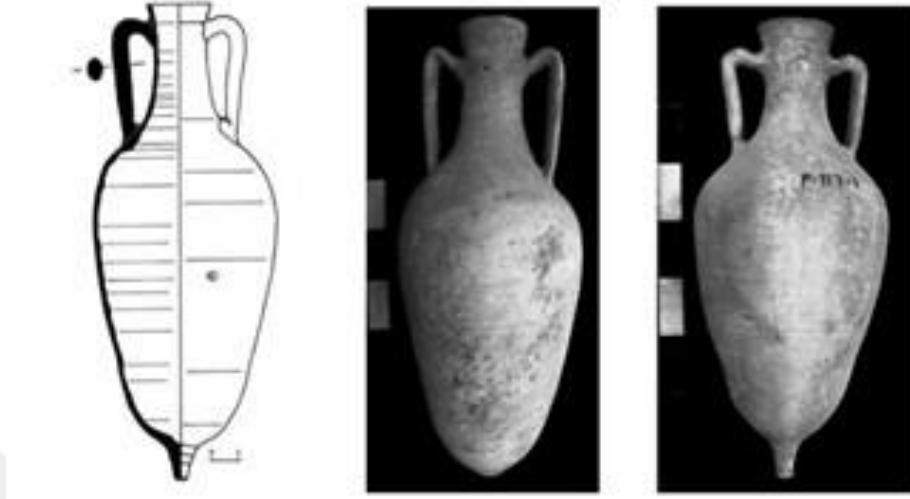
Görsel 23b. *Tel el Haraby'den AE 2 amphora form örneği. Dixneuf, 2007, a.g.k., fig. 62.*

Görsel 24. *Aleksandria Müzesi AE 1A amphora örnekleri. Şenol, 2010, a.g.k., fig. 2.1-2.3.*

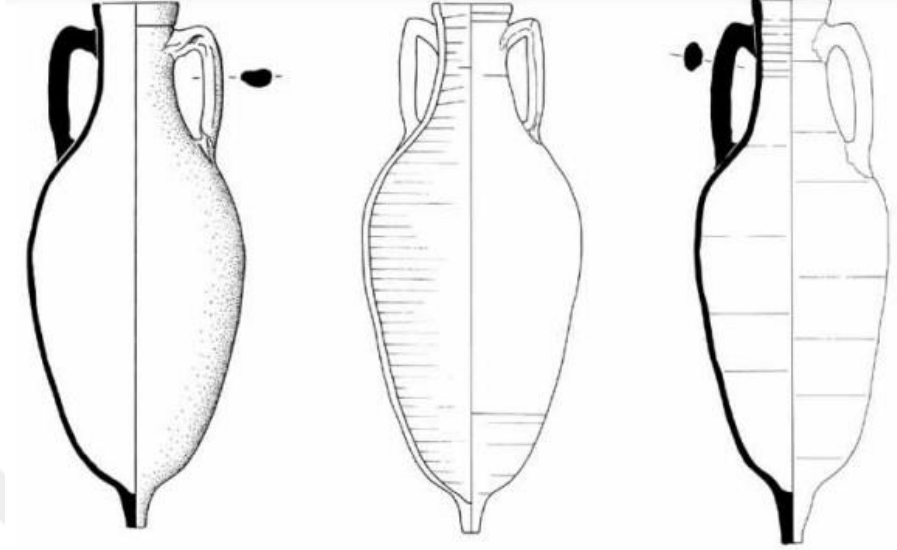
Görsel 25: *AE 1B amphora örnekleri. Şenol, 2010, a.g.k., fig. 2.5, 2.6.*

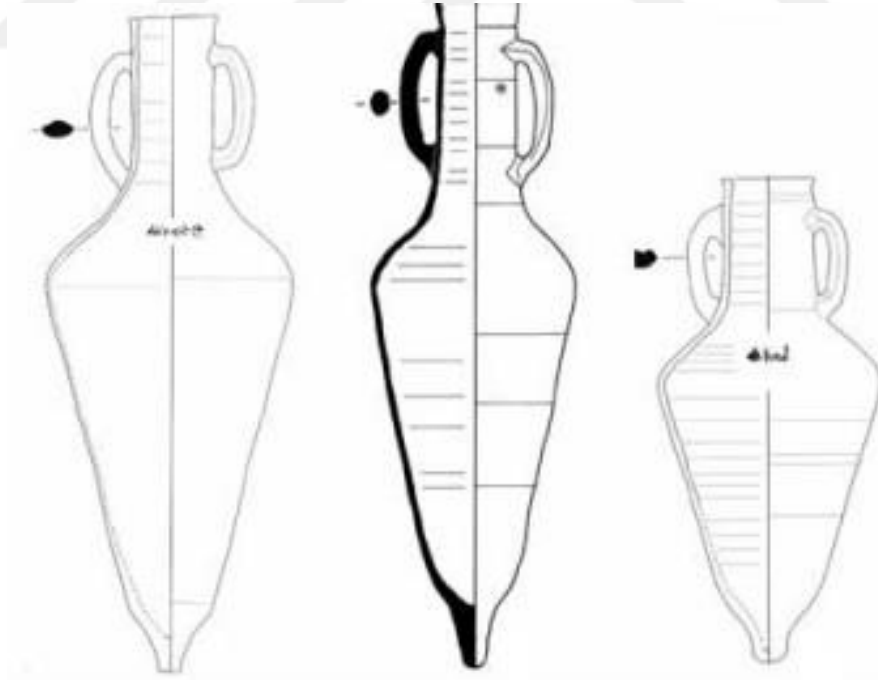
Görsel 26. *Aleksandria Müzesi AE 2A amphora örnekleri. Şenol, 2010, a.g.k., fig. 3.1-3.3.*

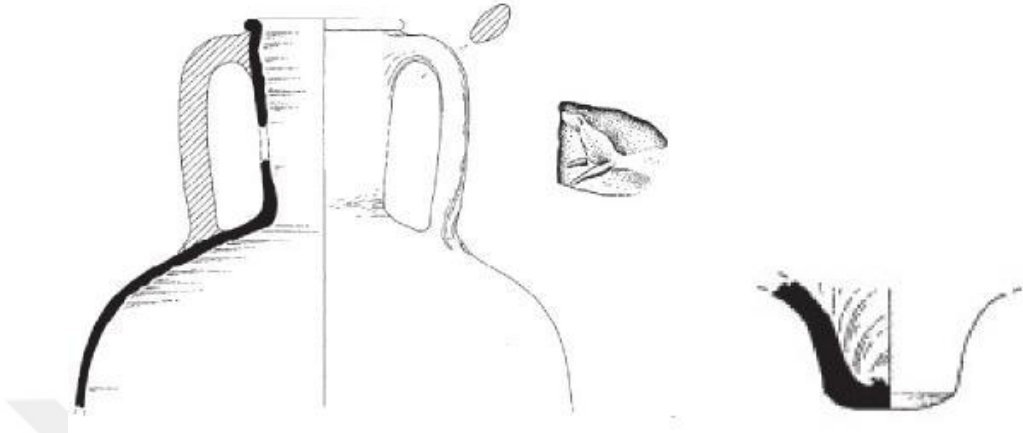
Görsel 27. *AE 2B amphora örneği. Şenol, 2010, a.g.k., fig. 4.1.*

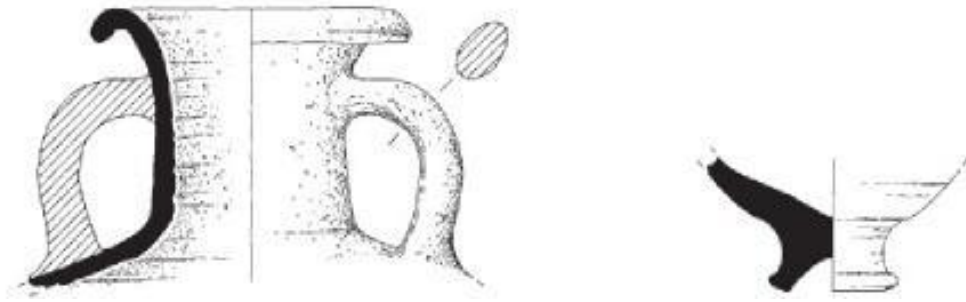
Görsel 28. AE 2C amphora örnekleri. Şenol, 2010, *a.g.k.*, fig. 5.1- 5.3.

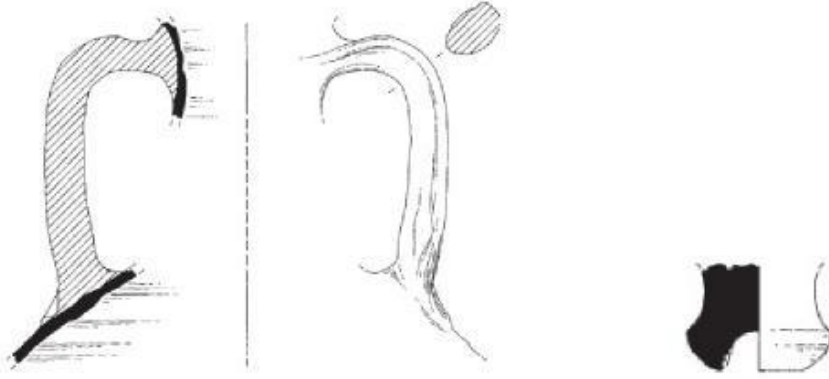
Görsel 29. AE 2D amphora örnekleri. Şenol, 2010, *a.g.k.*, fig. 6.1-6.3.

Görsel 30. *Kyrenaika A grubu amphora örneği. Göransson, 2007, a.g.k., Kat. No. 1, 72.*

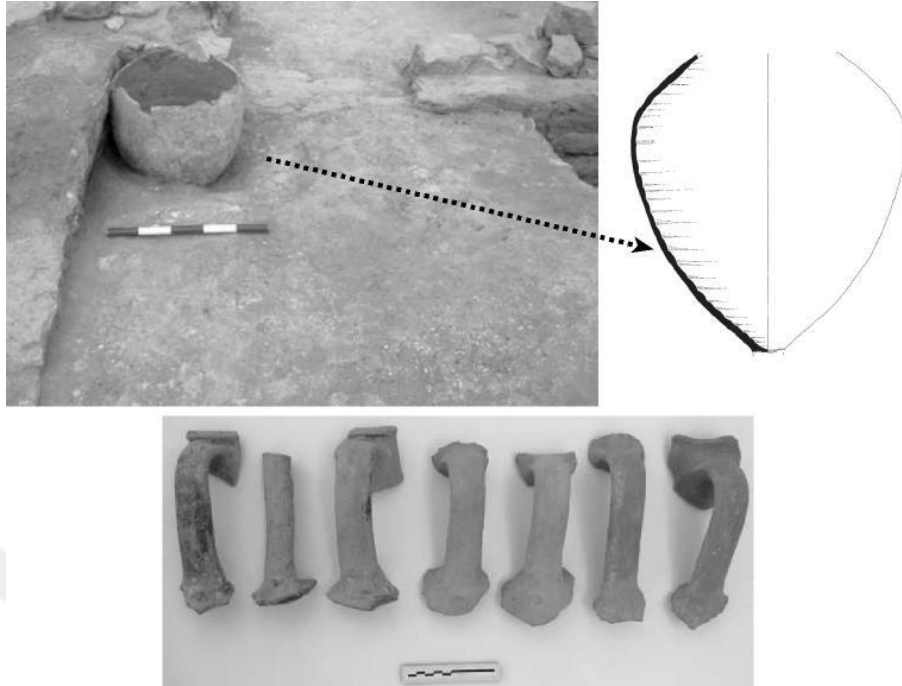
Görsel 31. *Kyrenaika B grubu amphora örneği. Göransson, 2007, a.g.k., Kat. No. 16, 83.*

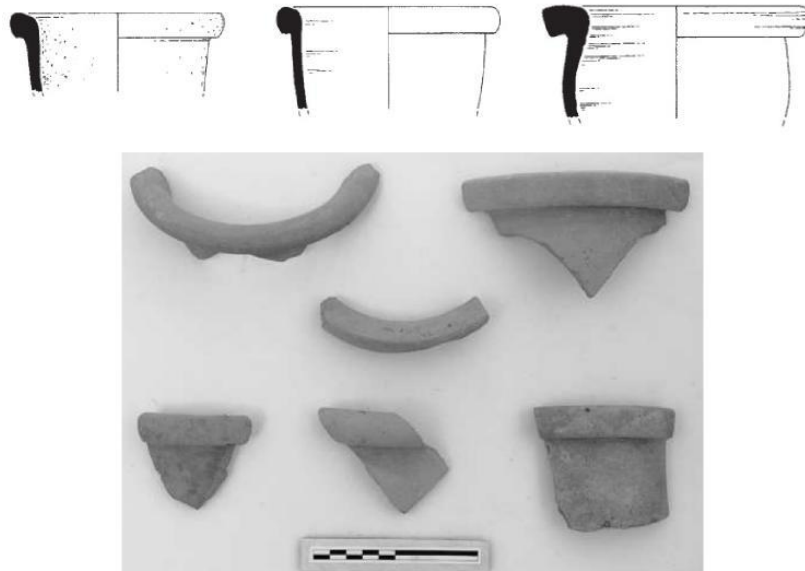
Görsel 32. *Kyrenaika C grubu amphora örneği. Göransson, 2007, a.g.k., Kat. No. 4,74.*

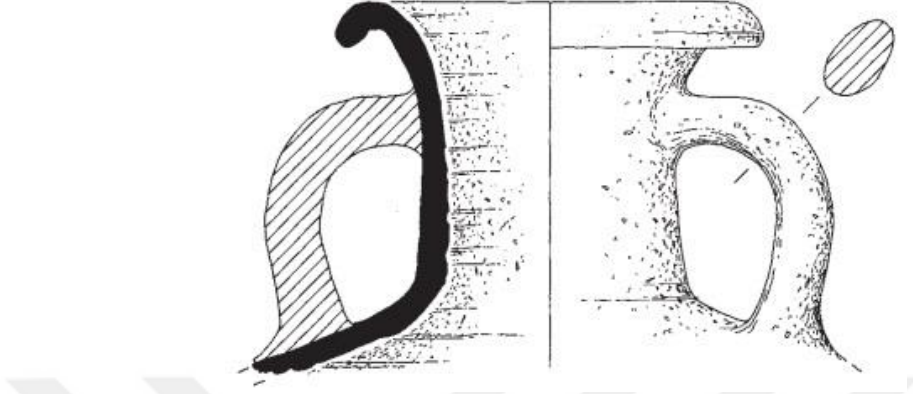
Görsel 33. *Kyrenaika D grubu amphora örneği. Göransson, 2007, a.g.k., Kat. No. 36,99.*

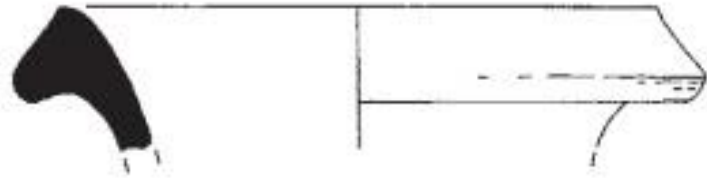
Görsel 34. Sırasıyla P Bölgesi Oda 8’de insitu hâlde Kyrenaika 1 amphorası ve Kyrenaika 1 amphorasına ait çeşitli kulp örnekleri. Göransson, 2007, *a.g.k.*, fig 16. Kat. No. 8, fig. 15.

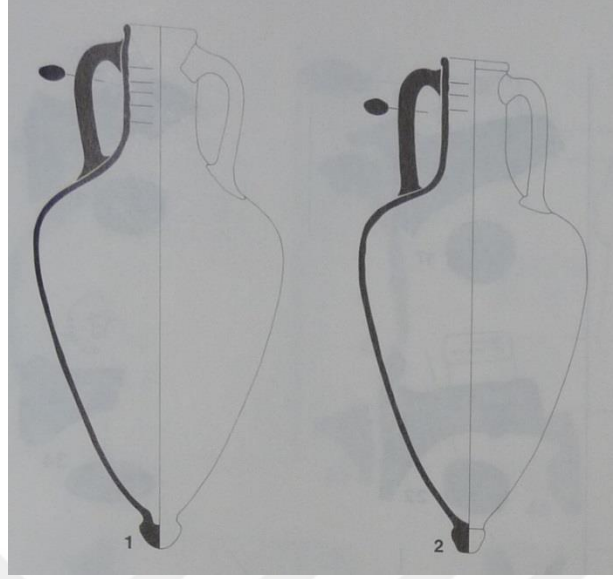
Görsel 35. Kyrenaika 2 amphorası ağız ve boyun örnekleri. Göransson, 2007, *a.g.k.*, Kat. No. 11,12,15, fig. 17.

Görsel 36. *Kyrenaika 3 amphorası örneği. Göransson, 2007, a.g.k., Kat. No. 20.*

Görsel 37. *Kyrenaika 3-4 amphorası örneği. Göransson, 2007, a.g.k., Kat. No. 39.*

Görsel 38. *Berenike amphora örneği. Riley, 1979, a.g.k., fig. 68.*

Görsel 39. *Berenike Hellenistik I (?) amphora örneği. Göransson, 2007, a.g.k., fig. 14.*

	Kos	Rhodos	Rhodos Peraiaisi	Girit	Kıbrıs	Pamphylia	Mısır
Girit	✓	✓					
Kos						✓	
Rhodos	✓					✓	
Patara	✓	✓	✓		✓		
Phaselis							✓
Letoon	✓	✓					
Kekova	✓	✓					
Side	✓	✓			✓		
Nagidos		✓	✓		✓		✓
Kelenderis		✓			✓		
Olba		✓			✓		
Elaiussa Sebaste		✓					
Soli Pompeiopolis	✓	✓	✓				
Tarsus		✓					
Tepe Höyük (Adana)		✓					
Tatarlı Höyük (Adana)					✓		
Kıbrıs	✓	✓		✓		✓	✓
Antioch (Suriye)	✓					✓	
Berytos (Lübnan)		✓					
Sarafand (Lübnan)						✓	
Beth Shean (İsrail)		✓					
Tel İştabbah (İsrail)		✓					
Tel Beth Yerah (İsrail)		✓					
Tel el Husn (İsrail)		✓					
Maresha (İsrail)		✓			✓	✓	
Tel Beersheba (İsrail)		✓					
Tel Gezer (İsrail)						✓	
Tel Mazar (İsrail)							✓
Marissa (İsrail)	✓						✓
Nessana (İsrail)	✓					✓	
Petra (Ürdün)	✓						
Elephantine (Mısır)					✓		
Buto (Mısır)	✓	✓	✓		✓		
Kom Ge'if (Mısır)		✓					
Naukratis (Mısır)		✓					
Kom Hadid (Mısır)	✓						
Gabbari Nekropolisi (Mısır)		✓					
Aleksandria (Mısır)	✓	✓			✓		
Grocodinopolis (Mısır-Arsinoe)	✓						
Euesperides (Kyrenaika Bölgesi)	✓	✓			✓		

Tablo 1. Doğu Akdeniz'de yer alan amphora üretim merkezlerindeki buluntuların ve Doğu Akdeniz'de yer alan fakat amphora üretimi bulunmayan merkezlerin buluntu dağılımı.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Burcu Buşra BÜK

Yabancı Dil: İngilizce

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

2020, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

2023, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı / Klasik Arkeoloji Bilim Dalı.

